

Міністерство освіти і науки України
Відокремлений структурний підрозділ
«Любешівський технічний фаховий коледж
Луцького національного технічного університету»

Економіка будівництва

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

**для здобувачів освіти освітньо-професійного ступеня фаховий
молодший бакалавр
галузь знань 19 Архітектура та будівництво
спеціальності 192 Будівництво та цивільна інженерія
денної форми навчання**

Любешів2023

УДК 338.45:69(07)

О 53

До друку

Голова методичної ради ВСП «Любешівський ТФК ЛНТУ»

_____ Герасимик-Чернова Т.П.

Електронна копія друкованого видання передана для внесення в депозитарій коледжу

Бібліотеки _____ Демих М.М.

Затверджено методичною радою ВСП «Любешівський ТФК ЛНТУ»,

протокол № _____ від _____ 2023 року

Рекомендовано до видання на засіданні випускної циклової (методичної) комісії педпрацівників будівельного профілю, будівництва та цивільної інженерії ВСП «Любешівський ТФК ЛНТУ»,

протокол № _____ від _____ 2023 року

Голова випускної циклової (методичної) комісії _____ Данилік С.М.

Укладач: _____ Оласюк В.С.

(підпис)

Рецензент: _____

Відповідальний за випуск: _____ Оласюк В.С.

Економіка будівництва [Текст]: конспект лекцій для здобувачів освіти спеціальності 192 Будівництво та цивільна інженерія, денної форми навчання / уклад. В.С.Оласюк – Любешів: ВСП «Любешівський ТФК ЛНТУ», 2023.–123с.

Конспект лекцій складений на основі діючої програми курсу «Економіка будівництва» та містить: лекції, перелік рекомендованої літератури.

В.С.Оласюк, 2023

Вступ

Капітальне будівництво як частина суспільного виробництва виконує функції розширеного відтворення основних фондів у вигляді будівель, споруд та їх комплексів на новій технічній основі, впливаючи таким чином на ріст та інтенсифікацію суспільного виробництва. При цьому у виробничій сфері капітальне будівництво забезпечує умови для ефективного використання знарядь праці та засобів виробництва, у невиробничій – створює матеріальну базу для постійного поліпшення культурно-побутових умов життя людей і гармонійного розвитку людини та суспільства. Практично капітальне будівництво забезпечує створення всього штучного середовища постійного перебування та життєдіяльності людей.

Таким чином, капітальне будівництво являє собою найважливішу складову частину народного господарства кожної країни.

У курсі «Економіка будівництва» вивчається забезпечення економічного обґрунтування методів господарювання і стимулювання в капітальному будівництві, інвестування, фінансування і кредитування будівництва, система взаєморозрахунків між учасниками будівельного процесу, виходячи з необхідності посилення ролі економічних стимулів прискорення науково-технічного прогресу.

Вивчення теоретичного матеріалу дозволяє студенту засвоїти основи системи методів планування капітальних вкладень і будівельного виробництва, дослідження питань його ефективності, умови зростання продуктивності праці, збільшення фондівіддачі, поліпшення використання матеріальних та інших ресурсів, досягнення проектних техніко- економічних показників, шляхів підвищення соціально-економічного ефекту та необхідності зниження кошторисної вартості.

Оволодінню необхідними знаннями в цій галузі мають сприяти практичні заняття з дисципліни «Економіка будівництва», які, разом з теоретичною підготовкою, сформулюють у студентів цілісну структуровану систему знань та навичок в подальшій професійній діяльності.

ТЕМА 1.БУДІВНИЦТВО ТА ЙОГО МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНА БАЗА

Лекція 1. Економіка будівництва як галузева наука

Економіка будівництва - це галузева наука, яка досліджує форми прояву загальних економічних законів в капітальному будівництві.

Тому, з одного боку, економіка будівництва тісно пов'язана з науковими дисциплінами, що вивчають економічні закони суспільного виробництва, розподілу, обміну та споживання матеріальних благ на різних ступенях його розвитку, і, з іншого, вона ґрунтується на досягненнях спеціальних наукових дисциплін, що вивчають фактори виробництва, таких як "Організація і технологія будівельного виробництва", "Будівельні конструкції", "Основи і фундаменти", "Обчислювальна техніка" та ін. У свою чергу економіка будівництва - теоретична основа для соціально-економічних дисциплін, таких як "Фінансування і кредитування будівництва", "Економіка праці в будівництві", "Планування капітального будівництва" та ін.

Науково-методичною базою вивчення економічних процесів будівельного підприємства служать теорії економічних вчень, а також функціональні аспекти наук, що вивчають розвиток фінансів і кредитів, ціноутворення, економіку праці, матеріально-технічне забезпечення, управління, планування і організацію виробництва в галузях економіки країни.

Економіка будівництва як наукова дисципліна дозволяє оцінювати результати науково-технічного прогресу, сутність якого полягає в безперервному вдосконаленні техніки і предметів праці, виробничої технології та організації будівництва, наслідком якого є підвищення продуктивності праці.

Економіка будівництва- це сукупність виробничих відносин в галузі будівництва, що включає процеси формування ринкових структур, специфічних для галузі, форми власності, планування діяльності будівельних організацій і методи державного регулювання та управління у даній сфері.

Як економічна галузева наука економіка будівництва вивчає проблеми розвитку виробничих відносин в будівельній галузі, взаємозв'язку і взаємодії з продуктивними силами. Економіка вивчає закономірності розвитку і ефективність капітального будівництва, розглядає питання планування капітальних вкладень і будівельного виробництва в рамках організаційно-правових форм підприємств.

Головне завдання економіки будівництва- оцінка діяльності будівельних підприємств в умовах ринкових відносин.

Економіка будівництва досліджує економічну ефективність капітальних вкладень і науково-технічного прогресу в будівництві (чинники, критерії, показники, нормативи) як вирішальної умови зростання продуктивності праці, збільшення фондівіддачі, прибутку, рентабельності, прискорення введення в дію і освоєння потужностей, а також досягнення проектних техніко-економічних показників. Економіка будівництва розробляє економічні основи будівельного проектування, індустріалізацію будівельного виробництва з урахуванням чинника часу, екологічних та містобудівних умов, соціально-економічного ефекту, а також зниження вартості будівництва об'єктів. Важлива сфера економіки будівництва - створення нормативної бази, тобто системи взаємопов'язаних вартісних і натуральних нормативів (планових, виробничих, кошторисних, облікових, статистичних та ін.), для цілей техніко-економічного регулювання виробництва на всіх етапах інвестиційного процесу і контролю за ним.

Існує досить багато визначень економіки як науки. Найвдалішим, на наш погляд, є визначення англійського економіста П. Самуелсона: "Економіка – це наука про те, як

суспільства використовують обмежені ресурси для виробництва корисних продуктів і розподіляють їх серед різних груп людей”.

Сучасна ринкова економіка – це змішана економіка, у якій виробництво розвивається під впливом власних ринкових 14 сил, що спрямовують підприємницьку активність виробників, а держава регулює цей процес, установлюючи правову структуру бізнесу і контролюючи її дотримання, здійснює різні соціальні та політичні програми.

Капітальне будівництво – галузь матеріального виробництва, зведення та реконструкції будинків і споруд. Термін “капітальне будівництво” можна розуміти подвійно:

- у технічному інженерному розумінні – як вид виробничої діяльності, пов’язаної з проектно-дослідними роботами, зведенням будинків і споруд різного призначення, реконструкцією, модернізацією, переобладнанням, перепрофілюванням;

- в економічному – як галузь народного господарства.

Проте поняття “капітальне будівництво” значно ширше поняття “галузь” і конкретного поняття “вид виробничої діяльності”.

За сукупністю організаційних і функціональних ознак капітальне будівництво правильніше було б віднести до “багатогалузевої народногосподарської системи матеріального виробництва”, до складу якої безпосередньо входять галузь “будівництво” з будівельним виробництвом, галузь будівельних матеріалів і безліч підгалузей, підприємств і організацій інших галузей народного господарства, що забезпечують капітальне будівництво інвестиційними ресурсами та послугами всіх видів.

Таким чином, капітальне будівництво – це функціональна система матеріального виробництва, у якій капітальні вкладення перетворюються в основні фонди у вигляді готових до експлуатації будинків і споруд. У сукупності з машинобудуванням капітальне будівництво складає матеріальну основу інвестиційно-виробничої діяльності суспільства та забезпечує формування й розвиток виробничого потенціалу суспільства і його інфраструктури на сучасному науково-технічному рівні. Функціональне призначення капітального будівництва – реалізація інвестицій на створення нових і реконструкцію діючих виробничих і невиробничих об’єктів, їх технічне переозброєння.

Внаслідок функціонування системи капітального будівництва реалізується інвестиційна політика суспільства, визначаються народногосподарські пропорції, масштаби й темпи розвитку окремих галузей і виробничих сил на кожній території, а також темпи науково-технічного прогресу й ефективність інвестицій в усіх галузях економіки.

Значення і роль будівельної галузі визначаються її участю в розширеному відтворенні основних фондів усіх галузей народного господарства країни, удосконаленні галузевої структури та розміщенні підприємств, залученні у виробництво заново відкритих природних ресурсів, комплексному розвитку економіки країни, економічних районів, реалізації програм у галузі містобудівництва, забудови сіл, створенні бази для матеріального та культурного рівня життя народу.

Будівництво за низкою ознак значно відрізняється від інших галузей народного господарства. Ця галузь характеризується різноманітною структурою підрядних будівельних організацій і підприємств, високим рівнем їх спеціалізації та кооперації. Вона є однією з найбільш високомонополізованих галузей у структурі народного господарства України. За обсягом продукції, яку виробляють, та кількістю зайнятих працівників галузь будівництва займає майже десяту частину економіки України. В економічно розвинених країнах в останні роки намітилася тенденція скорочення будівельної діяльності. Це Будівництво – галузь матеріального виробництва та народного господарства, де створюються локально закріплені (нерухомі) основні фонди

народного господарства виробничого і невиробничого призначення як готова будівельна продукція. За своєю організаційною побудовою будівельна галузь – це єдиний будівельний комплекс країни. пояснюється тим, що ринок житла виявився насиченим, нове промислове будівництво дедалі більше витісняється реконструкцією і технічним переобладнанням діючих підприємств.

В умовах ринку будівництво, як і всі галузі виробничої сфери, набуває нового економічного змісту, пов'язаного з вільною динамікою капіталу та діяльністю кожного об'єкта власності. На зміну вертикальним галузевим зв'язкам, що переважали в адміністративно-плановій економіці, приходять горизонтальні зв'язки інвесторів. Тому будівництво як економічний процес – це безперервна інвестиційна діяльність власників капіталу протягом життєвих циклів будинків або споруд, у зведення яких цей капітал був вкладений.

Особлива роль забезпечення у процесі задоволення особистих потреб людини належить будівництву. У масштабах великих господарських систем, таких як регіон або країна, ця кінцева мета реалізується поетапно. Ці етапи пов'язані з рівнем розвитку потреб, оскільки:

- будівництво зобов'язано безпосередньо задовольняти потреби людини в житлі. Це будівельна продукція першого, найвищого рівня;
- будівництво виконує функцію сприяння при задоволенні інших безпосередніх потреб, наприклад, забезпечення приміщеннями для виробництва, зберігання й збуту продуктів харчування, предметів споживання і послуг;
- продукція будівництва бере участь у процесі виготовлення засобів виробництва для випуску предметів споживання та надання послуг;
- рівень будівельної продукції пов'язаний із виготовленням засобів виробництва, зазначених вище;
- будівельна продукція, яку використовують для виробництва іншої – це підприємства з виготовлення будівельних матеріалів, виробів тощо.

У країнах із розвиненою ринковою економікою будівельна галузь розвивається за законами ринку та залежить від кон'юнктури й коливань економічного циклу. Водночас будівництво має власні характерні особливості, які відрізняють його від інших галузей і диктують необхідність специфічних форм організації й управління будівельним виробництвом. Складність і різноманітність виробництва продукції будівельної галузі охоплюють різні об'єкти – від односімейних житлових будинків до великих промислових підприємств та інженерних споруд. Технологія будівельних робіт постійно вдосконалюється.

Лекція 2. Сутність будівництва як найважливішої галузі матеріального виробництва

Економіка країни складається з ряду галузей, які залежно від характеру виконуваних ними функцій відносяться до галузям, що виробляють товари (промисловість, будівництво, сільське господарство та ін.), або до галузей економіки, що надають ринкові і неринкові послуги.

Продукцією галузі будівництва є закінчені будівництвом і здані в експлуатацію заводи і фабрики, залізничні й автомобільні дороги, електростанції, іригаційні та судноплавні канали, порти, житлові будинки та інші об'єкти, що утворюють основні фонди господарського комплексу країни.

Будівництво як галузь економіки бере участь у створенні основних фондів для всіх галузей національного господарства. Продукцією капітального будівництва є запроваджені в дію і прийняті в установленому порядку виробничі потужності і об'єкти невиробничого призначення. Принаймні введення в дію вони стають основними

фондами. В їх створенні беруть участь і інші галузі економіки (промисловість будівельних матеріалів, металургія, машинобудування та хімічна промисловість та ін.). Будинки і споруди, оснащені технологічним, енергетичним і іншим обладнанням та технікою, складають натурально-речовий зміст основних виробничих фондів.

Капітальне будівництво створює, таким чином, матеріальні умови, що забезпечують можливість функціонування засобів виробництва.

Галузь будівництво об'єднує діяльність загальнобудівельних та спеціалізованих організацій, проектно-вишукувальних та науково-дослідних організацій, підприємств будівельної промисловості у складі будівельних об'єднань, а також організацій, що виконують будівельно-монтажні роботи господарським способом. У число будівельних організацій включаються юридичні особи усіх форм власності (підприємства), зареєстровані і отримали ліцензію на будівельну діяльність, виконували роботи за договорами будівельного підяду або державним контрактом, що укладаються з замовниками. Аналогічно визначається чисельність проектно-вишукувальних організацій. До сфери капітального будівництва відносять також діяльність замовників, що розпоряджаються капітальними вкладеннями, джерелами яких є власні, позикові кошти підприємств, а також кошти державного бюджету.

Розвиток будівництва, підвищення його ефективності відбувається на основі його індустріалізації, основними напрямками якої є: перенесення виконання частини технологічних процесів з будівельних майданчиків на заводи, в стаціонарні умови виробництва з метою підвищення соборності споруджуваних будівель і споруд; поліпшення технологічних проектних рішень будівель і споруд, їх подальша типізація і уніфікація; механізоване потокове виробництво конструкцій, виробів, деталей і матеріалів на заводах або в підсобних цехах будівельних організацій з високим ступенем їх будівельної готовності; механізоване поточне виконання технологічних операцій і процесів зведення будівель і споруд, доставка будівельних матеріалів і конструкцій з метою забезпечення безперервного виробництва будівельних робіт.

Крім створення основних фондів, до функцій капітального будівництва відносяться розширення, реконструкція і технічне переозброєння вже діючих основних фондів. Тому основним завданням капітального будівництва є розширене відтворення і якісне оновлення основних фондів усіх галузей економіки країни.

У сфері капітального будівництва прямо чи опосередковано беруть участь більше 70 галузей національної економіки, які забезпечують будівництво металом і металоконструкціями, цементом, лісоматеріалами, будівельними машинами, засобами транспорту, паливом і енергетичними ресурсами.

У процесі створення основних фондів, що представляють собою будівельну продукцію будівельних організацій, зайняті робочі кадри, застосовуються засоби праці (техніка) і предмети праці (матеріали). Взаємодіючи між собою, основні елементи будівельного процесу створюють кінцеву будівельну продукцію (що представляє собою будівлі, споруди, об'єкти) в натуральному і грошовому вираженні.

У будівельному процесі може бути виділено три етапи:

- 1) підготовка будівництва;
- 2) власне будівництво;
- 3) реалізація будівельної продукції (здача готового об'єкта будівництва в експлуатацію).

Підготовка будівництва здійснюється за наступними напрямками: техніко-економічні дослідження доцільності будівництва об'єкта, проектування об'єкта та інженерно-технічна підготовка до будівництва. Кожен напрямок має свої завдання. У процесі техніко-економічних досліджень визначаються основні техніко-економічні показники майбутнього об'єкта і оцінюється економічна доцільність його будівництва. На стадії проектування розробляються конструктивно-компонувальні рішення об'єкта, методи організації його будівництва і технологія виконання робіт, визначається

кошторисна вартість будівництва. Після цього здійснюється інженерно-технічна підготовка до будівництва: виноситься опорна геодезична мережа і будівельна сітка, проводяться роботи з підготовки території будівельного майданчика, під'їзних транспортних комунікацій.

Слідом, коли здійснюється власне будівництво, на будівельному майданчику відбувається з'єднання всіх технологічних елементів будівельного процесу, в результаті функціонування яких створюється будівельна продукція, формуються сукупні фактичні витрати будівельного виробництва, матеріально-речові елементи будівель і споруд, їх архітектурно-будівельна виразність і якість.

Завершення об'єкта відбувається з реалізацією будівельної продукції: введення закінчених споруд в експлуатацію і передача їх замовнику як основних фондів.

Етапам будівельного виробництва відповідають три стадії кругообігу капітальних вкладень:

- 1) виробництво як продуктивна форма створення основних фондів;
- 2) реалізація як форма перетворення будівельної продукції в основні фонди;
- 3) підготовка наступного циклу відтворення з метою чергового перетворення грошових фондів в продуктивні.

Чим більше ступінь взаємодії всіх елементів відтворення в часі і просторі, тим вище економічна ефективність будівництва.

Для того щоб отримати найкраще співвідношення взаємодії основних елементів будівельного виробництва, розробляється технологія створення будівельної продукції, яка являє собою сукупність знань про способи і засоби проведення будівельних процесів, що супроводжуються якісною зміною предметів праці (бетон, метал, цегла, камінь і т.д.) . Під будівельним процесом розуміється сукупність взаємопов'язаних основних, допоміжних і обслуговуючих технологічних операцій, здійснюваних на будівельному майданчику, в результаті взаємодії яких створюється будівельна продукція.

Економічна сутність будівельного процесу виражається витратами на його здійснення. Витрати будівельної організації, пов'язані з виробничо-господарською діяльністю по зведенню об'єкта будівництва, поділяються на одноразові і поточні.

До **одноразових витрат** відносяться витрати на створення або придбання основних фондів будівельних організацій, вартість матеріальних запасів в оборотних коштах, незавершеного будівництва.

Поточні витрати - це всі витрати будівельного підприємства, безпосередньо і побічно пов'язані зі створенням об'єкта будівництва: заробітна плата, будівельні матеріали, амортизаційні відрахування, інші витрати. Загальна сума поточних витрат становить собівартість будівельно-монтажних робіт.

Економічні зв'язки галузі будівництво з іншими галузями національної економіки з виробництва та розподілення різної продукції, наданню послуг називаються **міжгалузевими**.

Розглянемо ряд понять, пов'язаних з інвестиціями в будівництво: інвестиції, інвестор, замовник, забудовник, генпідрядник, керуючий проектом, капітальні вкладення.

Інвестиції в основний капітал - сукупність витрат (фінансових, матеріальних ресурсів, інтелектуальних цінностей), що спрямовуються на створення, відтворення та придбання основних фондів (у вигляді нерухомості) шляхом нового будівництва, розширення, реконструкції, технічного переозброєння об'єктів, придбання будівель, споруд, машин, обладнання, інструментів, інвентарю тощо з метою отримання інвестором економічного, соціального або екологічного ефекту. Приватний капітал прагне до отримання економічного ефекту (прибутку), соціального та екологічного ефекту домагаються, як правило, за рахунок реалізації державних інвестицій.

Інвестор - суб'єкт інвестиційної діяльності, який приймає рішення про вкладення власних і позикових майнових та інтелектуальних цінностей в будівництво об'єкта. Інвестори мають юридичні права на повне розпорядження результатами інвестицій. Інвестори визначають сферу докладання капітальних вкладень (інвестицій), виробляють умови контрактів на будівництво об'єкта з іншими учасниками інвестиційного процесу та здійснюють з ними фінансово-кредитні розрахунки. Інвестор може виступати в ролі замовника, кредитора, покупця будівельної продукції - об'єкта, а також виконувати функції замовника або забудовника.

Замовником є юридична або фізична особа, яка прийняла на себе функції організації та управління фінансовим проектом будівництва об'єкта, починаючи від техніко-економічного обґрунтування (ТЕО) капітальних вкладень і закінчуючи здачею об'єкта в експлуатацію або виходом промислового підприємства на проектну потужність.

Забудовник відрізняється від замовника правами на земельну ділянку під будівництво. Він є землевласником на праві особистої власності, а замовник використовує земельну ділянку під будівництво на умовах тривалої оренди.

Генеральний підрядник - фірма, що здійснює за договором підряду (або контрактом) зведення об'єкта. Генпідрядник відповідає перед замовником за будівництво об'єкта в повній відповідності з умовами договору, проектно-кошторисною документацією та будівельними нормами і правилами. За погодженням із замовником залучає до виконання окремих комплексів будівельно-монтажних робіт субпідрядні організації і несе відповідальність за якість виконаних робіт протягом гарантійного періоду часу після здачі об'єкта в експлуатацію.

Ідея інвестицій капіталу в нерухомість обґрунтовується доцільністю її реалізації на стадії техніко-економічного розрахунку капітальних вкладень, потім слідує передпроектні дослідження і ескізний проект, проектування, підготовка будівництва і виробництво робіт, реалізація будівельної продукції, експлуатація об'єкту. У рамках ринкової економіки для здійснення всього процесу вкладення інвестицій у будівництво залучається особлива центральна фігура - **керуючий проектом**, який може бути зі штату замовника, зі спеціалізованої сторонньої організації або - за контрактом - фахівець як фізична особа. Керуючий проектом (проект-менеджер) повинен бути універсальним фахівцем, поєднувати в одній особі знання інженера-будівельника, менеджера, економіста, фінансиста і бути талановитим організатором.

Капітальні вкладення - це витрати на нове будівництво, реконструкцію, розширення і технічне переозброєння діючих промислових, сільськогосподарських, транспортних, торговельних та інших підприємств, витрати на житлове, комунальне і культурно-побутове будівництво незалежно від джерела фінансування та форми власності замовника (інвестора). До капітальних вкладень відносяться витрати: на будівельні роботи всіх видів; роботи з монтажу обладнання; придбання обладнання, що вимагає і не потребує монтажу, передбаченого в кошторисах на будівництво; придбання виробничого інструменту і господарського інвентарю, що включаються до кошторису на будівництво; придбання машин та обладнання, що не входять до кошторису на будівництво; інші роботи і витрати. Капітальні вкладення населення містять в собі витрати на будівництво власних житлових будинків з необхідними будівлями і підсобними приміщеннями.

Лекція 3. Організаційні форми капітального будівництва

У капітальному будівництві набули поширення такі **організаційні форми будівництва**: підрядний спосіб, господарський спосіб, будівництво об'єктів "під ключ".

При **підрядному способі** будівництво об'єкта здійснюється постійно діючими спеціальними будівельними та монтажними організаціями (підрядчиками) за договором із замовником, які мають власні матеріально-технічні бази, засоби механізації та

транспорту, постійні будівельно-монтажні кадри відповідних спеціальностей і спираються у своїй діяльності на велике механізоване промислове виробництво будівельних конструкцій, деталей напівфабрикатів. Цей спосіб будівництва є основним.

Підрядний спосіб робіт передбачає укладення між замовником і підрядником (генеральним підрядником) договору на весь період будівництва до повного завершення будівництва. Цей договір носить назву генерального. У розвиток генерального договору сторони укладають додаткові угоди на рік. Усі взаємовідносини між учасниками процесу будівництва регулюються Правилами про договори підряду на капітальне будівництво, Правилами фінансування будівництва та договорами підряду. У договорі обумовлюються взаємні зобов'язання сторін і відповідальність за їх виконання, порядок здійснення будівництва, забезпечення матеріально-технічними ресурсами, регламентуються умови виробництва робіт.

Замовник надає підряднику майданчик для будівництва, своєчасно передає йому затверджену проектно-кошторисну документацію, забезпечує фінансування, постачає технологічне, енергетичне та інші види обладнання.

Замовник проводить комплексне випробування устаткування з участю зацікавлених сторін, забезпечує шефмонтаж заводів-виготовлювачів, проводить наладку технологічних процесів і разом з генеральним підрядником забезпечує введення в дію виробничих потужностей та об'єктів будівництва.

У процесі будівництва замовник здійснює технічний нагляд за ходом будівництва, контроль за відповідністю фактичних обсягів, вартості та якості виконуваних робіт, а також технічних умов на виробництво і приймання робіт, забезпечує приймання та оплату закінчених будівництвом об'єктів та окремих етапів робіт, розраховується з підрядником за прийняту закінчену будівельну продукцію.

При **господарському способі** будівництво об'єктів здійснюється власними силами замовника або інвестора. Для цього в організаційній структурі замовника створюється будівельно-монтажне підрозділ, який і здійснює комплексне будівництво об'єкта. Даний спосіб зазвичай застосовують при реконструкції або розширенні діючих підприємств, при будівництві невеликих об'єктів на території існуючого підприємства, в сільському будівництві, тобто в тих умовах, коли не представляється можливим організувати рівномірну завантаження будівельних кадрів, коли виконання будівельно-монтажних робіт у часі залежить від характеру технологічного процесу основного виробництва і має місце невизначеність у наданні фронту робіт. Отже, доводиться виконувати невеликі за масштабами обсяги робіт різного профілю з неритмічною завантаженням робітників. При цьому потрібно відносно невелику кількість робітників, які володіють широким спектром спеціальностей.

При господарському способі будівельно-монтажні дільниці чи управління, як правило, характеризуються слабкою оснащеністю високопродуктивної спеціалізованою технікою, невисоким рівнем кваліфікації робітників, неритмічністю будівельних процесів, плінністю будівельних кадрів, низьким рівнем продуктивності праці. Все це не сприяє індустріалізації будівництва, створенню висококваліфікованих будівельних колективів. Однак господарський спосіб має і переваги: скорочується час на всілякі узгодження, пов'язані із залученням підрядних будівельних організацій, посилюється зацікавленість колективу діючого підприємства і будівельного управління у швидкому та якісному здійсненні проведених робіт з реконструкції, переозброєння або розширенню підприємства при єдності керівництва експлуатації та будівництва об'єкта.

В останні роки широке поширення починає отримувати форма будівництва об'єктів **"під ключ"**, коли функції замовника передаються генеральному підряднику. У цьому випадку генпідрядна будівельна організація приймає на себе повну відповідальність на будівництво об'єкта відповідно до затвердженого проекту, у встановлені терміни і в межах затвердженої кошторисної вартості. Це підвищує зацікавленість генпідрядника в більш економному витрачання встановленого

кошторисного ліміту, оскільки отримана економія надходить у його розпорядження, спрощується система зв'язків, що сприяє підвищенню оперативності прийняття та реалізації рішень, а в кінцевому рахунку - здешевлення і прискорення будівництва.

Лекція 4. Торги на одержання замовлення. Тендери.

Положення про проведення торгів (тендерів) у будівництві визначає порядок організації та проведення торгів (тендерів) в Україні на виконання робіт і послуг вітчизняними та іноземними підприємствами і організаціями усіх форм власності під час будівництва нових об'єктів та споруд виробничого і невиробничого призначення, розширення, реконструкції, технічного переозброєння діючих підприємств, реставрації пам'яток архітектури і містобудування та капітального ремонту об'єктів і споруд (далі – будівництво).

Тендерні процедури, не застосовуються у разі, коли:

- замовлення не могло бути передбачене заздалегідь і потребує негайного виконання;
- замовлення становить державну таємницю або пов'язане з інтересами національної оборони і національної безпеки;
- об'єкти будуються господарським способом;
- будівництво здійснюється за угодами щодо іноземних кредитів, які надаються під гарантії Кабінету Міністрів України міжнародними фінансовими організаціями, іноземними фінансово-кредитними установами, що вимагають застосування спеціальних тендерних процедур;
- очікувана (розрахункова) вартість будівництва менше 200 тис. гривень.

Рішення про проведення торгів (тендерів) приймається замовником за наявності достатніх інвестицій для здійснення будівництва або документально підтверджених фінансових гарантій щодо своєчасного одержання необхідних для виконання замовлення коштів.

Замовлення на будівництво може розміщуватися шляхом проведення торгів (тендерів) на виконання проекту в цілому, а за значного обсягу робіт – на спорудження комплексів, виконання черг, етапів будівництва, визначених проектною документацією.

Не дозволяється поділ замовлення на частини з метою штучного зменшення вартості замовлення і уникнення проведення торгів (тендерів).

Проведення торгів (тендерів) організує замовник, який не повинен вчиняти дискримінаційних дій щодо підрядників і претендентів.

До участі у торгах (тендерах) не допускаються підрядники або їх участь у торгах (тендерах) може бути припинена у разі, коли вони:

- визнані банкрутами або стосовно них порушено справу про банкрутство;
- перебувають у стадії ліквідації;
- припинили власну господарську діяльність;
- не мають ліцензії на виконання відповідних робіт в Україні;
- подали необ'єктивну інформацію про власну професійну готовність виконати замовлення, а також щодо наявності виробничих потужностей, фінансової надійності.

Способи проведення торгів (тендерів)

У разі очікуваної (розрахункової) вартості будівництва, що дорівнює або перевищує 200 тис. гривень, торги (тендери) можуть бути:

- відкритими, коли всі зацікавлені підрядники мають право подавати тендерні пропозиції;
- відкритими з попередньою кваліфікацією, коли тендерні пропозиції мають право подавати тільки ті претенденти, які за результатами попередньої кваліфікацій допущені до участі у торгах (тендерах);
- закритими, коли тендерні пропозиції мають право подавати тільки ті підрядники, які одержали від замовника запрошення до торгів (тендерів). Основним

видом проведення торгів (тендерів) є відкритий спосіб. Відкриті торги (тендери) з попередньою кваліфікацією претендентів проводяться у разі, коли кількість претендентів перевищує шість осіб або коли це передбачено умовами торгів (тендерів). Закриті торги (тендери) проводяться у разі, коли:

- кількість підрядників, здатних виконати контракт, обмежено;

- витрати на проведення відкритих торгів (тендерів) будуть не виправдано великими порівняно з вартістю замовлення;

- проведення відкритих торгів (тендерів) недоцільне через інші причини (таємність, терміновість робіт тощо).

У зазначених випадках замовник запрошує до участі у торгах (тендерах) таку кількість підрядників, яка б забезпечила збереження конкуренції, але не менше 3-х. Рішення щодо проведення закритих торгів (тендерів) приймається замовником за погодженням з органом, який забезпечує фінансування замовлення.

Організаційна робота замовника

Підготовку і проведення торгів (тендерів) забезпечує замовник або за його дорученням організатор, які формують тендерний комітет (тимчасовий або такий, що діє на постійній основі), до складу якого входять представники замовника, міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, місцевих державних адміністрацій, виконавчих органів рад, проектних і громадських організацій тощо.

Склад тендерного комітету затверджується замовником. Головою тендерного комітету є керівник підприємства, установи організації – замовника торгів (тендерів) або інша посадова особа, яка ним призначається.

Замовник або організатор здійснюють:

- публікацію оголошення про проведення торгів (тендерів) або надсилання запрошень підрядникам;

- прийняття і реєстрацію заявок підрядників на участь у торгах (тендерах);

- розроблення документації щодо попередньої кваліфікації претендентів та надсилання її претендентам;

- підготовку тендерної документації та надсилання її претендентам;

- організацію відвідування претендентами будівельного майданчика;

- надання роз'яснень на запитання претендентів з приводу з'ясування інформації, що міститься у тендерній документації;

- внесення доповнень і змін до тендерної документації та інформування про них усіх претендентів.

На тендерний комітет покладається:

- проведення попередньої кваліфікації претендентів;

- приймання, реєстрація та зберігання тендерних пропозицій (оферт) претендентів;

- розкриття тендерних пропозицій (оферт) та їх оголошення;

- уточнення з претендентами, у разі потреби, окремих питань щодо тендерних пропозицій;

- оцінка тендерних пропозицій (оферт) і прийняття рішень за результатами оцінки;

- визначення переможця торгів (тендерів);

- документальне оформлення інформації щодо процедури і результатів проведення торгів (тендерів), підготовка звіту про проведення торгів (тендерів).

Рішення тендерного комітету приймаються на закритих засіданнях у присутності не менше двох третин його складу відкритим голосуванням простою більшістю голосів. У разі рівного розподілу голосів голос голови тендерного комітету є вирішальним.

Рішення тендерного комітету оформлюються протоколом, який підписується всіма членами тендерного комітету, що взяли участь у голосуванні.

Замовник контролює хід роботи, пов'язаної з проведенням торгів (тендерів), вирішує найважливіші питання, що виникають, затверджує протоколи засідань тендерного комітету, тендерну документацію, результати торгів (тендерів), розглядає скарги від претендентів, остаточно узгоджує умови контракту з переможцем торгів (тендерів) та підписує з ним контракт.

Замовник може на будь-якій стадії проведення торгів (тендерів) до укладення контракту, якщо це було передбачено тендерною документацією, припинити торги (тендери), зв'язавшись про це у триденний термін усіх претендентів з обґрунтуванням власного рішення. Замовник не несе при цьому відповідальності перед претендентами за таке рішення.

Оголошення про торги (тендери)

Оголошення про відкриті торги (тендери) та запрошення підрядників до участі у закритих торгах (тендерах) або конкурентних перемов дається замовником або організатором за умови готовності тендерної документації.

Оголошення про відкриті торги (тендери) обов'язково публікується замовником у інформаційно-аналітичному бюлетені "Вісник державних закупівель" та у разі потреби в інших друкованих засобах масової інформації, зокрема в іноземній пресі, технічних журналах, які поширюються за міжнародними каталогами. У разі потреби замовник може зробити оголошення про їх проведення по радіо чи телебаченню. (Абзац перший пункту 18 із змінами, внесеними згідно з Постановою Кабінету Міністрів України № 2113 (2113-99-п від 22.11.99).

Оголошення про торги (тендери) підлягають обов'язковій публікації в офіційних міжнародних виданнях, якщо очікувана вартість замовлення перевищує один мільйон доларів США.

Запрошення до участі в закритих торгах (тендерах) та конкурентних перемов надсилаються підрядникам, які спроможні виконати замовлення. Участь у таких торгах та перемовах без запрошень неможлива.

Замовник не пізніше трьох днів після публікації оголошень про торги (тендери) або відправлення запрошень підрядникам до участі у закритих торгах (тендерах) та конкурентних перемовах надсилає їх копії органу, який забезпечує фінансування замовлення.

Публікація оголошення про відкриті торги (тендери) або відправлення запрошень підрядникам до участі в закритих торгах (тендерах) повинні здійснюватися за 1–6 місяців до закінчення строку подання і реєстрації тендерних пропозицій залежно від складності замовлення і часу, необхідного для попередньої кваліфікації претендентів і підготовки тендерних пропозицій.

За потреби замовником може бути прийнято рішення щодо інших строків подання та реєстрації тендерних пропозицій.

Оголошення про відкриті торги (тендери) або запрошення до закритих торгів (тендерів) і конкурентних переговорів повинно містити інформацію про:

- назву, адресу, телефони замовника або організатора і тендерного комітету;
- назву і опис замовлення;
- джерело фінансування замовлення;
- спосіб проведення торгів (тендерів);
- бажаний або граничний строк виконання замовлення;
- адресу, строки, умови та інші відомості щодо отримання тендерних документів;
- строки і місце подання документів для попередньої кваліфікації претендентів;
- можливість уточнення інформації, необхідної для підготовки документів з метою проведення попередньої кваліфікації претендентів;
- строки, адресу і спосіб подання тендерних пропозицій (оферт);

- мову, якою повинні складатися документи тендерної пропозиції.
За потреби обсяг зазначеної інформації може бути розширено.

Попередня кваліфікація претендентів

Тендерний комітет у разі проведення відкритих торгів (тендерів) з попередньою кваліфікацією претендентів визначає склад інформації, яку повинні надати претенденти, готує і передає їм відповідні форми.

Претенденти передають до тендерного комітету у визначені ним терміни заповнені форми, інші документи для аналізу і оцінки, а також офіційне повідомлення про намір взяти участь у торгах (тендерах).

Тендерний комітет аналізує одержану інформацію і визначає на її підставі технічну, організаційну і фінансову спроможність кожного із претендентів виконати замовлення, приймає відповідні рішення щодо результатів їх попередньої кваліфікації, забезпечує документальне оформлення цієї процедури.

Інформація, яка подається претендентами для попередньої кваліфікаційної оцінки, повинна містити:

- копії документів, що засвідчують юридичний статус, місце реєстрації організації, копію ліцензії;
- довідку про щорічні обсяги виконаних будівельномонтажних робіт за останні три роки у вартісному відображенні;
- довідку про досвід виконання за останні три роки аналогічних замовлень із зазначенням замовників, для яких вони виконувались, та їх реквізитів;
- перелік основних будівельних матеріалів, які передбачається використати для виконання замовлення з зазначенням їх виробника;
- відомості про кваліфікацію та досвід спеціалістів, які братимуть участь у виконанні замовлення;
- звіт про фінансово-майновий стан, фінансові результати та баланс підприємства (претендента);
- відомості про арбітражні справи за останні три роки;
- пропозиції щодо залучення субпідрядників.

У разі потреби від підрядників може вимагатися інша інформація, за винятком такої, що становить комерційну таємницю.

Під час проведення кваліфікаційної оцінки претендентів необхідно враховувати їх відповідність таким мінімальним вимогам:

- середньорічний обсяг робіт, які вони виконували раніше, має бути не меншим, ніж передбачуваний замовленням;
- мати досвід роботи генерального підрядника не менш як на двох об'єктах, подібних за характером і складністю до передбаченого замовленням;
- мати у своєму володінні або гарантувати можливість придбання чи використання (купівля, оренда, лізинг тощо) необхідних для виконання робіт машин і механізмів;
- володіти достатніми для виконання замовлення обіговими коштами або мати документально підтверджені гарантії банку про можливість одержання кредиту.

Після проведення попередньої кваліфікації складається список претендентів, які можуть узяти участь у тендері. Їх кількість доцільно обмежити шістьма учасниками. Список затверджується замовником і кожному з претендентів, що залишилися у списку, надсилається офіційне запрошення взяти участь у тендері.

Претендентам, які не пройшли попередньої кваліфікації, повідомляється про це письмово з відповідним обґрунтуванням протягом трьох днів після прийняття рішення. Вони можуть ознайомитись із офіційним звітом про проведення попередньої кваліфікації, але не мають права вимагати від замовника доказів або пояснень щодо мотивів прийняття рішення.

Тендерна документація

Тендерна документація повинна бути однаковою для всіх претендентів, а також недискримінаційною, однозначною для розуміння, містити вичерпну інформацію, необхідну для розроблення тендерних пропозицій, і не створювати ризику для підрядників за обставин та подій, які вони не можуть передбачити під час визначення ціни і на які не мають впливу.

Замовник повинен подати претендентам тендерну документацію згідно з процедурами і вимогами, зазначеними у оголошенні про відкриті торги (тендери) або у запрошенні до участі у закритих торгах (тендерах) і конкурентних переговорах.

У процесі підготовки тендерних документів тендерний комітет не має права звертатися за порадою до організацій, які можуть мати комерційний інтерес до замовлення, і приймати їх поради, якщо це перешкоджає конкуренції між претендентами.

Тендерна документація затверджується замовником та включає такі документи:

- інструкцію для претендентів;
- форму контракту;
- форму тендерної пропозиції (оферти);
- форми кваліфікаційної оцінки претендентів;
- проектну документацію;
- перелік робіт;
- інформацію щодо способу надання тендерного забезпечення.

Замовник за потреби може змінювати склад тендерної документації.

Інструкція для претендентів повинна містити необхідну інформацію щодо розроблення, оформлення та подання тендерної пропозиції (оферти), а також щодо умов та порядку проведення торгів (тендерів).

Форма контракту повинна містити умови виконання замовлення, визначені замовником у тендерній документації з урахуванням норм законодавства. Умови контракту повинні враховувати особливості замовлення, встановлювати однакоvu відповідальність за виконання сторонами своїх зобов'язань.

До складу проектної документації входять креслення, схеми, графіки, розрахунки, специфікації, технічні умови, а у разі потреби також інформація про стандарти, випробування, сертифікати тощо залежно від особливостей замовлення.

Перелік робіт, які передбачається виконати згідно з замовленням, повинен містити данні щодо їх обсягу у натуральному вимірі. У складі тендерної документації перелік робіт може подаватися у формі локальних та об'єктних кошторисів з розрахунком базисної ціни.

До закінчення терміну подання тендерної пропозиції замовник має право вносити зміни до тендерної документації. Усі зміни передаються кожному претенденту, які повинні підтверджувати їх одержання письмово або телеграфом.

Передача претендентам тендерної документації здійснюється за відповідну плату, яка включає витрати, безпосередньо пов'язані з її друкуванням та відправкою претендентам. Витрати замовника, пов'язані з розробленням тендерної документації, в зазначену плату не включаються.

Передача тендерної документації здійснюється одночасно усім претендентам тим способом, який було визначено в оголошенні про відкриті торги (тендери) або у запрошенні до участі у закритих торгах (тендерах).

Претендент одержує у трьох примірниках форму тендерної пропозиції (оферти) і форми кваліфікаційної оцінки претендента. Два примірники зазначених форм претендент після заповнення надсилає тендерному комітету у складі тендерної пропозиції. Інші документи, зазначені у пункті 29, претендент одержує в одному примірнику.

Претендент після одержання тендерної документації перевіряє наявність усіх документів за списком. Будь-які невідповідності й помилки у складі та змісті тендерної документації негайно з'ясовуються з тендерним комітетом і ним усуваються.

Один примірник тендерної документації зберігається кожним претендентом протягом усього терміну підготовки та проведення торгів (тендерів). Замовник і переможець торгів (тендерів) зберігають примірник тендерної документації, а також іншу документацію, що стосується проведення торгів (тендерів), протягом трьох років після завершення будівництва.

Будь-яка інформація щодо тендерної документації, яка надається замовником будь-якому з претендентів, повинна бути доведена одночасно до всіх інших претендентів.

Претендент, який вимагатиме роз'яснень щодо тендерної документації, має право звернутися до замовника письмово або телеграфом за адресою, зазначеною у запрошенні до участі в торгах (тендерах). Замовник зобов'язаний дати претенденту роз'яснення в письмовій формі або телеграфом не пізніше як за 21 календарний день до закінчення строку подання тендерних пропозицій. Копії цього роз'яснення надсилаються усім претендентам, що одержали тендерну документацію, з викладенням змісту запиту, але без зазначення його джерела.

Тендерна документація може роз'яснюватися на конференції, яку організовує замовник торгів (тендерів). Він повинен скласти протокол цієї конференції та надіслати його всім претендентам, незалежно від їх присутності на конференції.

Підготовка тендерної пропозиції (оферти)

Тендерна пропозиція (оферта) повинна відповідати вимогам, визначеним у тендерній документації. Кожен претендент може подати тільки одну тендерну пропозицію. Тендерна пропозиція надається мовою, визначеною замовником у оголошенні та інструкції для претендентів. Тендерна пропозиція, що подається претендентом, повинна містити:

- два примірники заповненої форми тендерної пропозиції (оферти);
- тендерне забезпечення;
- два примірники заповнених форм кваліфікаційної оцінки;
- перелік робіт з розрахунком їх вартості;
- альтернативні пропозиції (якщо такі передбачені);
- інші матеріали (пояснювальна записка, графіки виконання робіт тощо), якщо їх подання було передбачене інструкцією для претендентів. 43 Замовник повинен продовжити строк подання тендерної пропозиції у разі:

- коли замовником внесено істотні зміни до тендерної документації;
- несвоєчасного подання замовником роз'яснень змісту тендерних документів.

Рішення щодо продовження строку подання тендерних пропозицій приймається замовником до закінчення раніше встановленого у тендерній документації строку. Новий строк повинен бути достатнім для того, щоб претенденти могли врахувати внесені замовником зміни, доповнення, роз'яснення та якісно підготувати і своєчасно подати власні тендерні пропозиції.

Про прийняте рішення щодо продовження строку подання тендерних пропозицій, зміни місця і процедури їх розкриття тощо, замовник повідомляє кожного з претендентів протягом 3-ох днів.

Якщо до замовника звернулися один або більше претендентів з проханням переглянути строк подання тендерних пропозицій, які вони не можуть подати вчасно через незалежні від них обставини, замовник має право, але не зобов'язаний, продовжити термін подання тендерних пропозицій.

Для кращого ознайомлення з умовами виконання робіт претендент у разі потреби може відвідувати будівельний майданчик і вивчати його особливості. Відвідування організується замовником одночасно для всіх бажаючих претендентів, з роз'ясненням питань, що виникають.

Розрахунок ціни тендерної пропозиції (оферти)

У розрахунку ціни, за яку претендент згоден виконати замовлення, враховуються всі види робіт згідно з переліком, зокрема ті, які доручають для виконання субпідрядникам. Претендент для кожного виду робіт визначає розцінку та його загальну вартість.

Не врахована претендентом вартість окремих видів робіт не оплачується замовником окремо, а затрати на їх виконання вважаються врахованими у загальній ціні тендерної пропозиції. До загальної ціни тендерної пропозиції включаються всі витрати претендента, зокрема прямі та накладні витрати, прибуток, що його планує одержати претендент, а також витрати на оплату робіт, що передаються для виконання субпідрядникам.

Організаційна форма управління є формою організації взаємодії та взаємовідносин між усіма учасниками інвестиційного процесу будівництва, включаючи стадії фінансування, проектування та будівництва.

Зараз широко розповсюджені такі організаційні форми управління будівництвом: проектне управління, управління великим проектом, а також професійне або спеціалізоване управління.

Існуюча тенденція до зростання розмірів і складності будівельних проектів висуває дедалі більші вимоги одночасно до всіх учасників будівельного процесу – замовника, проектувальника та підрядника. Однією з найпоширеніших організаційних форм ефективної взаємодії всіх учасників інвестиційного процесу будівництва є так зване проектне управління, що є цільовим управлінням всіма трудовими, фінансовими, матеріальними й енергетичними ресурсами, які необхідні для забезпечення процесів проектування, планування, фінансування, управління та контролю за будівництвом об'єкта у встановлений строк, у межах визначеної вартості та із заданою якістю. Окрема роль у системі проектного управління відводиться спеціальним групам (відділам), які очолює керівник проекту. Системи проектного управління можна розглядати як із точки зору ефективного виконання конкретного проекту (у вузькому розумінні), так і раціонального розподілу дефіцитних висококваліфікованих трудових ресурсів між окремими проектами у межах однієї країни.

Ідея залучення широкого кола спеціалізованих фірм для виконання окремих робіт у рамках великого проекту, а також використання інженерно-консультативних фірм для виконання функцій координації та управління будівництвом, що знайшли практичне відображення в системах управління великим проектом, отримали у подальшому розвиток організаційної форми так званого “професійного управління будівництвом”. Основний зміст цієї досить популярної організаційної форми управління в тому, що для виконання функцій управління будівництвом об'єкта, включаючи стадію його проектування, замовник залучає спеціалізовану щодо надання послуг в управлінні фірму. Остання виділяє зі свого штату спеціаліста широкого профілю, який потім очолить спеціально створювану групу проектного управління та стане керівником будівництва.

За організаційної форми типу “професійного управління” керівник будівництва займається забезпеченням усіх учасників проектною групою необхідною документацією, керує ходом виконання проекту відповідно до заданих критеріїв, закуповує необхідні будівельні матеріали та обладнання, вирішує питання організації контрактної діяльності. Розвиток організаційної форми типу “професійного управління” пов'язаний із розвитком системи інженерно-консультативних послуг, зокрема послуги щодо управління будівництвом.

Інженерно-консультативні фірми варіюються за своїми масштабами у широких діапазонах: починаючи від однієї людини, коли консультант бере на себе, крім основної консультативної функції, усі інші функції управління, включаючи маркетинг, фінансування, укладання контрактів, та закінчуючи великими корпораціями, що об'єднують низку консультативних фірм. Найпоширенішою формою структурного оформлення консультативних послуг є участь у спільному підприємстві на правах партнерства. Консультативні фірми, побудовані на цій основі, мають низку переваг щодо найкращого використання досвіду та потенціалу кожного спеціаліста, можливості надання складніших консультативних послуг, організації ритмічної роботи, ефективнішого використання обладнання, штатного персоналу.

Характерним для такої фірми є виділення трьох типів структурних підрозділів: функціональних; які спеціалізуються за сферами діяльності або взаємодії і регіональних.

Функціональні підрозділи організуються за такими основними функціями управління, як загальне керівництво, фінансування, маркетинг, виробництво та кадри. Підрозділи за сферами діяльності створюються для організації регулярних контактів з організаціями, урядовими органами та спеціалізованими підприємствами, наприклад, у сфері будівництва підприємств хімічної промисловості.

Регіональні підрозділи створюються у тих випадках, коли консультативна фірма приймає рішення про децентралізацію управління власною діяльністю з метою наближення виробників послуг до замовників та їхніх потреб.

Організаційна структура багатьох консультативних фірм має матричну форму, за якої значно поєднується цільова спрямованість консультації з функціональною спеціалізацією окремих консультантів фірми.

Форми власності у будівництві

За формами власності відповідно до Закону України “Про власність” у нашій державі можуть діяти такі будівельні організації:

- державні, засновані на державній власності;
- колективні, засновані на власності колективу будівельної організації, кооперативу, іншого статутного товариства, громадської та релігійної організації;
- спільні, засновані на основі об'єднання майна різних власників, зокрема іноземних держав;
- орендні, передані державою (або власником) у повне господарське відання колективу. Володіння власністю залишається у компетенції держави (власника), а функціонування виробничих та інших підрозділів передається колективу безоплатно. Орендодавцем можуть виступати трест, підприємство, організація, а орендарем – будівельна організація, окремі фізичні особи;
- приватні, засновані на приватній власності фізичної особи з використанням тільки власної праці;
- сімейні, засновані на власності чи праці членів однієї сім'ї, які проживають разом.

Будівельні організації можуть на договірних засадах добровільно об'єднуватися у корпорації, концерни, господарські асоціації, фірми та інші види інтегрованих структур.

ТЕМА 2. ІНВЕСТИЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В БУДІВНИЦТВІ

Лекція 5. Поняття про інвестиції, інвестиційну діяльність, інвесторів. Інвестиції і капітальні вкладення. Їх склад і структура.

Термін “інвестиції” походить від латинського слова “invest”, що означає вкладення грошей. У ширшому трактуванні, **інвестиції – це вкладення капіталу з**

метою наступного його збільшення. У господарській діяльності інвестиції мають фінансове та економічне визначення.

За фінансовим визначенням, інвестиції – це всі види активів (коштів), що вкладаються у господарську діяльність для отримання доходів (прибутку).

За економічним визначенням, інвестиції – це капітальні вкладення (витрати) на створення, розширення, реконструкцію й технічне переобладнання основного капіталу, а також пов'язане з цим збільшення обороту капіталу.

Інвестиційними цінностями в умовах ринкової економіки виступають грошові кошти, банківські депозитні вклади, банківські кредити та позики, цінні папери, рухоме та нерухоме майно, права користування землею та іншими природними ресурсами.

Інвестиційна діяльність – це сукупність практичних дій юридичних осіб, держави та громадян з реалізації інвестицій. Об'єктами інвестицій виступають заново створені та реконструйовані основні фонди, а також зворотні кошти у всіх галузях народного господарства, цінні папери, науково-технічна продукція, права на майно та інтелектуальна власність.

Розробка інвестиційних намірів здійснюється в умовах тісних обмежень в обсягах інвестицій, що, у свою чергу, диктує відбір об'єктів будівництва за пріоритетами в будівництві, коли кожний об'єкт отримує оцінку в балах на основі установленної системи факторів та їх градації.

Розрізняються пріоритети народногосподарські та госпрозрахункові. До народногосподарських відносяться:

- дефіцитність майбутньої продукції;
- науково-технічний рівень, закладений у проекті, який визначає новизну майбутньої продукції;
- рівень готовності об'єктів; тривалості будівництва; технологічної в'язки об'єкта з іншими побудованими об'єктами.

До госпрозрахункових пріоритетів відносяться:

- рівень забезпеченості будівельної організації за початковістю (розпочаті об'єкти будівництва);
- розосередженість об'єктів;
- питома вага об'єктів реконструкції;
- рівень новизни проектних рішень (передбачають індустріалізацію будівельного виробництва); використання типових проектів; забезпеченості будівельної організації матеріальними ресурсами з власної матеріально-технічної бази.

1. Під час оцінювання пріоритетів необхідно врахувати, що екологічно небезпечні об'єкти взагалі не підлягають розгляду, у той же час високий пріоритетний бал може бути наданий об'єктам соціальної сфери незалежно від інших критеріїв.

2. Визначення джерел інвестування та укладання відповідних договорів про фінансування з визначенням можливих (податкових) пільг залежно від оцінки пріоритетності об'єктів.

3. Організація будівельної діяльності, безпосередньо пов'язаної із спорудженням будівель і споруд, з виконанням договірних зобов'язань, дотриманням вимог до якості робіт, з вирішенням скорочення будівництва.

4. Забезпечення нормального функціонування об'єктів, введених в експлуатацію, протягом встановленого договором гарантійного терміну.

Нинішня правова система України складається більш як із 100 законів та інших нормативних актів, що регулюють інвестиційну діяльність. Серед них слід, насамперед, назвати закони України “Про інвестиційну діяльність”, “Про іноземні інвестиції”, “Про цінні папери та фондову біржу”, які складають правову основу інвестиційної діяльності.

Законодавство визначає, що всі суб'єкти інвестиційної діяльності незалежно від форми власності та господарювання мають рівні права у частині здійснення цієї діяльності; самостійно визначають мету, напрямки, види та обсяги інвестицій; для їх реалізації залучають на договірній основі будь-яких учасників інвестиційної діяльності, зокрема шляхом організації конкурсів і торгів.

Об'єктами інвестиційної діяльності в Україні є:

- знову створювані та реконструйовані основні виробничі фонди, а також обігові кошти в усіх галузях народного господарства;
- цінні папери (акції, облігації тощо);
- цільові грошові вклади;
- науково-технічна продукція та інші об'єкти власності;
- майнові права та права на інтелектуальну власність.

Аналогічні об'єкти включають іноземні інвестиції, якщо вони не суперечать законодавству України. Іноземні інвестори мають право здійснювати інвестування на території України шляхом:

- а) частки участі у підприємствах, що створюються спільно з юридичними та фізичними особами України;
- б) створення підприємств, що повністю належать іноземним інвесторам;
- в) придбання підприємств, будинків, споруд, частки участі у підприємствах, паїв, акцій, облігацій та інших цінних паперів, а також іншого майна;
- г) надання позичок, кредитів, майна та інших майнових прав.

Суб'єктами інвестиційної діяльності є:

- інвестори (замовники);
- виконавці робіт (підрядники);
- користувачі об'єктів інвестиційної діяльності;
- постачальники товарно-матеріальних цінностей, обладнання та проектною документації;
- юридичні особи (банківські, страхові та посередницькі організації тощо);
- громадяни України;
- іноземні юридичні та фізичні особи, держави і міжнародні організації.

Суб'єкти інвестиційної діяльності діють у інвестиційній сфері, де здійснюється практична реалізація інвестицій.

До складу інвестиційної сфери включають:

- 1) капітальне будівництво, де відбувається вкладення інвестицій в основні та оборотні виробничі фонди галузей народного господарства. Ця сфера поєднує діяльність замовників – інвесторів, підрядників, проектувальників, постачальників обладнання, громадян з індивідуального будівництва та інших суб'єктів інвестиційної діяльності;
- 2) інновації, де реалізуються науково-технічна продукція та інтелектуальний потенціал;
- 3) обіг фінансового капіталу (грошового, позичкового та фінансових зобов'язань у різних формах);
- 4) реалізацію майнових прав суб'єктів інвестиційної діяльності.

Суб'єкти інвестиційної сфери можуть об'єднувати кошти для здійснення спільного інвестування.

Інвестори мають право виступати як замовники, вкладники, кредитори, покупці, а також виконувати інші функції учасників інвестиційного процесу. Якщо замовник не є інвестором, то він отримує права володіння, користування та розпорядження інвестиціями на період і за умов, що визначені договором між учасниками інвестиційного процесу. Користувачами об'єктів інвестиційної діяльності можуть бути

юридичні та фізичні особи, державні й муніципальні органи, іноземні держави та міжнародні організації, для яких створюються об'єкти інвестиційної діяльності.

Якщо користувач об'єкта інвестиційної діяльності не є інвестором (орендар, лізингоотримувач), то відносини між ним та інвестором регулюються договором (контрактом) про інвестування. Суб'єкти інвестиційної діяльності мають право поєднувати функції двох або кількох учасників. Усі інвестори мають рівні права на здійснення інвестиційної діяльності. Інвестор самостійно визначає обсяги, напрямки, розміри та ефективність інвестицій. Він на свій розсуд залучає на договірній, здебільшого конкурсній основі (зокрема через торги підряду) юридичних і фізичних осіб, які потрібні йому для реалізації інвестицій. Інвестор, який не є користувачем об'єктів інвестиційної діяльності, має право контролювати їх цільове використання та у відносинах із користувачем таких об'єктів здійснювати інші права, передбачені договором.

Інвестор має право володіти, користуватися та розпоряджатися об'єктами й результатами інвестицій, зокрема здійснювати торгові операції та реінвестування. Інвестор може придбати необхідне йому майно в юридичних і фізичних осіб або через посередників (на товарній біржі) за цінами та на умовах, що визначені за домовленістю без обмежень за обсягом і номенклатурою, якщо такі угоди не суперечать законодавству України. Інвестор може передавати за договором (контрактом) свої права по інвестиціях, їх результатами юридичним і фізичним особам, державним і муніципальним органам.

Учасники інвестиційної діяльності, які виконують відповідні види робіт, повинні мати ліцензію або сертифікат на право такої діяльності. Перелік робіт, що потрібно ліцензувати, порядок видачі ліцензій і сертифікатів установлюються Урядом України. Громадяни та юридичні особи України мають право здійснювати інвестиційну діяльність відповідно до законодавства України, іноземних держав і міжнародних угод.

Під час реалізації інвестицій (продажу інвестиційного капіталу) на ринку їм протистоїть сукупність інвестиційних товарів або об'єктів вкладення. Оскільки ці товари (об'єкти вкладення) структурно неоднорідні, то їх поєднує здатність приносити у майбутньому дохід (прибуток).

У країнах із розвинутою ринковою економікою інвестиційному капіталу на ринку інвестицій протистоять боргові зобов'язання (свідоцтва) про вкладення капіталу, що дають право на отримання доходу (прибутку) в перспективі. Ці свідоцтва (цінні папери) є представниками капіталу в матеріально-речовій формі – фізичного капіталу (будинків, споруд, обладнання й ін.). У процесі обігу на інвестиційному ринку ці боргові зобов'язання набувають власних форм існування в русі. З цього випливає, що ринок інвестицій існує у двох формах. У першій формі він функціонує в процесі відтворення основного й оборотного капіталу та забезпечує приріст капітального майна (прямі інвестиції), у другій – обіг інвестицій забезпечує переливання капіталу шляхом купівлі/продажу боргових зобов'язань (портфельні інвестиції). Під впливом науково-технічного прогресу відбувається також вкладання інвестицій у інтелектуальні цінності (ліцензії, патенти, ноу-хау, передовий досвід та ін.).

Ринок інвестиційних товарів – це процес обміну об'єктів інвестиційних вкладень із метою отримання доходу (благ) у майбутньому. Об'єкти інвестиційних вкладень у матеріально-речовій формі складають елементи капітального майна.

Інвестиційні товари можуть існувати у різних формах:

- у матеріально-речовій (фізичний капітал);
- у грошовій і натуральній (основний та оборотний капітал, науково-технічна продукція, майнові права тощо);
- виключно у грошовій (кошти, вклади, паї, цінні папери).

На ринку інвестиційних товарів інвестори виступають у ролі покупців, тобто носіїв інвестиційного попиту. Загальний обсяг цього попиту визначається сукупною

величиною фонду нагромадження. Як продавці на ринках інвестиційних товарів виступають їх виробники (будинків, споруд, обладнання, науково-технічної продукції тощо) або інші учасники (продавці паїв, цінних паперів та ін.). Головним фактором, що визначає масштаби функціонування ринку інвестиційних товарів, є сукупна пропозиція, яка породжує відповідний попит на ці товари. Але рівність інвестиційного попиту та пропозиції досягається тільки у масштабі ринку в цілому.

Інвестиції і капітальні вкладення. Їх склад і структура

Інвестиції у відтворення основних виробничих фондів здійснюються у формі капітальних вкладень. За обсягом та значущістю вони є основною складовою частиною інвестицій. В Україні на них припадає близько 85 % усіх інвестицій, що вкладаються у народне господарство.

Капітальні вкладення – це витрати матеріальних, трудових і грошових ресурсів, спрямованих на відновлення та приріст основних виробничих фондів. Із точки зору ресурсного підходу, під капітальними вкладеннями розуміють фінансові ресурси, призначені для розширеного відтворення основних виробничих фондів.

Таким чином, капітальні вкладення за своїм економічним змістом подібні до інвестицій. Але ці поняття не тотожні за своїм кількісним складом, видом майнових цінностей і метою вкладення у справу. Головним для інвестицій є отримання прибутку (доходу) внаслідок інвестування підприємницької діяльності. Без отримання прибутку відсутні стимули до інвестування, а самі інвестиції для підприємця безпідставні. Головною метою капітальних вкладень є приріст основних виробничих фондів і отримання народногосподарського та соціального ефекту, особливо у сфері екології, охорони здоров'я, культури, освіти тощо.

Сутність інвестицій проявляється у процесі зміни форм вартості та перетворення їх у кінцевий продукт інвестиційної діяльності у визначеному періоді. Іншими словами – це частина доходу за певний період, яка не може бути використана на споживання.

Інвестиції – це ланцюжок метаморфоз (перетворень):

- ресурси (цінності) – вкладення (витрати);
- отримання доходу (ефекту) внаслідок інвестування.

Головними етапами інвестування є:

- перетворення ресурсів у капітальні вкладення (витрати), тобто процес трансформації інвестицій в конкретні об'єкти інвестиційної діяльності (власне інвестування);
- перетворення вкладених засобів у приріст капітальної вартості, що характеризує кінцеве перетворення інвестицій та отримання нової споживчої вартості;
- приріст капітальних вартостей у формі доходу або соціального ефекту, тобто реалізація кінцевої мети інвестиційної діяльності.

Початкова та кінцева ланки з'єднуються, утворюючи новий взаємозв'язок: дохід – ресурси, тобто процес нагромадження повторюється. Процес нагромадження грошових ресурсів, які не відносяться до інвестиційної діяльності, є його необхідною передумовою.

Інвестиційна діяльність – основа індивідуального кругообігу інвестицій на підприємстві. Інвестиційний цикл (період) включає один оборот інвестицій, тобто рух вартості, що авансована у капітальне будівництво, від моменту акумуляції коштів до моменту їх відшкодування.

Капітальні вкладення – це частина інвестицій, спрямованих у капітальне будівництво на розширене відтворення основних виробничих фондів. За термінологією, що склалася у нас, вони називаються **капітальними витратами** (капіталовкладеннями).

У розвитку економіки країни, галузей, регіонів і підприємств роль капітальних вкладень досить важлива. Вони є матеріальним засобом зміни пропорцій виробництва, створення нових і переорієнтації діючих підприємств для народногосподарських

потреб країни, розвитку виробничих потужностей на підставі передової техніки та новітньої технології, що дозволяє забезпечити конкурентоспроможність продукції, дохідність і підвищення життєвого рівня народу.

Капітальні вкладення складаються з таких основних елементів:

- витрат на будівельно-монтажні роботи (далі – БМР) – будівництво будинків і споруд, освоєння, підготовка та планування території забудови, монтаж технологічного, оперативного й інших видів обладнання;

- витрат на придбання різних видів технологічного й енергетичного обладнання, машин, механізмів, інструментів та інвентарю строком служби не менш як один рік і вартістю більше 100 грн. за одиницю;

- капітальні роботи й затрати на проектно-дослідну діяльність, утримання дирекції підприємства, що будується, і технічного нагляду, підготовку та перепідготовку експлуатаційних кадрів тощо. Масштаби капітального будівництва характеризуються обсягами капітальних вкладень і капітальних робіт, які виконуються.

Залежно від ознак, покладених в основу класифікації, структура капітальних вкладень розподіляється на галузеву, технологічну, відтворювальну, територіальну та за формами власності. Розподіл капітальних вкладень за галузями характеризує *галузеву структуру*. Її вдосконалення відбувається шляхом збільшення абсолютних і відносних капітальних вкладень у розвиток прогресивних (базових) галузей промисловості, від яких залежать підвищення економічної ефективності суспільного виробництва й темпи науково-технічного прогресу.

Першочергове значення для підвищення ефективності суспільного виробництва має поліпшення технологічної структури капітальних вкладень, розподіл між основними складовими частинами: затратами на БМР, вартістю обладнання, машин, механізмів, інструментів, іншими капітальними роботами та затратами.

Відтворювальна структура – це розподіл їх за головними формами відтворення основних виробничих фондів: на нове будівництво, реконструкцію, розширення діючих підприємств, технічне переобладнання, модернізацію.

Територіальна структура капітальних вкладень – це розподіл їх по економічних районах України (Донбас, Придніпровський, Центральний, Причорноморський райони, Полісся).

Структура капітальних вкладень за формами власності – це розподіл капітальних вкладень по державних, акціонерних, комерційних, орендних та інших колективних підприємствах, кооперативах тощо.

ТЕМА 3. ЕКОНОМІЧНІ ОСНОВИ ПРОЕКТУВАННЯ

Лекція 6. Мета і завдання будівельного проектування

Зведенню будь-якого об'єкта передують встановлення технічної можливості та економічної доцільності його будівництва. Ці завдання відображаються в спеціальному документі, який носить назву "проект".

Проект - це система сформованих цілей створюваного інженерного споруди чи іншого об'єкта промислового або цивільного призначення, представлена у вигляді:

- графічних матеріалів (креслень), що відображають архітектурно-планувальні, конструктивно-компонувальні та технологічні рішення майбутньої споруди;

- розрахунково-пояснювальних записок, як обґрунтовують технічну можливість його будівництва, надійність і безпеку роботи в конкретній природному середовищу;

- кошторисної-економічної частини, визначальною вартістю будівництва і обґрунтовує економічну доцільність витрат фінансових, матеріально-технічних і трудових ресурсів.

Від рівня проектних рішень значною мірою залежить економічна ефективність об'єкта будівництва, характер його життєвого циклу і тривалість функціонування, собівартість продукції, що випускається, умови експлуатації і праці.

Проектування будь-якого об'єкта зазвичай здійснюється в кілька етапів. Після виникнення ідеї (задуму) на *першому етапі* проектування визначаються цілі інвестування: призначення об'єкта будівництва, його потужність, номенклатура продукції, що випускається, місце розміщення. Проводиться оцінка можливостей інвестування та досягнення передбачуваних техніко-економічних показників.

На основі зроблених на першому етапі досліджень і пророблень замовник (інвестор) приймає рішення про продовження або припинення роботи з реалізації ідеї. При позитивному рішенні замовник готує і представляє в місцеві органи влади клопотання про наміри будівництва в даному районі передбачуваного об'єкта з проханням попереднього погодження місця його розміщення. Після отримання від місцевих органів влади позитивного рішення замовник приступає до робіт *другого етапу* - розробки техніко-економічного обґрунтування інвестицій у будівництво об'єкта. На цьому етапі проводяться більш поглиблені опрацювання інженерних і особливо економічних і кошторисно-фінансових питань з проведенням необхідних інженерних вишукувань. За результатами техніко-економічного обґрунтування інвестицій приймається рішення про доцільність будівництва і продовженні проектування - розробці технічного проекту (проекту).

Тривалість проектного процесу від початку проектування до початку будівництва за середніми і відносно великим об'єктам зазвичай становить від 5 до 10 років; по особливо складним і великим об'єктам тривалість проектно-вишукувальних робіт може бути ще більше. Обставина призводить до того, що прийняті на початку розробки проекту інженерні рішення, засновані на останніх досягненнях науки і техніки, до початку введення об'єкта в експлуатацію просто застарівають. У зв'язку з цим в проектах промислових підприємств слід передбачати максимально новітні досягнення науки і техніки, прогресивну технологію виробництва, використання новітнього високопродуктивного обладнання, установок, агрегатів, комплексної механізації та автоматизації робіт, раціональне використання всіх видів ресурсів і безвідходних технологій. При проектуванні нових житлово-цивільних об'єктів у містах і селах належить передбачати максимальні зручності проживання та обслуговування населення. При проектуванні підприємств, що випускають сільськогосподарську продукцію, ставиться завдання створення великих механізованих, спеціалізованих комплексів з організацією виробництва на промисловій засадах, з переробкою швидкопсувної продукції (овочів, фруктів) безпосередньо в районах її виробництва.

У проектах промислових і сільськогосподарських підприємств, житлових, громадських і цивільних будинків велика увага приділяється їх зовнішньому вигляду, з тим щоб від розміщення нових об'єктів був отриманий не тільки економічний, а й соціальний і містобудівна ефект. Особлива увага приділяється раціонального використання землі та охорони навколишнього середовища.

Якість проекту визначається не тільки прогресивними технічними рішеннями, але і достовірністю кошторисної документації. Кошторис використовується для визначення техніко-економічних показників проектного об'єкта і доцільності його будівництва, для планування та фінансування будівництва, організації будівельного виробництва, проведення економічної роботи в будівельно-монтажних організаціях і контролю їх діяльності. Від правильного визначення кошторисної вартості споруджуваних об'єктів багато в чому залежать хід будівельного виробництва і економічна ефективність будівництва.

Технічним рівнем проектів обумовлені темпи зростання продуктивності праці в будівельно-монтажних організаціях і ефективність роботи промислових підприємств, що випускають матеріали і конструкції.

Проекти повинні передбачати максимальну сборність та уніфікацію будівель, але без шкоди їх архітектурному змістом, укрупнення конструкцій з урахуванням готівкових коштів механізації, підвищення технологічності проектних рішень, використання високопродуктивної техніки. У проектах повинна міститися вся інформація, необхідна для організації та планування будівельного виробництва (дані про обсяги робіт, потребном кількості матеріалів, конструкцій, машин, трудових ресурсах, транспортних засобах). Проект повинен враховувати інтереси підприємств, що виготовляють вироби, деталі і конструкції. Кількість застосовуваних типорозмірів і марок збірних елементів дається в проектах мінімальним. Це виключає часту переналагодження поточкових ліній на заводах. Таким чином, проектування сприяє розвитку технічного прогресу.

Проекти мають великий обсяг вишукувального, графічного і розрахункового матеріалу. У процесі проектування, особливо по великих і складним об'єктам, проводяться модельні дослідження, численні узгодження, експертиза та затвердження закінченою технічною документації.

Оскільки всі ці етапи вимагають великих витрат праці і часу, початок проектно-вишукувальних робіт повинно значно передувати початку будівельного виробництва. Тільки в цьому випадку можна своєчасно забезпечити необхідною і якісною технічною документацією програму будівництва.

Лекція 7 Стадії проектування та зміст проектною документації

Проектно-вишукувальні роботи з великим складним промисловим об'єктам і комплексам зазвичай проходять сьомий характерних етапів:

- проблемні вишукування; розробка бізнес-плану;
- розробка техніко-економічного обґрунтування інвестицій;
- вибір і твердження майданчика для будівництва;
- розробка та видача завдання на проектування;
- інженерні вишукування;
- проектування.

Для виконання проектно-вишукувальних робіт замовник, як правило, залучає спеціалізовані проектно-вишукувальні фірми. Вибір проектно-вишукувальної фірми, як правило, здійснюється шляхом оголошення торгів.

Проблемні вишукування проводяться тільки при проектуванні великих і складних об'єктів і спрямовані на отримання вихідних даних для розробки бізнес-плану та техніко-економічного обґрунтування інвестицій.

Бізнес-план - документ, що обґрунтовує економічну доцільність будівництва об'єкта, він також розробляється при оцінці доцільності участі у сфері підприємницької діяльності. Він містить відповіді на питання: що треба виробляти, як підвищити конкурентоспроможність виробленого товару, які потрібні кредити і коли їх потрібно і можливо буде повернути, які супроводу потрібні для просування товару. Бізнес-план дає уявлення про економічну ефективність об'єкта будівництва - терміни окупності, розмірах прибутку, шляхи реалізації продукції підприємства.

Бізнес-план включає результати вивчення ринку, його ємність, ступінь конкурентності середовища, динаміку цін і служить основою при переговорах з майбутніми замовниками та інвесторами. Він дає можливість визначити життєздатність майбутнього об'єкта будівництва в умовах конкуренції, містить рекомендації, як має розвиватися виробництво, служить підставою для отримання фінансової підтримки від зовнішніх інвесторів.

Бізнес-план зазвичай складається з наступних розділів:

Резюме, в якому показується призначення об'єкта будівництва, що знову створюване підприємство збирається виробляти, за рахунок чого, ніж вироблений товар буде відрізнятися від продукції конкурентів і чому споживачі повинні захотіти придбати саме його. У резюме даються основні фінансові результати, яких слід очікувати від справи в майбутньому: прогноз обсягу продажів, виручка, витрати на виробництво, валовий прибуток і рівень прибутковості й рентабельності, а також термін повернення банківського кредиту.

Види товарів (робіт і послуг) - містить інформацію про номенклатуру існуючих і нових видів товарів, робіт і послуг, в чому полягає перевага технологій виробництва робіт. Якщо це відноситься до будівельної чи проектно-вишукувальної організації, то яким потенціалом володіє будівельна чи проектно-вишукувальних фірма.

Ринки збуту - наводиться аналіз існуючих ринків збуту, пропозиції щодо розширення сфери впливу. Важливим моментом є визначення споживачів, їхні запити, як довести до них свою продукцію. Без доброго розуміння замовника важко оцінити сильні і слабкі сторони нової продукції, робіт, послуг.

Конкуренція на ринку збуту - містить аналіз ринкової кон'юнктури, конкурентів, їх стратегії, тактику на ринку будівельної продукції, дані про кількість організацій, що пропонують послуги з виконання подібних будівельно-монтажних та інших робіт.

План маркетингу містить цілі та стратегії маркетингу, ціноутворення, схеми розповсюдження робіт і послуг, вирішує питання реклами, формування громадської думки.

План виробництва містить відомості про виробничої потужності майбутнього об'єкта будівництва. Якщо питання йде про будівництво, наводяться дані потужності будівельної організації, її основних виробничих фондах, репутації організації. Головне завдання - показати своїм потенційним замовникам, що організація в змозі виконати пропоновані обсяги робіт в потрібні терміни і з необхідною якістю.

Організаційний план - наводяться відомості про організаційну структуру підрядної фірми, про її персонал: склад, вік, освіта, досвід роботи; про робочу силу, матеріальних умовах, кадровій політиці. Якщо мова йде про споруджуваному об'єкті, підприємстві, наводяться ті ж самі дані.

Правове забезпечення. Для будівельно-монтажних і проектних фірм вказуються дата створення, наводяться відомості про реєстрацію, установчі документи, номер ліцензії на право робіт, форма власності, копії договорів або відгуки про роботу з іншими організаціями.

Оцінка ризиків і страхування - визначається ступінь ризику і доцільність участі в даному підприємстві, розглядаються питання страхування об'єктів будівництва, виконання робіт і надання послуг.

Фінансовий план - містить обсяги виконання робіт, прибуток, собівартість, план доходів і витрат, рух грошових коштів, баланс.

Стратегія фінансування - містить відомості: скільки потрібно коштів для реалізації проекту, де можна отримати кредит і в якій формі, умови, коли можна очікувати повернення вкладених коштів.

На підставі результатів розробки бізнес-плану замовник виходить у місцеві органи влади з клопотанням про наміри будівництва в даному районі планованого об'єкта. У клопотанні про наміри будівництва виробничих об'єктів наводяться технічні та технологічні дані про підприємство, приблизна чисельність робітників і службовців, орієнтовна потреба підприємства в сировині і матеріалах, енергоресурсах, воді, земельних ресурсах, міркування про можливість впливу підприємства на навколишнє середовище і екологічну обстановку, забезпеченні працівників та їх сімей житлом і об'єктами соціально-побутового призначення. Клопотання про наміри містить інформацію про джерела фінансування та використання готової продукції.

Після отримання позитивного висновку на клопотання про наміри замовник приступає до розробки техніко-економічного обґрунтування інвестицій у будівництво. Розробка техніко-економічного обґрунтування інвестицій проводиться з метою прийняття рішення про господарську необхідності, технічної можливості, комерційної, економічної та соціальної доцільності інвестицій.

Техніко-економічне обґрунтування (ТЕО) інвестицій в будівництво є найважливішим документом, на підставі якого приймається принципове рішення про будівництво даного об'єкту і розробки технічного проекту. У завданні на розроблення ТЕО інвестицій наводяться вимоги до архітектурно-планувальних, конструктивних та інженерних рішень, вимоги до охорони навколишнього середовища, особливі умови будівництва та основні техніко-економічні показники об'єкта будівництва.

При розробці ТЕО інвестицій проводяться більш поглиблені дослідження питань маркетингу, попиту з урахуванням рівня цін, інфляції, стану ділової активності, більш ретельно обґрунтовується політика збуту продукції на основі прогнозу кон'юнктури ринку, розробляються заходи щодо стимулювання збуту продукції, у тому числі на зовнішньому ринку, і т.д. Також більш поглиблено обґрунтовується технологія основного і допоміжних виробництв, з більшою ретельністю аналізується забезпечення майбутнього підприємства ресурсами. До складу ТЕО інвестицій включаються матеріали з обґрунтування місцезнаходження об'єкта будівництва: наявність транспортних комунікацій, інженерних мереж, об'єктів виробничої та соціальної інфраструктури, ринку збуту продукції. Розділ містить принципові рішення щодо об'ємно-планувальних та конструктивних питань: терміни і черговість будівництва, загальні положення з організації і технології будівництва, рішення з енергозабезпечення, теплопостачання та газопостачання. Оцінюється характер впливу на природне середовище, визначаються потреби в трудових і матеріально-технічних ресурсах, основні техніко-економічні показники і ефективність інвестицій, проводиться порівняльний аналіз техніко-економічних показників з аналогічними об'єктами, побудованими в країні замовника і за кордоном.

При розробці ТЕО інвестицій, як правило, розглядається кілька варіантів об'єкта будівництва. По кожному варіанту за укрупненими показниками вартості визначаються обсяг капітальних вкладень (К), собівартість продукції (С), питомі капітальні вкладення, питомі витрати сировини, палива, електроенергії, чисельність працюючих, продуктивність праці. Оптимальний варіант вибирають по мінімуму витрат.

Назва розділів ТЕО інвестицій досить близько збігається з розділами бізнес-плану, але за змістом вони відрізняються глибиною опрацювання як економічних, так і інженерних рішень.

У випадках, коли бізнес-план розробляється після розробки ТЕО інвестицій, матеріали ТЕО інвестицій служать обґрунтуванням для його розробки. Бізнес-план у цьому випадку формується для підтвердження платоспроможності та фінансової стійкості підприємства чи іншого об'єкта інвестування.

ТЕО інвестицій затверджується на основі висновку державної експертизи та рішення органу виконавчої влади про погодження місця спорудження об'єкту. Вибір місця розташування об'єкта оформляється і затверджується актом вибору майданчика для будівництва. Наявність затверженого ТЕО інвестицій та акта вибору майданчика дозволяє перейти до наступного етапу проектування - розробці проекту (технічного проекту).

Розробка проекту починається з розробки і видачі технічного завдання на проектування. Технічне завдання на проектування видає замовник. Але у зв'язку з тим, що замовник, як правило, не володіє достатньою кваліфікацією, для його складання залучається проектна або інжинірингова фірма. Технічне завдання є невід'ємною частиною будь-якого договору (контракту) на проектно-вишукувальні роботи.

Завдання на проектування промислового об'єкта містить дані про райони, пункти майданчику будівництва, про характеристику продукції, її номенклатурі і потужності виробництва, про передбачувану спеціалізацію і кооперування, основних технологічних процесах і обладнанні, про джерела постачання сировиною, водою, паливом, газом і електроенергією, про умови очистки та скиду стічних вод, про райони споживання готової продукції, про терміни будівництва і черговості введення в дію потужностей, орієнтовних розмірах капітальних вкладень, про обсяги житлово-цивільного будівництва та його розміщенні.

За усталеною практикою прийнято вважати проектні, вишукувальні та дослідні роботи, виконані до початку розробки технічного проекту, передпроектної стадією. Стадія безпосереднього проектування починається з розробки технічного проекту (проекту).

Вибір майданчика для будівництва при підготовці завдання на проектування проводить комісія, що складається з представників замовника проекту, проектної організації, підрядної будівельної організації, місцевих органів влади, органів санітарно-епідеміологічної служби, державного пожежного нагляду, Держгіртехнагляду, органів, контролюючих використання та охорону водних ресурсів, управління залізниці, зв'язку, енергетики, цивільної оборони.

Майданчик під забудову доцільно вибирати на непридатних для сільськогосподарського використання земель, поблизу населених пунктів, джерел водопостачання, енергопостачання. Площадка повинна задовольняти санітарним вимогам.

Комісія складає акт про вибір майданчика, який є основним документом про погодження намічених проектних рішень і підключенні підприємства до інженерних мереж і комунікацій.

Завдання на проектування складає замовник за участю проектної організації на основі затвердженого ТЕО. Завдання на проектування промислового об'єкта містить дані про райони, пункти майданчику будівництва, про характеристику продукції, її номенклатурі і потужності виробництва, про передбачувану спеціалізацію і кооперування, основних технологічних процесах і обладнанні, про джерела постачання сировиною, водою, паливом, газом і електроенергією, про умови очистки та скиду стічних вод, про райони споживання готової продукції, про терміни будівництва і черговості введення в дію потужностей, орієнтовних розмірах капітальних вкладень, про обсяги житлово-цивільного будівництва та його розміщенні.

Інженерні вишукування проводяться з метою отримання даних, необхідних для прийняття технічно правильного і економічно обґрунтованого проектного рішення будівництва та експлуатації об'єктів. Інженерні вишукування діляться на економічні і технічні. Економічні дослідження проводять в період розробки ТЕО інвестицій і складання бізнес-плану. Але частина цих досліджень використовується і в проекті. У завдання економічних вишукувань входить збір даних про наявність: існуючих підприємств, їх продукції, джерел сировини, паливно-енергетичних ресурсів, інженерних мереж різного призначення, залізних і автомобільних доріг, водних шляхів сполучення, трудових ресурсів і житлової площі, розвиток сировинної бази, стан земельної фонду.

У комплекс робіт, виконуваних у процесі технічних досліджень, входять топографо-геодезичні роботи, інженерно-геологічні, гідрогеологічні та гідрологічні, кліматичні, ґрунтово- і геоботанічні, санітарно-гігієнічні вишукування, збір даних, необхідних для розробки проекту організації будівництва. Повнота і якість досліджень визначають правильність і доцільність рішень, прийнятих у проекті.

Проектування може здійснюватися в дві стадії - проект (технічний проект) і робочі креслення або в одну стадію - техноробочий проект.

За дві стадії проектуються складні промислові, а також житлово-цивільні об'єкти, що споруджуються в містах, які не мають генеральних планів. Всі інші об'єкти проектуються в одну стадію.

Технічний проект (проект), згідно з Інструкцією про порядок розроблення, погодження, затвердження і склад проектної документації на будівництво підприємств, будівель і споруд (СНиП 11-01-95), включає в себе наступні розділи:

- 1) загальна пояснювальна записка;
- 2) генеральний план і транспорт;
- 3) технологічні рішення;
- 4) управління виробництвом і підприємством і організація умов і охорони праці робітників і службовців;
- 5) архітектурно-будівельні рішення;
- 6) інженерне обладнання, мережі та системи;
- 7) організація будівництва;
- 8) охорона навколишнього середовища;
- 9) інженерно-технічні заходи цивільної оборони;
- 10) кошторисна документація;
- 11) ефективність інвестицій.

В загальній пояснювальній записці даються інформація про проектну потужність об'єкта, номенклатуру, якість та конкурентоспроможності продукції, потреби об'єкта в ресурсах, відомості про соціально-економічних та екологічних умовах району будівництва, основні показники по генеральному плану, інженерних мереж і комунікацій та інші характеристики реалізації інвестиційного проекту.

Генеральний план і транспорт включає в себе показники по генеральному плану, внутрішньомайданчиковому і зовнішньому транспорту, основні планувальні рішення, заходи щодо благоустрою території та інші матеріали.

Технологічні рішення - наводяться характеристики технології виробництва, трудомісткості виготовлення продукції, пропозиції щодо організації контролю якості продукції, паливно-енергетичний та матеріальний баланси технологічних процесів, технічні рішення щодо запобігання (скорочення) викидів і скидів шкідливих речовин в навколишнє середовище і т.д.

Управління виробництвом, підприємством і організація умов і охорони праці робітників і службовців включає аналіз організаційно-функціональної структури управління підприємством, АСУ, числа і оснащеності робочих місць, санітарно-гігієнічних умов праці працюючих, заходи з охорони праці та техніки безпеки.

У розділ "**Архітектурно-будівельні рішення**" входять відомості про інженерно-геологічних, гідрогеологічних умовах майданчика будівництва, обґрунтування архітектурно-будівельних рішень, заходи щодо зниження виробничих шумів та вібрацій і т.д.

Інженерне обладнання, мережі та системи - наводяться рішення із водопостачання, каналізації, тепlopостачання, газопостачання, електропостачання, опаленню, вентиляції і т.д.

Розділ "**Організація будівництва**" розробляється відповідно до СНиП "Організація будівельного виробництва" і характеризується принципами використання ресурсів (у тому числі і ресурсів часу) при спорудженні об'єкта.

Складові частини ОСП - будгенплан будівництва і календарний план будівництва. До ОСП вирішуються питання про джерела забезпечення будівництва матеріалами, конструкціями, напівфабрикатами, деталями, виробами, будівельними машинами і транспортом. При цьому обсяги будівельного виробництва в цілому по будові ув'язуються з наявними ресурсами. Якщо з'ясується, що виробничі потужності підприємств недостатні, намічаються заходи щодо їх збільшення.

Проект організації будівництва містить календарний план будівництва об'єктів і методи виробництва основних будівельно-монтажних робіт, визначає склад підрядних будівельних організацій, систему управління ними, розвиток їх в ході розгортання будівництва.

У розділі "*Охорона навколишнього середовища*" наводяться заходи щодо зниження шкідливого впливу на природне середовище як у процесі будівництва, так і при подальшій експлуатації об'єкта.

Інженерно-технічні заходи цивільної оборони включають заходи щодо захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру.

Розділ "*Кошторисна документація*" містить зведені кошторисні розрахунки вартості будівництва і при необхідності зведення витрат, об'єктні та локальні кошторисні розрахунки, кошторисні розрахунки на окремі види витрат, у тому числі на вишукувальні та проектні роботи. Вартість будівництва в кошторисній документації рекомендується приводити в двох рівнях цін: в базисному і поточному (або прогнозному). На основі поточних і прогнозних цін замовники і підрядники формують зведені (договірні) ціни на будівельну продукцію.

У розділі "*Ефективність інвестицій*" уточнюється оцінка ефективності капітальних вкладень, встановлена раніше в обґрунтування інвестицій.

У складі проекту (технічного проекту), як правило, розробляється тендерна документація для оголошення торгів на будівництво.

Технічний проект, як правило, проходить експертизу. У переважній більшості випадків по великим та складним об'єктах замовник оголошує тендер на проведення експертизи. У процесі експертизи перевіряють відповідність розробленого проекту виданим технічним завданням на проектування, аналізують технічний рівень прогресивності і новизну проектних рішень, перевіряють правильність оцінки економічної ефективності капітальних вкладень, зіставляють прийняті рішення з кращими вітчизняними і зарубіжними проектами. Особлива увага звертається на вирішення питань, пов'язаних з безпекою споруд.

Після завершення експертизи експертний висновок передається проектувальнику. Проектувальник, вивчивши зауваження експертів, разом із замовником приймають рішення про доопрацювання проекту та внесення до нього змін. Після цього проект затверджується, і замовник приймає рішення про оголошення торгів на будівництво об'єкта, на підставі яких визначається підрядна будівельна організація.

Відповідно до міжнародної практики і діючими рекомендаціями робоча документація на будівництво об'єкта розробляється підрядником або за його рішенням її складання на підставі контракту доручається спеціалізованої проектно-вишукувальної організації.

При складанні робочих креслень забороняється приймати рішення, що погіршують техніко-економічні показники, прийняті в технічному проекті, що негативно позначаються на умовах праці працюючих або знижують ступінь безпеки споруд.

Робочі креслення не підлягають погодженню, експертизі та затвердженню. Підписані головним інженером споруджуваного підприємства або головним інженером управління капітального будівництва діючого підприємства, вони надходять у виробництво робіт.

На стадії робочого проектування будівельна організація зазвичай власними силами розробляє *проект виконання робіт* (ППР), в якому уточнюються методи виконання робіт і визначаються ресурси, необхідні для зведення об'єкта.

Терміни виконання робіт ув'язуються з обсягами і термінами поставки матеріально-технічних ресурсів. Ці питання вирішуються при складанні графіка виконання робіт і надходження ресурсів на об'єкт. При складанні графіка поставки

будівельних матеріалів виходять з забезпечення мінімально необхідного запасу матеріалів на будівельному майданчику.

Поряд з графіками виконання робіт та забезпечення споруджуваних об'єктів ресурсами важливою складовою частиною

ППР є об'єктний будженплан, на якому зазначаються будуються і існуючі постійні та інвентарні будівлі. При розробці будженплану виходять з раціонального використання території будівельного майданчика. Кількість і порядок розміщення виробничо-побутових приміщень повинні задовольняти санітарним нормам і не викликати зайвих переміщень робітників на будівельному майданчику. Траси інженерних комунікацій і доріг повинні мати мінімальну протяжність. Будівельні машини слід розміщувати таким чином, щоб забезпечувалася раціональна технологія виробництва (дотримуючись при цьому вимоги з техніки безпеки).

Коли проектування ведеться в одну стадію, у форматі техно-робочого проекту, в ньому виділяється затверджувальна частина і робочі креслення. Порядок проходження і узгодження затвердженої частини аналогічний процедурам узгодження технічного проекту.

Робоча документація включає локальні кошториси, відомості обсягів і потреби в будівельних матеріалах, специфікації обладнання, вимоги до виробництва робіт.

Лекція 8. Експертні автоматизовані системи автоматизованого проектування на основі сучасних комп'ютерних технологій у будівництві

Останнім часом провідні західні проектувальні фірми і частково вітчизняні здійснюють перехід до систем автоматизованого проектування (САПР), які охоплюють весь процес створення проекту.

Створенню або купівлі САПР повинен передувати ретельний економічний аналіз. Досвід показує, що для середніх та невеликих фірм вигідніше користуватись послугами сторонніх організацій.

До основних питань, які необхідно вирішити під час впровадження САПР, належать:

- 1) адаптація організаційної структури фірми до вимог САПР, тобто організація інформаційних потоків таким чином, щоб запобігти дублюванню або відсутності необхідних даних у різних учасників процесу проектування;
- 2) вибір програмних засобів та обчислювальної техніки з урахуванням того факту, що їх оновлення відбувається кожні 5–6 років;
- 3) вирішення питання про структуру банку даних, який буде використовуватись у системі. Зазвичай, банк даних включає: дані про витрати матеріалів, вартість, рішення про компонування, технології, строки будівництва, а також про нормативи та типові конструкторські рішення.

Прикладом САПР, яка ефективно працює в багатьох країнах світу, є:

1. Універсальна система CADAD (США). Ця система включає елементи штучного інтелекту типу CAD/CAM (CAD – ComputerAidedDesign, CAM – ComputerAidedManagement), вона дозволяє здійснювати конструкторські та проектувальні роботи, а також аналіз та управління проектами.

Цю систему умовно можна поділити на дві частини.

Перша – призначена для проектування, вона складається з таких підсистем:

- проектування, які містять дво- та тримірні графіки;
  - проектування та аналізу будівельної та технологічної частин об'єкта з підготовкою креслень;
  - розрахунку та оцінки потреби в матеріальних і трудових ресурсах.
- Друга частина забезпечує управління проектною діяльністю і містить:
- систему управління (планування);

- систему оцінки та контролю якості;
- систему документообігу за проектом та базу даних, яка необхідна для підготовки інформації для керівництва і менеджерів проекту.

Інтерфейсом CADAD пов'язана з системою ARTEMIS, яка використовується для календарного планування. Система забезпечує швидку відповідь на запит, а також ефективні методи захисту від несанкціонованого доступу.

2. Система AUTOCAD – це професійна система автоматизованого проектування та виконання креслень для не дорогих комп'ютерів і призначена для використання в невеликих проектних бюро. Ця система порівняно дешева і має високу продуктивність. Вона достатньо розповсюджена серед професіоналів Росії та України.

Останнім часом широкого розповсюдження набувають експертні проблемно орієнтовані системи. При цьому людина формулює мету, а інтелектуальна система знаходить декілька можливих рішень, це дозволяє інженерам звільнитись від багатьох технічних функцій і сконцентруватись на дійсно творчих аспектах проектування.

ТЕМА 4 . НАУКОВО-ТЕХНІЧНИЙ ПРОГРЕС У БУДІВНИЦТВІ

Лекція 9. Поняття про науково-технічний прогрес у будівництві,

його основні напрямки.

Науково-технічний прогрес (далі – НТП) – це безперервний процес відкриття нових знань і застосування їх у суспільному виробництві, що дозволяє по-новому поєднувати й комбінувати наявні ресурси в інтересах збільшення випуску кінцевої продукції високої якості та споживчих властивостей, яка витримує світову конкуренцію і забезпечує високий рівень інтенсифікації виробництва та прибутковості.

У широкому розумінні на будь-якому рівні – від підприємства до національної економіки – під НТП розуміють створення та впровадження нової техніки, технології, матеріалів, а також розроблення нових, раніше невідомих методів організації й управління виробництвом.

Науково-технічний прогрес у своєму розвитку виявляється у двох взаємопов'язаних і взаємозалежних формах – еволюційній і революційній.

Еволюційний розвиток – це повільне поступове вдосконалення технологій, засобів праці, організації виробництва на основі наукових знань. Такий процес може продовжуватися досить довго і забезпечувати, особливо на початкових його етапах, істотні економічні результати.

Революційний розвиток – якісно нове становище, коли здійснюється великий стрибок у пізнанні законів природи, що застосовуються у будь-якому виробництві, галузі. Під впливом науково-технічної революції відбуваються якісні зміни у матеріально-технічній базі виробництва.

Сучасна науково-технічна революція базується на досягненнях науки і техніки. Вона характеризується використанням нових джерел енергії, широким застосуванням електроніки, Науково-технічний прогрес (далі – НТП) – це безперервний процес відкриття нових знань і застосування їх у суспільному виробництві, що дозволяє по-новому поєднувати й комбінувати наявні ресурси в інтересах збільшення випуску кінцевої продукції високої якості та споживчих властивостей, яка витримує світову конкуренцію і забезпечує високий рівень інтенсифікації виробництва та прибутковості. 245 розробкою та впровадженням принципово нових технологічних процесів, прогресивних матеріалів із раніше заданими властивостями.

Серед науково-технічних відкриттів, які безпосередньо застосовуються в економіці, слід відзначити фундаментальні, прикладні, науково-дослідні та дослідно-конструкторські розробки. Науково-дослідні та дослідно-конструкторські розробки (НДДКР) – особлива галузь досліджувань прикладних наук і практики. Вони

використовують наукові досягнення для створення нових технологічних процесів, конструкцій, промислових і будівельних матеріалів.

Науково-технічний прогрес (у будь-якій його формі) відіграє визначну роль у розвитку й інтенсифікації промислового та будівельного виробництва. Він охоплює всі ланки процесу, що включає фундаментальні, теоретичні, прикладні дослідження, конструкторсько-технологічні розробки, створення зразків нової техніки, її освоєння та виробництво. Відбувається оновлення матеріально-технічної бази галузей народного господарства, підвищується продуктивність праці та ефективність виробництва.

Сучасні напрямки науково-технічної революції в будівництві

Науково-технічна революція (НТР) – це певна фаза НТП, коли відбувається зміна технологічних засобів виробництва, створюються основні фонди, а також нові форми управління ними, засновані на нових науково розроблених принципах.

Головні напрямки науково-технічної революції у будівельному виробництві такі:

- розробка системних принципів організації будівельного виробництва з метою посилення організаційно-технологічної єдності суміжних галузей будівельного циклу;
- розробка індустріально-будівельних систем, зокрема архітектурно-технологічних, які забезпечують зведення об'єктів із виготовлених у заводських умовах матеріалів, виробів і конструкцій, а в подальшому – конструктивних частин будинків і споруд;
- комплексна механізація та автоматизація будівельного виробництва, при яких здійснюється широке впровадження взаємопов'язаних і взаємозамінних систем машин, механізмів, апаратів, приладів, обладнання на всіх ділянках виробництва, операціях і видах будівельно-монтажних робіт;
- автоматизовані системи управління будівельним виробництвом і його проектування (малолюдні та безлюдні виробництва);
- широке проведення досліджень у галузі перспективних технологій і засобів механізації процесів, що виконуються на будівельному майданчику та на підприємствах будіндустрії;
- наукове забезпечення подальшого розвитку комплектноблокового методу будівництва об'єктів основного та допоміжного призначення, інженерного забезпечення баз будівельної індустрії, будівельних організацій;
- створення системи високопродуктивних транспортно-монтажних засобів, машин і механізмів для доставки та монтажу невеликих і великих блоків тощо;
- розробка й будівництво високоефективних екологічних споруд і технічних засобів (очисні споруди, пиловловлювальні пристрої та ін.);
- формування та розвиток ринкових відносин у інвестиційній діяльності; розробка теорії й моделей ринків інвестиційних ресурсів і будівельної продукції, їх значення у системі міждержавного та внутрішнього ринку;
- формування системи державного регулювання інвестиційної та будівельної діяльності;
- розробка та здійснення програми збалансованого інвестиційного попиту і пропозицій, прискорення інвестиційного циклу, скорочення незавершеного будівництва та фронту будівельно-монтажних робіт;
- створення нових будівельних матеріалів, конструкцій, виробів і підвищення якості тих, що вже застосовуються;
- різке скорочення строків практичного впровадження наукових відкриттів і винаходів;
- інформаційне забезпечення.

Головна економічна особливість сучасного етапу НТР – зрощування нових індустріальних технологій із мікроелектронікою та комп'ютерною технікою, що

забезпечує при цьому випуск значного обсягу високоякісної новітньої продукції, яка користується попитом на ринку й створює дохідність підприємства.

Особливе місце у напрямках науково-технічного прогресу належить нововведенням (інноваціям).

Інновація – знову створені матеріал, конструкція, продукція або технологія, які вперше впроваджуються у виробництво. У це поняття вкладається й організація або створення ринку для нового, вперше побудованого будинку.

Інновації – це якісні зміни у виробництві. Вони можуть відноситися як до техніки й технології, так і до форм організації виробництва й управління. Ті й інші тісно взаємопов'язані та є якісним ступенем у підвищенні ефективності виробництва.

Інноваційна діяльність підприємства (організації) включає випуск і розповсюдження принципово нових видів техніки та технології, реалізацію довгострокових науково-технічних програм, фінансування фундаментальних досліджень.

Планування, організація та методи управління НТП у будівництві

Планування (прогнозування) основних етапів і розділів плану будівельної організації щодо впровадження НТП, організаційні форми зв'язку науки з виробництвом, а також деякі методи управління НТП взагалі можна подати таким чином:

1. Етапи планування інновацій у будівельній організації в умовах ринку:
  - генерація ідей та їх відбір;
  - оцінка нових видів будинків і споруд за загальними маркетинговими та архітектурно-виробничими характеристиками;
  - оцінка споживачів концепції нових будинків і споруд;
  - економічний аналіз (можливий попит, рівень видатків виробництва, розмір прибутку, обсяг капітальних вкладень);
  - проектування будинків і споруд;
  - пробний маркетинг;
  - комерційна реалізація (зокрема житлових будинків).
2. Розділи плану НТП будівельної організації:
  - освоєння будівництва нових видів будинків на умовах елементів маркетингу;
  - впровадження прогресивної технології, механізація;
  - програма робіт щодо реконструкції та модернізації житлових будинків (“п’ятиповерхівок”) і діючих підприємств;
  - продаж і закупівля іноземних ліцензій і зразків нових виробів, використання їх у будівництві;
  - розвиток міждержавної стандартизації та метрології;
  - впровадження наукової організації праці на основі систем менеджменту і маркетингу;
  - розробка й впровадження організаційно-технічних заходів з економії основних виробничих ресурсів;
  - розширення науково-виробничих зв’язків із вишами, НВО та іншими організаціями;
  - фінансування та стимулювання організацій, що виконують важливі науково-дослідні розробки.
3. Організаційні форми зв’язку науки з виробництвом:
  - держбюджетні, академічні, науково-виробничі інститути й об’єднання;
  - комерційні навчально-науково-виробничі фірми;
  - госпрозрахункові лабораторії, БКБ, дослідно-експериментальні цехи і виробництва;
  - комерційні спеціалізовані впроваджувальні організації та фірми;

- комерційні проектно-конструкторські бюро та фірми.
4. Шляхи прискорення науково-технічних досягнень у виробництві завдяки:
- фінансуванню витрат на технічні заходи (поточні видатки будівельної організації, фонд розвитку виробництва, держбюджет, державний інноваційний фонд);
  - ціноутворенню на нову будівельну продукцію;
  - розподілу прибутку;
  - підвищенню якості будівельних робіт;
  - іноземним інвестиціям (ліцензії, інжиніринг, консалтинг, лізинг);
  - кредитуванню технічного вдосконалення будівництва будинків і споруд.
5. Методи матеріального заохочення за розробку та впровадження технічних новинок:
- система оплати праці: встановлення надбавки спеціалістам, які керують науково-технічними службами, а також до окладу для спеціалістів при освоєнні складних технологій і нових видів будівництва будинків і споруд;
  - державні, конкурсні премії;
  - виплата авторських винагороджень за відкриття, створення та впровадження нової техніки;
  - преміювання за науково-технічні дослідження зі спеціальних фондів (згідно з контрактом).

Порядок розрахунку ефективності НТП

Незалежно від виду визначальної ефективності НТП (народногосподарської, госпрозрахункової, капітальних вкладень, нової техніки тощо) прийнято єдиний порядок розрахунку, що включає:

- визначення вихідних даних для розрахунку (всіх видів витрат і всіх елементів ефекту) за кожним варіантом;
- наведення варіантів до порівняльного виду;
- визначення найефективнішого варіанта за критеріями мінімуму наведених витрат або максимуму порівняльної ефективності;
- оцінку відібраного варіанта за показниками, що визначені у першому пункті (тобто без коригування на порівняльність з іншими варіантами), за показником абсолютної ефективності.

Методичною основою приведення варіантів до порівняльного виду є практичне застосування принципу альтернативності витрат. Його суть у приведенні кожного варіанта до порівняльного виду, насамперед за кінцевою метою, тобто за сукупністю всіх локальних ефектів.

Важливим моментом під час визначення економічної ефективності є врахування факторів часу. Різні варіанти вдосконалення виробництва можуть відрізнятися як за тривалістю їх реалізації, так і характером розподілу витрат й отримання результатів. Це ставить завдання обліку нерівноцінності різночасових витрат при оцінці народногосподарської ефективності. Необхідно також ураховувати, що внаслідок науково-технічного прогресу відбувається природна зміна витрат та ефекту, знижуються суспільно необхідні затрати праці, підвищується соціально-економічна значущість живої праці, відбувається подорожчання природних ресурсів і робіт щодо їх відтворення.

До заходів НТП належать: створення, виробництво та використання нових, реконструкція або модернізація існуючих засобів і знарядь праці (машин та обладнання, будинків, споруд, передаткових пристроїв), предметів праці (сировини, матеріалів, будівельних конструкцій і виробів, палива, енергії) та споживання (продукції для задоволення потреб населення), технологічних процесів, зокрема тих, що містять винаходи та раціоналізаторські пропозиції, а також способів і методів організації виробництва, праці й управління.

Заходи НТП повинні забезпечувати випуск продукції (виконання робіт і послуг), що дозволяють якнайповніше та якісніше задовольняти суспільно необхідні потреби, сприяти досягненню найвищого техніко-економічного рівня виробництва, вирішенню соціальних, екологічних та інших важливих завдань розвитку національної економіки й забезпечувати отримання економічного ефекту.

Показник економічного ефекту на всіх етапах реалізації заходів НТП визначається як перевищення вартісної оцінки результатів над вартісною оцінкою сукупних витрат ресурсів за увесь строк здійснення заходів НТП.

Під час визначення економічного ефекту за умовами виробництва використовуються:

- діючі оптові, кошторисні, роздрібні ціни й тарифи на продукцію та послуги;
- установлені чинним законодавством України нормативи плати за виробничі ресурси;
- діючі нормативи відрахувань від прибутку підприємств та об'єднань у держбюджет і місцеві бюджети, вищим організаціям для формування централізованих фондів і резервів;
- правила та норми розрахунків підприємств із банком за наданий кредит або зберігання власних коштів;
- нормативи перерахунку валютної виручки. Загальний підхід до вибору найкращого варіанта реалізації заходів НТП на етапі ТЕО такий:
  - відображаються варіанти з потенційно можливих, кожен з яких відповідає всім заданим обмеженням (соціальним стандартам, екологічним вимогам, за часом реалізації тощо). У число варіантів, що розглядаються, обов'язково включаються найпрогресивніші варіанти, техніко-економічні показники яких перевищують або відповідають кращим світовим досягненням;
  - по кожному варіанту з числа тих, що допущено до розгляду, визначаються (з урахуванням динаміки) витрати, результати й економічний ефект;
  - кращим визнається варіант, у якого величина економічного ефекту максимальна або за умови тотожності корисного результату – витрати на його досягнення мінімальні. 252

Методи розрахунку економічного ефекту заходів НТП

Економічний ефект заходу НТП розраховується за умовами використання продукції за розрахунковий період таким чином:

1. Сумарний ефект – за роками розрахункового періоду за формулою

$$E_t = P_t - Z_t,$$

- де E_t – економічний ефект заходу НТП за розрахунковий період;
- P_t – вартісна оцінка результатів заходу НТП за розрахунковий період;
- Z_t – вартісна оцінка витрат на захід НТП за розрахунковий період.

При розрахунку економічного ефекту різночасові витрати й результати обов'язково зводяться до єдиного для всіх варіантів заходу НТП – моменту часу – розрахункового року t_p , за який завжди приймається найперший з усіх варіантів, що розглядаються, календарний рік, який передує початку випуску продукції або використання у виробництві нової технології, нових методів організації праці чи управління.

Приведення різночасових витрат і результатів усіх років періоду реалізації заходів до розрахункового року здійснюється добутком їх величини за кожен рік на коефіцієнт зведення (a_t).

2. Вартісна оцінка результатів НТП за розрахунковий період. Початковий рік розрахункового періоду – це рік початку фінансування робіт щодо здійснення заходу, зокрема проведення наукових досліджень. Кінцевий рік розрахункового періоду визначається моментом завершення всього життєвого циклу заходу НТП, що включає розробку, освоєння, виробництво, а також використання результату здійснення заходів

у народному господарстві. Кінцевий рік розрахункового періоду може визначатися плановими (нормативними) строками оновлення продукції за умовами виробництва та використання або строками служби засобів праці.

3. Вартісна оцінка результатів НТП визначається як сума основних o P_t і супутніх c P_t результатів.

Вартісна оцінка основних результатів заходів НТП визначається:

а) для нових предметів праці:

б) Для засобів праці тривалого користування:

Вартісна оцінка супутніх результатів включає додаткові економічні результати у різних сферах народного господарства, а також економічні оцінки соціальних та екологічних наслідків реалізації заходів НТП.

4. Соціальні та екологічні результати здійснення заходів НТП визначаються за ступенем відхилення соціальних та екологічних показників від цільових нормативів, що встановлені у централізованому порядку, і масштабів впливу на довкілля та соціальну сферу. Порушення цільових нормативів при цьому не допускається.

5. Витрати на реалізацію заходів НТП. За розрахунковий період включають витрати за виробництва та використання продукції.

6. Розрахунок економічного ефекту для заходів НТП, що характеризується стабільністю техніко-економічних показників (обсягів виробництва, показників якості, витрат і результатів), за роками розрахункового періоду

Лекція 10. УДОСКОНАЛЕННЯ ТЕХНОЛОГІЇ ЗВЕДЕННЯ БУДИНКІВ

НТП впливає також на темпи піднесення окремих галузей і на їх поєднання чи галузеву структуру. Великі зміни відбуваються в структурі окремих галузей. З одного боку, відбувається подальше “дроблення” цієї структури, пов’язане, перш за все, з ускладненням виробництва, формуванням різних новітніх галузей НТП. З другого боку, різні галузі і підгалузі 256 об’єднуються, створюючи складні міжгалузеві комплекси: агропромисловий, машинобудівний, паливно-енергетичний та ін.

НТП змінює характер традиційних видів виробництва. Одна із особливостей цієї зміни – укрупнення основних виробничих агрегатів, що веде до подальшої концентрації виробництва переважно в індустріальних районах. Науково-технічний прогрес сприяє рівномірнішому і ефективнішому розміщенню підприємств, виробничих комплексів і галузей господарства. Створення і вдосконалення потужних, високопродуктивних машин у багато разів збільшують продуктивність праці у всіх районах. Поява нових способів передачі електроенергії через об’єднані енергосистеми зробила економічно вигідним просторовий розрив між великими виробниками електроенергії на базі дешевих енергоносіїв та її споживачів.

Завдяки досягнутому рівню розвитку науки і техніки, виробництву високопродуктивних машин, механізмів і обладнання освоєно ефективні природні ресурси, що зумовило територіальні зрушення у розвитку і розміщенні продуктивних сил.

Урахування регіональної специфіки під час проектування техніки і технології дозволяє досягати найкращих результатів в її використанні. Є потреба повнішого урахування регіональних особливостей науково-технічного прогресу, причому не тільки природних (клімат, сейсмічність, вічна мерзлота, особливості залягання корисних копалин), але й економічних (густота населення, кваліфікація кадрів, транспортна освоєність тощо).

Широка і комплексна автоматизація, механізація виробництва повністю змінюють характер праці. Сучасний етап автоматизації спирається на електронізацію (комп’ютеризацію) народного господарства.

Велике значення має впровадження трудозберігальних технологій у промислових центрах і вузлах, що мають обмежені можливості забезпечення

промисловості і сфери послуг трудовими ресурсами. Це стосується, насамперед, старих промислових районів, які характеризуються погіршенням демографічної ситуації.

Сучасна техніка закладає основу для створення принципово нових “заводів майбутнього” – повністю автоматизованих і електронізованих, з мобільною технологією. Тим самим у перспективі, очевидно, з’являться можливості розміщення підприємств, які раніше визнавались трудомісткими, практично повсюдно, зокрема в трудодефіцитних районах.

У широких масштабах здійснюється хімізація народного господарства. Хімія – важливе джерело матеріалів із заданими властивостями – розширює територіальні межі сировинної бази промисловості.

Вирішальним засобом задоволення потреб народного господарства у виробничих ресурсах повинні стати ресурсозберігальні технології. Під час використання важливо дотримуватись регіональних пріоритетів.

Для територіально-виробничих комплексів, особливо тих, які тільки створюються, буде характерним високий рівень застосування прогресивних видів техніки і технології, перш за все, механізації і автоматизації виробництва, які охоплять увесь виробничий цикл.

Особливо велика роль науково-технічного прогресу в охороні навколишнього середовища і раціональному природокористуванні. Розвиток науки і техніки дає змогу створювати ефективні засоби і прилади для очищення промислових і комунальних викидів, що забруднюють воду, атмосферу, ґрунти. Передові технології забезпечують перехід до замкненого водопостачання, утилізацію відходів, економію трудових, рослинних і мінеральних ресурсів, а також раціональне використання земельних ресурсів.

Основними центрами і регіонами, де розміщені галузі виробництва й інші центри економічної ділової активності, стали території з передовою наукою та освітою. Територіальне поєднання освіти, науки, наукоємних виробництв нині є типовим для великих столичних агломерацій і провідних промислових районів. Перспективною формою територіальної організації науково-виробничих комплексів стали технополіси – цілеспрямовано сформовані зони ділової та наукової активності, в яких поєднуються науково-дослідні інститути, виші та наукоємні промислові підприємства, що взаємодіють між собою.

У соціальній сфері найважливішими завданнями є подолання відмінностей між селом та містом, розумовою та фізичною працею. Це завдання неможливо вирішити без удосконалення розміщення продуктивних сил на основі впровадження досягнень науково-технічного прогресу. Становлення якісно нового способу підвищення продуктивності праці відкриває небачені досі можливості всебічного розвитку людей, їх розумових здібностей і фізичних можливостей.

Інноваційний розвиток передбачає перенесення акценту з традиційних науково-технічних рішень на використання принципово нових прогресивних технологій, а також перехід до випуску високотехнологічної продукції, здійснення нових організаційних форм діяльності, таких як технопарки, бізнесінкубатори, проведення політики ресурсозбереження та енергозбереження.

ТЕМА 5. ОСНОВИ НОРМУВАННЯ ПРАЦІ В БУДІВНИЦТВІ

Лекція 11. ВИРОБНИЧІ НОРМИ. ВЗАЄМОЗВ’ЯЗКИ МІЖ НИМИ . МЕТОДИ НОРМАТИВНИХ СПОСТЕРЕЖЕНЬ ТА ПРОЕКТУВАННЯ ВИРОБНИЧИХ НОРМ

Норма затрат праці – це кількість часу для робітника певної професії та кваліфікації, необхідна для виготовлення одиниці якісної будівельної продукції в нормальних організаційно-технічних умовах.

$$N_{в.пр} = \frac{TK_p}{P}$$

де Т – кількість затраченого часу, год;

К_р – кількість робітників, осіб;

Р – кількість продукції у натуральних одиницях виміру, штук, м², м³.

Термін виконання завдання (комплексу робіт) характеризує норма часу (Н_{час}/змін) – кількість часу, що потрібна на виготовлення одиниці якісної продукції за тих же умов роботи:

$$N_{час} = \frac{N_{в.пр}}{K_p}$$

Норма виробітку (N_{вир.}) – кількість якісної продукції, що повинна бути зроблена робітниками відповідної професії і кваліфікації в нормальних умовах праці за лімітований проміжок часу (година, зміна, квартал, рік).

$$N_{вир} = \frac{CT_{зм}K_p}{N_{з.пр}}$$

де С – кількість робочих змін бригади (ланки);

Т_{зм.} – тривалість зміни, год.

Вирібіток за годину роботи одного робітника:

$$N_{вир} = \frac{1}{N_{в.пр}}$$

Вирібіток за зміну одного робітника

$$N_{вир} = \frac{8}{N_{вир}}$$

Між різними видами норм існує взаємозалежність: норма виробітку – зворотна величина норми затрат праці, а їх добуток – величина постійна, що дорівнює тривалості робочої зміни нової норми затрат праці.

Нормування праці робітників неможливе без змін часу роботи і продуктивності будівельних машин і механізмів.

Норма часу машин (N_{маш}) – час, встановлений для виконання одиниці продукції при ефективному використанні машини за умов раціональної організації виробництва (машиногодин).

Норма продуктивності машини (N_{пр.маш.}) – обсяг якісної продукції, який повинна виконати машина за одиницю часу в правильних організаційно-технічних умовах виробництва і праці робітників, що керують машиною.

Норма витрат будівельних матеріалів (N_{в.м.}) – це необхідна кількість матеріалів, конструкцій та виробів, яка дасть можливість одержати якісну одиницю продукції в нормальних виробничих умовах за раціонального використання складових матеріалів на встановлений вимірник кошторисних норм.

$$N_{в.м.} = N_k + N_{відх} + N_{в.},$$

де N_к – конструктивна (частина) норма витрат матеріалу;

N_{відх} – регламентована норма відходів матеріалів;

N_{в.} – регламентована норма витрат матеріалів.

Нормами передбачені чисті витрати, втрати, що важко усуваються, й відходи матеріалів, що утворюються в межах будівельного майданчика, під час транспортування до робочого місця в процесі виконання будівельно-монтажних робіт.

Для визначення норм витрат матеріалів (N_{в.м.}) використовуємо норми РЕКН-99.

Технічне нормування праці в будівництві проводять на основі досліджень затрат робочого часу, необхідних для виконання будівельно-монтажних робіт. Весь процес складається з таких етапів:

- вивчення будівельно-монтажного процесу;

- вибір нормалі й об'єкта спостереження;
- проведення конкретного виду спостереження;
- проектування технічно обґрунтованих норм;
- перевірка запроектованих норм і нормалей у виробничих умовах.

Розрізняють організаційні та нормативні спостереження.

Організаційні спостереження проводять для виявлення інноваційних методів виробництва, новаторів виробництва, визначення втрат робочого часу і усунення непродуктивних затрат.

Нормативні спостереження проводять з метою перевірки виконання і перевиконання діючих норм для проектування нових.

Для розробки нових норм праці та норм роботи машин застосовують фотооблік і хронометраж.

***Хронометраж** – це спосіб нормативних спостережень, за допомогою якого визначають оперативний час циклічних елементів робочого процесу, потрібний для виготовлення одиниці продукції.*

Під час спостереження затрати часу вимірюють за допомогою секундоміра. Точність запису затрат часу від 0,02 до 1-ї секунди. Хронометраж може бути суцільним або вибіркоvim.

Фотооблік – найпоширеніший вид нормативного дослідження, що використовується для виявлення всіх видів затрат робочого часу як циклічних, так і нециклічних трудових процесів за точності запису від 0,5 с до 1 хв. За характером спостережень розрізняють індивідуальний та груповий фотооблік.

За способом спостереження і запису поточного часу фотооблік поділяється на графічний, цифровий та змішаний.

Фотооблік графічний (бланки форми ФГ) дозволяє фіксувати витрати часу елементів процесу (переважно операцій) за кожним виконавцем окремо. Цей метод можна також використовувати під час роботи машин.

Фотооблік цифровий (ФЦ) застосовують в тих випадках, коли потрібна висока точність запису часу або під час нормування процесів, розподілених на численні елементи. Кількість робітників, за якими ведеться спостереження, не повинна бути більше двох. Точність запису часу – 5 с.

Фотооблік змішаний (ФЗ) – це найуніверсальніший метод спостережень, який використовується для вивчення всіх різновидів робочих процесів. При цьому затрати часу фіксуються графічно, а число робітників, задіяних у виконанні елементів, виражається цифрою. Цей спосіб застосовується при одночасному спостереженні за роботою двох або більше виконавців, а також за роботою машин.

Кінозйомка – це метод нормативного дослідження, що використовується як допоміжний при проектуванні норм часу Хронометраж – це спосіб нормативних спостережень, за допомогою якого визначають оперативний час циклічних елементів робочого процесу, потрібний для виготовлення одиниці продукції та машин. У деяких випадках його застосовують для одержання елементних нормативів затрат часу та контролю за фіксованими моментами, що розділяють кінець та початок елементів процесу. Під час зйомок на кіноплівку хід виконання процесів фіксує у динаміці, підраховуючи тривалість операцій за кількістю кадрів.

Кінозйомка може бути кадровою (моментною) і суцільною, що зумовлюється умовами та характером дослідження.

Якщо метою дослідження є вивчення впливу технологічно-трудоного процесу на організм виконавців, умов праці, ступеня завантаження робочих органів машин застосовують **осцилографію** (коливально-графічне зображення).

Метод осцилографії дозволяє розробити та охарактеризувати нормативи часу на ручні та механізовані елементи операцій.

Під час перевірки діючих норм за процесами зі значною тривалістю операцій застосовується також метод моментних спостережень (МС).

Моментне спостереження – це фіксація подій, робочих операцій, запис частоти повторювання окремих елементів робочого (машинного) часу за числом робітників (машин). При цьому той, хто проводить дослідження перебуває на робочому місці не постійно, а з'являється періодично, відповідно до конкретної виробничої ситуації. Це дозволяє йому охопити не одне, а всі робочі місця на будівельному майданчику, що забезпечує комплексне дослідження робочого та машинного часу.

Проектування виробничих норм

Показники витрат матеріалів, виробів та конструкцій (далі – матеріали) у таблицях кошторисних нормативів наводяться у фізичних одиницях виміру.

Найменування, шифри, технічні характеристики матеріалів, одиниці їх виміру наводяться відповідно до чинної нормативної бази та узгоджуються з головною організацією з питань ціноутворення та маркетингу в будівництві НВФ “Інпроект”, яка входить до системи Держбуду України.

Потребу в будівельних матеріалах на прийнятій вимірник норми можна визначити шляхом калькулювання витрат матеріалів за виробничими нормами із урахуванням чистих витрат та втрат і відходів матеріалів, що важко усуваються, які утворюються в межах будівельного майданчика.

За відсутності виробничих норм витрат матеріалів їх необхідна кількість визначається або розрахунково-аналітичним, або виробничим способами і повинна враховувати відходи і втрати, що важко усуваються, які утворюються в межах будівельного майданчика під час транспортування матеріалів від приоб'єктного складу до робочого місця та у процесі монтажу або укладання.

Відходи і втрати матеріалів, пов'язані з дефектами, браком продукції, порушенням технології виконання робіт, поганим станом машин, механізмів, інструментів і пристосувань, несправністю транспортних засобів, недотриманням правил зберігання, недбалістю з боку робітників при транспортуванні, переробці та укладанні матеріалів, у нормах не враховуються.

На підставі потреби в матеріально-технічних та трудових ресурсах, визначеної за РЕКН, та вартості ресурсів у поточних цінах обчислюються прямі витрати.

Усі показники ресурсів, наведені в таблицях норм збірників РЕКН, приймаються без змін, за винятком випадків застосування коефіцієнтів щодо специфічних особливостей виконання робіт, передбачених проектом, та обумовлених у технічних частинах відповідних збірників.

Технічні характеристики будівельних машин і механізмів, наведені в таблицях норм збірників РЕКН, можуть уточнюватися на підставі проекту організації будівництва без зміни нормативного часу експлуатації будівельних машин.

У технічних частинах збірників РЕКН обумовлено види будівництва, в яких використовуються будівельні машини. Під час використання машин на видах будівництва, що відрізняються від зазначених у технічних частинах, слід або замінити шифри машин, або застосувати до часу експлуатації машин (за шифрами, зазначеними нормами) коефіцієнти, наведені в технічних частинах збірників.

Найменування та технічні характеристики матеріальних ресурсів, наведені в збірниках РЕКН, можуть уточнюватися за даними конкретного проекту.

Якщо проектом організації будівництва передбачено виконання будівельних робіт у будівлях і спорудах, що експлуатуються поблизу об'єктів, які перебувають під високою напругою, на території з розгалуженою мережею транспортних та інженерних комунікацій та обмеженими умовами для складання матеріалів або в інших ускладнених умовах, під час будівництва, реконструкції, технічного переоснащення та розширення діючих підприємств (будівель, споруд) до норм затрат праці робітників-

будівельників, машиністів, часу експлуатації будівельних машин і механізмів застосовуються коефіцієнти.

Витрати ресурсів на роботи з демонтажу окремих конструкцій будівель і споруд, внутрішнього санітарно-технічного та електротехнічного обладнання, а також зовнішніх мереж за відсутності необхідних норм на демонтаж (розбирання) можуть визначатися за нормами відповідних збірників РЕКН на будівельні роботи без урахування норм витрат матеріалів, конструкцій, арматури, трубопроводів, санітарно-технічного та електротехнічного обладнання, врахованих нормами, із застосуванням затрат праці робітників-будівельників, машиністів, часу експлуатації будівельних машин і механізмів, механізованого виробничого знаряддя, що застосовують під час демонтажу, таких коефіцієнтів:

- демонтаж збірних залізобетонних і бетонних конструкцій – 0,8; 102
- демонтаж збірних дерев'яних конструкцій – 0,8;
- демонтаж внутрішнього санітарно-технічного і електротехнічного обладнання (водопроводу, каналізації, водостоків, опалення, вентиляції, електропостачання) – 0,4;
- демонтаж зовнішніх мереж водопроводу, каналізації, тепlopостачання, газопостачання, електропостачання – 0,6;
- демонтаж металевих конструкцій – 0,7.

Лекція 12. ТАРИФНА СИСТЕМА, ЇЇ СКЛАДОВІ. ПОРЯДОК ПРИСВОЄННЯ, ПІДВИЩЕННЯ ТА ЗНИЖЕННЯ РОЗРЯДУ

Призначення тарифної системи

Організація оплати праці на підприємстві здійснюється за допомогою тарифної системи, яка є сукупністю нормативів, що регулюють основну частину заробітної плати робітників і службовців.

Тарифна система використовується для диференціації розмірів заробітної плати працівників залежно від їхньої кваліфікації, відповідальності, умов праці (тобто її шкідливості, важкості, інтенсивності, привабливості тощо), її кількості та результатів. За допомогою тарифної системи устанавлюються співвідношення між низько- і високооплачуваними категоріями трудящих.

Тарифна система відображає поділ працівників за професіями, спеціальностями та кваліфікацією.

Професія характеризує трудову діяльність і зайнятість працівника відповідно до одержаної ним підготовки, придбаних теоретичних знань і практичних навичок (наприклад, токар, слюсар, шахтар).

Спеціальність відображає внутрішньо професійний поділ праці. Це поняття вужче порівняно з поняттям “професія” (наприклад, токар-карусельник, слюсар-водопровідник, слюсар-ремонтник устаткування). Отже, спеціальність потребує глибших знань і надбання практичних навичок з вужчого кола робіт.

Кваліфікація – сукупність виробничих знань, умінь, певних практичних навичок. Вона виражає ступінь підготовленості працівника до виконання професійних функцій обумовленої складності.

Тарифна система є основою для устанавлення правильного співвідношення між темпами зростання продуктивності праці та середньої заробітної плати працівників. З її допомогою визначається необхідна кількість працівників відповідної кваліфікації чи спеціальності, а також співвідношення заробітної плати різних категорій працівників.

У зв'язку з тим, що норми затрат праці устанавлюються нормуванням, тарифна система є сполучною ланкою між нормуванням та системами заробітної плати.

Основними елементами тарифної системи є тарифнокваліфікаційні довідники робіт і професій робітників, кваліфікаційні довідники посад керівників, спеціалістів і службовців, тарифні сітки та ставки і схеми посадових окладів, або єдина тарифна сітка.

У сучасних економічних умовах кожне підприємство може самостійно розробляти тарифну систему, дотримуючись державних гарантій і вимог генеральної, галузевої, регіональної тарифних угод згідно з чинним законодавством.

Тарифно-кваліфікаційний довідник і його застосування

Тарифно-кваліфікаційні довідники, об'єднані в єдиний тарифно-кваліфікаційний довідник робіт і професій (СТКД) – це нормативні документи, в яких усі види робіт, що виконуються на тому чи іншому виробництві, розподіляються на групи залежно від їхньої складності.

Тарифно-кваліфікаційний довідник слугує для тарифікації робіт і установлення кваліфікаційних розрядів робітникам.

Тарифікація робіт має велике значення для організації оплати праці, і насамперед, для її диференціації залежно від кваліфікації робітників, тобто якості їхньої праці.

Єдиний тарифно-кваліфікаційний довідник використовується для визначення кількості розрядів за кожною професією (спеціальністю), складності робіт (їх тарифної групи), кваліфікаційних розрядів робітників; забезпечення єдності в оплаті праці робітників, які мають однакову кваліфікацію; складання програм з підготовки і підвищення кваліфікації робітників. Він складається із 72 випусків, які включають приблизно 160 розділів. За його допомогою можна здійснювати тарифікацію понад 5 тис. професій робітників і виконуваних ними робіт.

СТКД містить з кожного розряду характеристики будьякої професії, які подають у трьох розділах: “Характеристика робіт”, “Повинен знати” і “Приклади робіт”. У першому розділі наведено роботи, які робітник мусить виконати, складність їх виконання, рівень самостійності робітника під час виконання цих робіт, а також під час налагодження устаткування, апаратів, установок. У другому розділі містяться основні вимоги до знань робітника, котрий виконує роботи певної складності, дається перелік навичок, якими він повинен володіти, вимоги до його теоретичної підготовки з професії (спеціальності). У третьому розділі наводиться перелік робіт найтипівіших для цього розряду і професії.

Тарифно-кваліфікаційні характеристики можуть розроблятися за допомогою двох методів оцінювання складності роботи: аналітичний та експертний.

Сутність аналітичного методу полягає в розчленуванні процесів праці на окремі функції і вираженні в балах кожної з функцій. Розрізняють чотири такі функції:

- розрахункова, яка означає здійснення робітниками розрахунків до початку роботи і в її процесі;
- підготовча, яка включає підготовку робочого місця до роботи, підбір інструменту, налагодження устаткування та ін.;
- виконавча – основна функція, пов'язана з безпосереднім веденням робочого процесу;
- обслуговування, або функція управління устаткуванням, пов'язана з додатковими вимогами до кваліфікації робітників.

Окрім цього, рекомендується враховувати також фактор надійності в роботі або відповідальності (і безпеки).

Виконувані роботи розподіляються за розрядами залежно від кількості балів, які припадають на кожний їх вид. Для кожного розряду встановлена мінімальна й максимальна кількість балів. Для шестирозрядної тарифної сітки максимальне число балів: для 6-го розряду – 400, для 1-го – 200 (табл. 2).

Таблиця 2

Оцінювання робіт за розрядами, балами

Оцінка	Розряди
--------	---------

	1	2	3	4	5	6
Мінімальна	-	201	227	259	297	345
Максимальна	200	226	258	296	344	400

Співвідношення між окремими функціями в загальній сумі балів приблизно таке: розрахункова – 5,3%; підготовча – 9,3; виконавча – 72,0; обслуговування – 5,3; фактор надійності – 8,1%.

Аналітичним методом можна визначити ступінь складності лише для подібних за технологією робіт. Якщо існують значні відмінності у виконанні робіт, то для перевірки, уточнення оцінки доцільно використовувати експертний метод визначення часу підготовки, необхідного для одержання тієї чи іншої кваліфікації. Цим методом можливо порівнювати кількісні відмінності в складності робіт, характерних для різних виробництв.

За кожною групою робіт складається детальна характеристика і визначаються вимоги до знань та вмінь робітника.

Належність виконуваних робіт до певних тарифних розрядів і присвоєння кваліфікаційних розрядів робітникам здійснюється власником або уповноваженим ним органом згідно з тарифно-кваліфікаційним довідником за погодженням з профспілковим або іншим уповноваженим на представництво трудовим колективом органом.

Кваліфікаційні розряди підвищуються насамперед робітникам, які успішно виконують установлені норми праці й сумлінно ставляться до своїх трудових обов'язків. Право на підвищення розряду мають робітники, які успішно виконують роботи вищого розряду не менш як протягом трьох місяців і склали іспит. За грубе порушення технологічної дисципліни та інші серйозні порушення, які спричинили погіршення якості продукції, робітникові може бути знижено кваліфікацію на один розряд. Поновлення розряду здійснюється в загальному порядку, але не раніше ніж через три місяці після його зниження.

Водночас в умовах ринкової економіки складність праці доцільно вивчати через співвідношення попиту на певну робочу силу та її пропозиції. Праця, що потребує великої напруженості, скорочує тривалість дії робочої сили, шкідливо впливає на здоров'я робітника. На ці види робіт знижується пропозиція товару “робоча сила”. Зниження пропозиції над попитом уже свідчить про своєрідність складності праці або певної роботи.

Кваліфікаційний довідник посад керівників, спеціалістів і службовців є нормативним документом, в якому даються загальногалузеві кваліфікаційні характеристики. За його допомогою можна визначити коло виконуваних обов'язків кожним керівником, спеціалістом і службовцем, правильно установити поділ праці між керівниками та спеціалістами, забезпечити єдність у визначенні їхніх посадових обов'язків і вимог, які до них ставляться. У довіднику відображено кваліфікаційні характеристики кожної посади, які складаються із трьох розділів.

У розділі “Посадові обов'язки” перелічено функції, які має виконувати працівник повністю або частково на певній посаді; зазначено фактори, які відображають зміст, ступінь складності, різноманітності і самостійності роботи, наявність або відсутність функцій керівництва, ступінь і характер відповідальності.

Розділ “Повинен знати” містить вимоги, які ставляться до працівника щодо спеціальних знань, а також законодавчих актів, положень, інструкцій та інших керівних і нормативних документів.

У розділі “Кваліфікаційні вимоги” визначено вимоги, які ставляться до працівника щодо його спеціальної підготовки, а також стажу практичної роботи.

Посадові оклади службовцям установлює власник або уповноважений ним орган відповідно до посади і кваліфікації працівника.

Відповідність фактично виконуваних робіт і кваліфікації працівника вимогам посадових кваліфікаційних характеристик довідника визначається атестаційною комісією, яка утворюється безпосередньо на підприємстві.

Вона дає оцінку діяльності працівника: відповідає чи не відповідає вона посаді, котру він обіймає. За результатами атестації власник або уповноважений ним орган має право змінювати посадові оклади службовцям у межах затверджених у встановленому порядку мінімальних і максимальних окладів на відповідній посаді. Крім того, можуть бути дані рекомендації щодо просування по роботі окремих працівників у зв'язку з їхньою активною і творчою діяльністю, переведення на іншу роботу, звільнення з посади, яку обіймають, та ін.

За розвитку ринкових відносин, науково-технічного прогресу, удосконалення організації праці й виробництва відбуваються постійні зміни у складі та видах робіт, сферах діяльності. У зв'язку з цим у кваліфікаційні довідники необхідно своєчасно вносити відповідні корективи, вилучати застарілі й відображати нові види робіт, функції працівників, а також змінювати вимоги до них. Розширення міжнародних економічних відносин потребує подальшого удосконалення тарифно-кваліфікаційних довідників відповідно до сучасних світових стандартів і вимог.

Тарифні сітки, їх роль в організації заробітної плати

Тарифна сітка є основою регулювання професійно-кваліфікаційного поділу та руху робочої сили, стрижнем централізованого регулювання рівня заробітної плати різних категорій і груп працівників, ядром професійно-кваліфікаційної диференціації в оплаті праці.

Тарифна сітка як важливий елемент тарифної системи слугує для визначення співвідношення в оплаті праці робітників, які виконують роботи різної складності. Вона містить певну кількість розрядів і відповідних їм тарифних коефіцієнтів. Тарифний розряд відображає рівень кваліфікації робітника, тобто у робітника вищої кваліфікації – вищий розряд тарифної сітки. Тарифні коефіцієнти показують, у скільки разів оплата праці кожного розряду кваліфікаційних робітників вища від оплати праці робітника 1-го розряду.

Співвідношення тарифних коефіцієнтів нижчих розрядів є діапазоном тарифної сітки. Тарифна сітка відображає також темпи абсолютного й відносного зростання тарифних коефіцієнтів, яке може бути прогресивним, постійним і регресивним залежно від фінансових можливостей підприємства і професійно-кваліфікаційного складу кадрів.

Прогресивне зростання тарифних коефіцієнтів доцільне в умовах дефіциту кваліфікованих кадрів, що створює матеріальну зацікавленість робітників у підвищенні кваліфікації та переході на складніші і високооплачувані роботи. У випадку дефіциту малокваліфікованих робітників і їхньої високої плинності доцільно підвищувати тарифні коефіцієнти нижчих розрядів.

Тарифні коефіцієнти повинні заохочувати робітника до підвищення кваліфікації, якості праці. Досвід показує, що зростання коефіцієнта розряду позначається на ступені підвищення тарифної ставки, і мінімальний рівень різниці між тарифними ставками суміжних розрядів не може бути нижчим за 10%.

Визначені галузевою тарифною угодою тарифні сітки повинні мати для підприємств різних форм власності і господарювання не обов'язковий, а рекомендаційний характер. Тоді підприємства мали б право з урахуванням економічних і фінансових можливостей на стадії укладання або уточнення своїх тарифних угод змінювати кількість розрядів, збільшувати або звужувати інтервали між тарифними коефіцієнтами за розрядами. Це може стати додатковим стимулом поліпшення результатів господарської діяльності.

У сучасних умовах на більшості підприємств застосовують шести- та восьмирозрядні тарифні сітки. Тарифні коефіцієнти та їхні співвідношення можуть установлюватися галузевими угодами. Вирізняють чотири групи уніфікованих тарифних сіток, які диференційовані за галузями економіки:

- восьмирозрядна тарифна сітка із співвідношенням тарифів 1-го і 8-го розрядів 1:2,4 – для оплати праці робітників цехів основного виробництва підприємств чорної металургії;

- восьмирозрядна тарифна сітка із співвідношенням 1-го і 8-го розрядів 1,0 : 2,01 – для оплати праці робітників, безпосередньо зайнятих на виконанні відповідальних робіт підприємств машинобудування, включаючи електротехнічну, електронну, радіотехнічну промисловість і виробництво засобів зв'язку;

- семирозрядна тарифна сітка із співвідношенням тарифів 1-го і 8-го розрядів 1,0 : 2,01 – для оплати праці робітників, безпосередньо зайнятих обслуговуванням, налагоджуванням і ремонтом основного устаткування теплових та електричних систем атомних, теплових і гідроелектростанцій;

- шестирозрядна сітка із співвідношенням тарифів 1-го і 6-го розрядів 1,0 : 1,8 – для всіх інших видів виробництв і робіт.

За допомогою тарифної сітки можна встановити рівні середньої кваліфікації робітників та складності роботи. Середня кваліфікація робітників заводу в цілому, цеху або дільниці характеризується середнім тарифним розрядом. Середній тарифний коефіцієнт групи робітників (K_c) обчислюється тільки в тому разі, якщо праця робітників даного цеху, дільниці, заводу оплачується за однією і тією ж тарифною сіткою:

$$K_c = IK \cdot \text{Чр} / \text{Зчр},$$

де K – тарифний коефіцієнт відповідного розряду;

Чр – чисельність робітників того самого розряду;

Зчр – загальна чисельність робітників.

Після обчислення середнього тарифного коефіцієнта визначається середній тарифний розряд за формулами:

$$P_c = P_m + (K_c - K_m) / (K_b - K_m);$$

або

$$P_c = P_b - (K_b - K_c) / (K_b - K_m),$$

де P_m , P_b – тарифні розряди, які відповідають меншому й більшому із двох суміжних тарифних коефіцієнтів тарифної сітки, між якими знаходиться відомий середній тарифний коефіцієнт;

K_m , K_b – менший і більший із двох суміжних тарифних коефіцієнтів тарифної сітки, між якими знаходиться відомий середній тарифний коефіцієнт.

Для правильного використання робочої сили на підприємствах під час планування чисельності робітників, перетарифікації робіт великого значення набуває зіставлення середнього розряду робітників і робіт. Ці величини мають відповідати один одному. Якщо середній розряд робіт випереджає середній розряд робітників, то це призводить до несвоєчасності освоєння виробничих потужностей, затрат робочого часу, випуску бракованої продукції. У цьому разі необхідно посилити роботу щодо підвищення кваліфікації робітників. Якщо ж середній розряд робітників вищий середнього розряду робіт, то кваліфікаційна робоча сила недовикористовується, фонд заробітної плати перевитрачається.

Тарифні ставки працівників

Важливим елементом тарифної системи є тарифна ставка. Тарифна ставка визначає розмір заробітку за годину, день або місяць роботи.

Важливою проблемою є встановлення таких розмірів тарифних ставок, які гарантували безперервне відновлення й підтримування фізичних сил і розумових здібностей людини, а також забезпечення постійного відновлення й підвищення її

трудової кваліфікації, зростання загальноосвітнього і професійного рівня працівників. Тарифна частина заробітної плати має виконувати мотивувальну і стимулювальну функції, оскільки стимулює виконання робіт більшої складності, відповідальності, інтенсивності. Тому питома вага тарифної частини має бути максимальною. Як показує досвід, тариф, що є постійною частиною заробітної плати, має становити до 80% заробітку. Якщо змінна частина заробітку (премії, різні доплати) становить половину, а то й більше загального обсягу заробітної плати, то це свідчить про втрату основної стимулювальної ролі тарифу в заохоченні виконання якіснішої праці, підвищенні кваліфікації.

Ставка 1-го розряду – це мінімальна заробітна плата працівника, визначена в колективному договорі, тобто вона відображає законодавчо встановлений розмір заробітної плати за просту, некваліфіковану працю, нижче від якого не може здійснюватися оплата за виконану працівником місячну, годинну норму праці (обсяг роботи).

Установлення тарифної ставки 1-го розряду залежить від економічного стану підприємства, його фінансових можливостей на період дії колективного договору, рівня середньої заробітної плати, що склався на підприємстві на кінець поточного року, державної, галузевої і регіональної гарантії мінімальної заробітної плати. Тарифні ставки наступних розрядів розраховують множенням тарифної ставки 1-го розряду на відповідний тарифний коефіцієнт:

$$T_n = T_1 \cdot K_n,$$

де T_1 – тарифна ставка 1-го розряду;

K_n – тарифний коефіцієнт даного розряду.

Тарифні ставки на підприємствах диференціюються за складністю праці, кваліфікацією робітників. Вища ставка у робітників вищих розрядів. На деяких підприємствах ще існує попередня практика диференціації залежно від форм заробітної плати, мотивуючи це тим, що праця робітників-відрядників інтенсивніша, ніж погодинників (діапазон 7%).

Тарифні ставки робітників можуть бути годинні, денні й місячні (оклади). Годинні тарифні ставки застосовуються в більшості галузей виробництва (машинобудівній, деревообробній, легкій, харчовій та ін.), де завдання робітнику установлюються у вигляді норм часу на одиницю виробу або операцію. На основі погодинних тарифних ставок здійснюються додаткові виплати робітникам за роботу в нічний час, доплати незвільненим від основної роботи бригадирам за керівництво бригадою, доплати за понаднормовані роботи та ін. Тому на всіх виробництвах, і на тих, де установлюються денні і місячні тарифні ставки, необхідно розраховувати погодинні тарифні ставки.

Денні тарифні ставки установлюються в тих галузях, в яких розраховуються змінні норми виробітку (вугільна, металургійна, нафтопереробна та ін.).

Місячні тарифні ставки використовуються для певних категорій допоміжних робітників (комірники, ліфтери, водії електровозів, роздавальники інструментів), а також робітників, зайнятих експлуатацією електроенергетичних установок.

Середня тарифна ставка робітників (робіт) визначається як середня арифметична величина із тарифних ставок, зважена на кількість робітників (трудоємності), котрі мають однакові тарифні ставки.

Оплата праці керівників, спеціалістів і службовців здійснюється за допомогою посадових окладів, основою яких є **мінімальна тарифна ставка**.

Основним призначенням цієї категорії працівників є організація виробництва, спрямована на досягнення максимальних результатів з найменшими затратами суспільної праці. За своїм ставленням до засобів виробництва, за принципами оплати вони перебувають у тих самих умовах, що й робітники. Проте їхня праця специфічна за своїм змістом, характером і методами виконання роботи. Праця спеціалістів,

службовців – це, передусім, розумова праця. Безумовно, вона не вільна від деяких механічних операцій, проте основу становить творчий процес – пошук і прийняття оптимальних технічних, організаційних та економічних рішень. Це потребує великого обсягу спеціальних знань, практичних навичок. Праця спеціалістів і службовців характеризується вищим ступенем відповідальності порівняно з працею робітників, бо правильне і своєчасне прийняття рішень визначає не тільки індивідуальні результати їхньої праці, а й значною мірою результати праці всього колективу.

У працівників, які здійснюють функції управління, велику роль відіграють такі якості, як ініціативність, організаторські здібності, оперативність, об'єктивність, здатність мислити перспективно, бачити невикористані резерви, спроможність узагальнювати, аналізувати, творчо усвідомлювати й застосовувати на практиці досягнення науки і техніки.

Для установлення посадового окладу на підприємствах широко застосовуються коефіцієнти співвідношення місячних посадових окладів керівників та спеціалістів і мінімальної заробітної плати. З огляду на індивідуальні особливості працівника і фінансові можливості підприємства коефіцієнти мають мінімальні й максимальні межі за кожною посадою. При цьому необхідно дотримуватися правильного співвідношення в оплаті праці між кваліфікованими робітниками і спеціалістами. Так, оклади майстрів мають бути більшими від ставок робітників найвищої кваліфікації, зайнятих на відповідній ділянці майстра.

Мінімальні оклади щодо посади встановлюють тим працівникам, які починають діяльність у тій чи іншій сфері, виконують відносно вузьке коло завдань у межах регламентованого загального завдання під безпосереднім керівництвом старшого спеціаліста, або керівника, а також працівникам, які відповідають посаді, яку обіймають, однак їм необхідно поліпшити роботу. Максимальні оклади встановлюються працівникам, які володіють необхідною для даної посади кваліфікацією, досвідом роботи, самостійністю у виконанні робіт у межах даної функції, ініціативних і з творчим ставленням до праці.

Посадові оклади службовцям встановлює власник або уповноважений ним орган відповідно до посади і кваліфікації працівника. За результатами атестації власник або уповноважений ним орган має право змінювати посадові оклади службовцям у межах затверджених мінімальних і максимальних розмірів окладів на відповідній посаді.

ЛЕКЦІЯ 13. НОРМУВАННЯ ПРАЦІ РІЗНИХ КАТЕГОРІЙ ПРАЦІВНИКІВ

Для найманих працівників підприємств, виробництв, цехів, дільниць та інших підрозділів, які виконують роботи (надають послуги), не властиві основній діяльності галузі (підгалузі), застосовуються умови оплати праці, визначені тарифними угодами по тих галузях (підгалузях), до яких ці підрозділи належать за характером виробництва.

Для найманих робітників і службовців загальних (наскрізних) професій і посад державних підприємств застосовуються єдині тарифні умови оплати праці, порядок встановлення яких визначається Кабінетом Міністрів України.

Для робітників бюджетних організацій та установ застосовуються тарифні умови оплати праці, визначені тарифними угодами по тих галузях (підгалузях), до яких ці робітники належать за характером виконуваної роботи.

Працівник має право на оплату своєї праці залежно від її результатів, складності і умов відповідно до актів законодавства і колективного договору на підставі укладеного трудового договору.

Розмір оплати праці може бути нижчим від встановленої державою мінімальної заробітної плати у разі невиконання норм виробітку, виготовлення продукції, що виявилася браком, простою та з інших причин, передбачених законодавством, які мали місце з вини працівника.

Забороняється будь-яке зниження розмірів оплати праці залежно від статі, віку, раси, національності, соціального й майнового стану, приналежності до громадських організацій та політичних партій, ставлення до релігії.

Заробітна плата виплачується у грошових знаках, що мають законний обіг на території України. Виплата у формі боргових зобов'язань і розписок або у будь-якій іншій формі забороняється.

Заробітна плата може виплачуватися банківськими чеками.

Порядок виплати заробітної плати банківськими чеками встановлюється Кабінетом Міністрів України за погодженням з Національним банком України.

Колективним договором може бути передбачено часткову виплату заробітної плати натурою (за цінами не нижче собівартості) в тих галузях або за тими професіями, де така виплата, еквівалентна за вартістю оплати праці у грошовому виразі, є звичайною або бажаною, за винятком товарів, перелік яких установлюється Кабінетом Міністрів України.

Забороняється натуральна оплата праці у вигляді спиртних напоїв або наркотичних речовин. Заробітна плата грошовими знаками виплачується працівникам регулярно в робочі дні в строки, встановлені у колективному договорі, але не рідше двох разів на місяць через проміжок часу, що не перевищує шістнадцяти календарних днів.

Окремим категоріям працівників, оплата праці яких установа на основі місячного обчислення, актами законодавства можуть бути встановлені інші строки виплати заробітної плати.

У разі коли день виплати заробітної плати збігається з вихідним або святковим днем, заробітна плата виплачується напередодні.

За особистою згодою працівника виплата заробітної плати може здійснюватися через установи банків, поштовими переказами на вказаний ними рахунок (адресу), з обов'язковою оплатою цих послуг за рахунок власника або уповноваженого ним органу.

Виплата заробітної плати грошовими знаками здійснюється за місцем роботи. Забороняється провадити виплату заробітної плати у магазинах роздрібною торгівлі, питних і розважальних закладах, за винятком тих випадків, коли заробітна плата виплачується працюючим у цих закладах особам.

Власникові або уповноваженому ним органу забороняється будь-яким способом обмежувати працівника вільно розпоряджатися своєю заробітною платою, крім випадків, передбачених законодавством.

Забороняються всі види відрахувань із заробітної плати, метою яких є пряма чи непряма сплата працівником власникові або уповноваженому ним органу (особі) чи будь-якому посередникові за одержання або збереження роботи.

Утримання із заробітної плати можуть провадитися тільки у випадках, передбачених законодавством.

При кожній виплаті заробітної плати загальний розмір усіх утримань не може перевищувати двадцяти відсотків, а у випадках, передбачених законодавством, – п'ятдесяти відсотків заробітної плати, що належать до виплати працівникам.

Обмеження, встановлені частиною другою цієї статті, не поширюються на утримання із заробітної плати під час відбування покарання у вигляді виправних робіт і при стягненні аліментів на неповнолітніх дітей.

Не допускаються утримання із вихідної допомоги, компенсаційних та інших виплат, на які згідно із законодавством не звертається стягнення.

У разі банкрутства підприємства чи ліквідації його у судовому порядку, у першу чергу, виконуються зобов'язання перед працівниками такого підприємства щодо заробітної плати, яку вони повинні одержати за працю (роботу, послуги), виконану у період, що передував банкрутству чи ліквідації підприємства (за винятком повернення

внесків членів трудового колективу до статутного фонду підприємства або виплат за акціями трудового колективу).

Під час укладання працівником трудового договору (контракту) власник або уповноважений ним орган доводить до його відома розміри, порядок і строки виплати заробітної плати, умови, згідно з якими можуть провадитися утримання.

Про запровадження нових або зміну діючих умов оплати праці в бік їх погіршення власник або уповноважений ним орган повідомляє працівників не пізніше як за два місяці до запровадження або зміни.

При кожній виплаті заробітної плати працівник має бути проінформований про такі дані, що належать до періоду, за який провадиться оплата праці:

- а) загальна сума коштів на оплату праці з розшифровкою за видами виплат;
- б) розміри і підстави утримань із заробітної плати;
- в) суми коштів на оплату праці, що належать до виплати.

Власник або уповноважений ним орган зобов'язаний забезпечити достовірний облік виконуваної працівником роботи і бухгалтерський облік витрат на оплату праці в установленому порядку.

Відомості про оплату праці працівника надаються тільки у випадках, передбачених законодавством, або за згодою чи на вимогу працівника.

Вирішення спорів з питань оплати праці. Споры з питань оплати праці розглядаються в порядку вирішення трудових спорів, установленому законодавством.

ТЕМА 6. ПРОДУКТИВНІСТЬ ПРАЦІ ТА КАДРИ

Лекція 14. ПРОДУКТИВНІСТЬ ПРАЦІ ТА ЇЇ ЗНАЧЕННЯ В

БУДІВНИЦТВІ

Продуктивність праці – це ефективність, плідотворність діяльності людини в процесі виробництва протягом певного часу, тобто це кількість доброякісної продукції, яку виробляє робітник за одиницю часу.

Під час планування та обліку виробництва розрізняють індивідуальну та суспільну продуктивність праці. Затрати живої праці визначають індивідуальну продуктивність праці, а економія затрат даної праці – її зростання. Суспільна продуктивність праці визначається загальними затратами праці, враховуючи не тільки живу працю на створення готової продукції, але й ту кількість праці, яка вкладена в минулі періоди під час виробництва матеріалів, конструкцій, машин тощо.

Продуктивність праці – головне джерело збільшення обсягів виробництва, а її зростання – зниження витрат на випуск продукції. Обсяги виробництва можна збільшувати за рахунок збільшення кількості працівників або за рахунок підвищення ефективності їхньої праці.

Вимірюється продуктивність у будівництві трудомісткістю та виробітком. Основа цих показників полягає у співвідношенні між кількістю виконаної роботи та затратами робочого часу на її виконання.

Трудомісткість – це затрати праці на випуск одиниці доброякісної будівельної продукції.

Показник трудомісткості вимірюється в людино-днях (людино-годинах), витрачених на виконання одиниці робіт (кубічний метр цегляної кладки, 1 млн гривень кошторисної вартості будівельно-монтажних робіт) або на одиницю закінченої будівельної продукції (кубічний метр будівельного об'єму споруди; квадратний метр житлової площі тощо). Розрізняється нормативна, планова та фактична трудомісткість робіт.

Нормативна трудомісткість робіт – це трудомісткість, визначена на основі затверджених державних норм (РЕНК) та на базі калькуляцій затрат праці, складених за виробничими нормами (ЕНиР).

Планова трудомісткість – це затрати праці, розраховані на основі планових нормативів в оперативних та перспективних планах виробництва в будівельно-монтажних організаціях тощо

Вона завжди нижча за нормативну трудомісткість на директивну величину (у відсотках), яка визначається при розробці бізнес-плану.

Фактична трудомісткість – це фактичні затрати праці на одиницю робіт чи на одиницю готової продукції, визначені на основі первинних документів обліку.

Виробіток – величина, зворотна трудомісткості робіт. Цей показник визначається кількістю доброякісної продукції, виробленої працівником за одиницю часу. Відображається в грошових або натуральних формах.

Виробіток у натуральних вимірниках – найбільш наглядний показник рівня продуктивності праці. Нормою виробітку визначається рівень продуктивності праці, досягнутий бригадою в тих випадках, коли вона виконує один вид робіт. У практичних умовах показник виробітку використовується для оцінки ступеня використання за спеціальністю, а машин – за потужністю.

З цією метою встановлені середньостатистичні або розрахункові норми виробітку: виробіток штукатурна складає 12 м² оштукатуреної поверхні за один людинодень, муляра – 2,2 м³/люд.-день цегляної кладки, землекопа – 5 м³/люд.-день ґрунту в щільному стані; виробіток екскаватора з ковшем місткістю 0,4–0,65 м³ складає 150–170 м³ за одну машино-зміну. Але цим показником неможливо оцінити рівень продуктивності праці організації в цілому, якщо вона виконує різноманітні роботи.

Лекція 15. СТРУКТУРА, ПРОФЕСІЙНИЙ ТА КВАЛІФІКАЦІЙНИЙ СКЛАД КАДРІВ У БУДІВНИЦТВІ

Трудові ресурси – це частина працездатного населення: жінки віком 16–55 років і чоловіки – 16–60 років

Трудові ресурси в будівельній організації – це об'єкт постійної турботи керівників будівельних організацій. У ринкових умовах роль трудових ресурсів істотно зростає. Основою виробничої сили суспільства є робоча сила – кадри. Люди створюють нові й удосконалюють діючі знаряддя і предмети праці.

Слід розрізняти поняття “трудові ресурси” та “кадри в будівництві”.

Кадри – це основний постійний кваліфікований склад працівників певної галузі, організації, підприємства, установи, фірми. У будівельній галузі розрізняють кадри будівництва і кадри будівельно-монтажних організацій.

Кадри будівництва – це працівники будівельної індустрії, проектно-дослідних і науково-дослідних організацій-замовників, включаючи підрозділи, які виконують будівельні роботи господарським методом.

Кадри будівельно-монтажних організацій – це працівники всіх будівельних, ремонтно-будівельних, монтажних організацій, зайняті на будівельно-монтажних роботах і в підсобних виробництвах, в обслуговуючих та інших господарствах.

Залежно від характеру виконуваних функцій виділяються такі категорії персоналу:

- робітники;
- спеціалісти й керівники;
- службовці.

До категорії робітників належать працівники будівельної організації, безпосередньо зайняті створенням матеріальних цінностей або наданням виробничих і транспортних послуг (включаючи молодший обслуговуючий персонал та охорону).

До категорії спеціалістів і керівників належать працівники, які організовують виробничий процес (виконроби, інженери, технологи, майстри, економісти, механіки тощо) та керують будівельною організацією (управляючий, керівник фірми, головний інженер, начальники БМУ і дільниць та ін.).

До категорії службовців належать працівники, які здійснюють фінансово-розрахункові, постачальні, облікові та обслуговуючі господарські функції (фінансисти, агенти, касири, секретарі, діловоди та ін.).

Найчисленніша й основна категорія персоналу – робітники, які безпосередньо беруть участь у будівельному виробництві, а також ремонті й догляді за обладнанням, роблять переміщення будівельних матеріалів і виробів.

Істотне значення має класифікація кадрів будівництва за професією, спеціальністю і кваліфікацією.

Професія – це вид трудової діяльності, для здійснення якої потрібен відповідний комплекс спеціальних знань і практичних навичок. Кожна професія об'єднує низку спеціальностей.

Спеціальність – це вузький різновид трудової діяльності в рамках професії.

Так, професія слюсаря включає спеціальності слюсаря-монтажника, слюсаря-складальника, слюсаря-сантехніка, слюсаря-електрика.

Кваліфікація – це сукупність спеціальних знань і практичних навичок, яка визначає ступінь фактичної підготовки працівника для виконання ним професійних функцій певної складності

За рівнем кваліфікації всі працівники будівництва поділяються на чотири групи:

- некваліфіковані (не мають ніякої спеціальної підготовки);
- малокваліфіковані (з підготовкою кілька тижнів);
- кваліфіковані (з підготовкою 2–2,5 року);
- висококваліфіковані (мають чимало років навчання та практичного досвіду).

Під впливом науково-технічного прогресу кваліфікаційно змінюється професійний склад робітників у будівництві. Індустріалізація будівництва й підвищення рівня збірності конструкцій замінюють ручні роботи машинним виробництвом, розширюють сферу кваліфікованої праці. Удосконалення знарядь праці, технології й організації виробництва призводить до зниження питомої ваги транспортних і підсобно-допоміжних робітників.

Інженерно-технічні працівники й службовці за рівнем кваліфікації поділяються на такі групи:

- спеціалісти найвищої кваліфікації (працівники, які мають науковий ступінь і звання);
- спеціалісти вищої кваліфікації (працівники з вищою спеціальною освітою і значним практичним досвідом);
- спеціалісти середньої кваліфікації (працівники, які закінчили технікуми і мають досвід роботи);
- спеціалісти-практики (працівники, які займають інженерно-технічні посади і не мають спеціальної освіти)..

Розвиток будівництва, індустріалізація будівельного виробництва, прогресивні зміни в матеріально-технічній базі будівництва безпосередньо впливають на динаміку й структуру кадрів будівельної індустрії.

Лекція 16. МЕТОДИ ВИЗНАЧЕННЯ ПРОДУКТИВНОСТІ ПРАЦІ В БУДІВНИЦТВІ

Продуктивність праці може бути визначена такою залежністю:

$$P=Q/(T_y+T_{ж}),$$

де Q – обсяг виробленої продукції;

T_y – витрати уречевленої праці;

T_ж – затрати живої праці.

Розрахунок продуктивності сукупної (уречевленої та живої) праці має значні труднощі. Вона може бути визначена повною народногосподарською трудомісткістю

як сума затрат праці на одиницю виробу на всіх стадіях виробництва від отримання сировини до випуску готової продукції.

У наш час продуктивність сукупної праці, у якій відображено економію затрат живої і уречевленої праці стосовно всього народного господарства, визначається виробництвом національного доходу на одного зайнятого працівника в галузях матеріального виробництва. Відповідний йому показник продуктивності праці в будівництві – виробництво національного доходу (чистої продукції) на одного працівника.

У будівельних організаціях (підприємствах) одним із показників, які характеризують економію затрат живої та уречевленої праці на одиницю продукції (робіт), є зниження собівартості.

Якщо продуктивність праці визначається як ефективність затрат тільки живої праці, загальна формула цього показника може бути такою:

$$P=Q / T_{ж} \text{ або } P=T_{ж} / Q.$$

У першому випадку продуктивність праці характеризуватиме виробіток продукції (робіт) за одиницю робочого часу, у другому – трудомісткість одиниці продукції (робіт).

Виробіток продукції – найбільш розповсюджений і універсальний показник продуктивності праці. У будівництві залежно від того, у яких одиницях вимірюється обсяг продукції (робіт), застосовуються три методи визначення виробітку: вартісний, натуральний і нормативний.

Вартісний метод полягає у визначенні виробітку валового обсягу будівельно-монтажних робіт за кошторисною вартістю за одиницю часу на одного працівника, зайнятого на будівельно-монтажних роботах і в підсобних виробництвах, які знаходяться на будівельному балансі.

Цей метод широко використовується в плануванні, обліку й аналізі рівня продуктивності праці в будівельних організаціях на всіх рівнях управління. Виробіток, обчислений вартісним методом, нині є основним показником продуктивності праці в будівництві. Однак цей показник має багато недоліків і за його допомогою не завжди можна об'єктивно оцінити результати діяльності будівельної організації, дільниці й особливо бригади, бо на нього впливають матеріаломісткість і рівень вартісних цін на будівельно-монтажні роботи.

Наприклад, затрати праці на виконання земляних робіт і монтаж збірних залізобетонних конструкцій (у розрахунку на 1 м³) майже однакові, але кошторисна вартість у другому випадку в 25 разів більша, ніж у першому. Отже, виробіток у грошовому виразі за монтажу збірного залізобетону буде в 20–25 разів більший, ніж на земляних роботах.

Для виключення впливу матеріаломісткості будівельномонтажних робіт на показник продуктивності праці в оперативному плануванні застосовується натуральний метод.

Натуральний метод виміру продуктивності праці полягає у визначенні виробітку (кількості продукції або робіт) у натуральній формі за одиницю часу або кількості затрат робочого часу, який припадає на одиницю продукції чи робіт (1 м² житла, 1 м³ цегляної кладки, 1 км трубопроводу та ін.).

Виробіток одного робітника на рік (В) розраховується за формулою

$$V_p = \frac{TK_t K_1}{t_n}$$

де Т – кількість робочих днів на рік;

К – коефіцієнт використання річного балансу робочого часу (або коефіцієнт виробничих витрат);

t – середньорічна тривалість робочого дня, год;

К – коефіцієнт, який відображає середній процент виконання норм виробітку;

t_n – нормативний час на виконання кінцевої умовної одиниці робіт (1 кв.м, 1 куб. м тощо), год.

Приклад. Припустимо, що у спеціалізованій будівельній організації, яка здійснює ізоляційно-укладальні роботи на спорудженні магістрального газопроводу, коефіцієнт виробничих витрат $K = 0,63$; нормативний час на 1 км ізоляційно-укладальних робіт у перерахунку на умовний діаметр 720 мм 199 дорівнює 250 людино-год; середній процент виконання норм виробітку – 112; річний обсяг ізоляційно-укладальних робіт за завданням – 358 км; кількість робочих днів за рік – 220.

Згідно з цими даними, плановий виробіток у натуральних показниках одного робітника, безпосередньо зайнятого на ізоляційно-укладальних роботах, складе:

$$V_p = \frac{220 * 0,63 * 8 * 1,12}{250} = 5 \text{ км}$$

Натуральний виробіток, тобто кількість продукції, яка виробляється за одиницю робочого часу, є найбільш об'єктивним і достовірним показником продуктивності праці. Показники виробітку в натуральних вимірах дають пряме порівняння обсягу виконаних робіт і затраченого на нього робочого часу, дозволяють аналізувати затрати праці на одиницю продукції за видами будівельно-монтажних робіт.

Для оцінки продуктивності праці у натуральних показниках установлюються:

- нормативний виробіток одного робітника за зміну – 13 м;
- фактичний виробіток одного робітника за зміну – 13 грн.

Нормативний метод застосовують під час визначення рівня ефективності використання робочого часу бригадами, ланками або окремими робітниками порівняно з нормами. При цьому використовується показник виконання встановлених норм у процентах, який відображає відношення нормативних затрат робочого часу на виробництво будівельно-монтажних робіт до фактичних трудовитрат і визначається за формулою

$$V_n = T_n / T_f,$$

де V_n – показник виконання норм, %;

T_n і T_f – нормативний і фактичний час на виконання роботи, люд.-год.

Цей метод має обмежене застосування через складність обчислення, і тому неможливо визначити абсолютний рівень 200 продуктивності праці. Крім того, обчислений за цим методом показник не враховує впливу на зростання продуктивності праці фактора механізації виробництва робіт. А оскільки для ручних і механізованих робіт установлюються різні норми виробітку, то він не дає повного уявлення про кількість виконаних робіт за певний час.

Трудомісткість будівельно-монтажних робіт – величина, зворотна виробітку. За допомогою зворотного методу вимірюється трюдомісткість, тобто кількість затрат часу на виробництво одиниці продукції або робіт. Показник трюдомісткості вимірюється в людино-днях, затрачених на одиницю робіт (на 1 м³ цегляної кладки, 1 млн грн кошторисної вартості будівельно-монтажних робіт) або на одиницю закінченої будівельної продукції (1 м² загальної житлової площі). Залежно від способу обчислення розрізняють нормативну, планову і фактичну трюдомісткість.

Нормативна трюдомісткість – це нормативні затрати праці на випуск продукції (робіт). Вони розраховуються на основі діючих виробничих норм часу (ЄНІР), кошторисних норм України (КНУ-93) та калькуляцій затрат праці, складених за виробничими нормами на увесь комплекс будівельних процесів, необхідних для виробництва відповідної продукції.

Планова трюдомісткість – це затрати праці, розраховані на основі планових нормативів у місячних, кварталних, річних планах робіт будівельних організацій.

Планова трудомісткість робіт нижча нормативної трудомісткості. Ця різниця утворюється під час розробки плану технічного розвитку та впровадження досягнень науки й техніки.

Фактична трудомісткість – це фактичні затрати праці на одиницю робіт або одиницю готової продукції. Вони визначаються відношенням фактичних затрат робочого часу до виконаного обсягу робіт або продукції.

Показники трудомісткості потрібні для розрахунку рівнів продуктивності праці, оцінки ефективності застосування нових конструкцій, матеріалів і технологічних процесів, а також ефективності механізації будівельно-монтажних робіт, за обчислення трудових затрат на одиницю або увесь комплекс робіт, які виконуються механізмами. Застосовують їх і для розрахунку потреби трудових ресурсів на будівництво об'єктів.

ТЕМА 7. ФОРМИ ОПЛАТИ ПРАЦІ

Лекція 17. ОПЛАТА ПРАЦІ

Оплата праці – це будь-який заробіток, обчислений, як правило, в грошовому виразі, який за трудовим договором власник або уповноважений ним орган виплачує працівникові за виконану роботу або надані послуги.

Загальні положення про оплату праці Оплата праці складається з основної заробітної плати і додаткової.

Розміри оплати праці найманого працівника визначаються за результатами його праці з урахуванням наслідків господарської діяльності підприємства.

Основна заробітна плата працівника залежить від результатів його праці й визначається тарифними ставками, відрядними розцінками, посадовими окладами, а також надбавками і доплатами у розмірах, не вище встановлених чинним законодавством.

Додаткова оплата праці залежить від результатів господарської діяльності підприємства і встановлюється у вигляді премій, винагород, інших заохочувальних і компенсаційних виплат, а також надбавок і доплат, які не передбачені законодавством або понад розміри, встановлені чинним законодавством.

Мінімальна заробітна плата – це встановлений державою розмір заробітної плати, нижче якого не може провадитися оплата за фактично виконану найманим працівником повну місячну (денну або годинну) норму праці (робочого часу).

До мінімальної заробітної плати не включаються доплати, надбавки, заохочувальні та компенсаційні виплати.

Повноваження керівника державного підприємства з питань оплати праці

Керівник державного підприємства обирає форми і системи оплати праці, встановлює працівникам конкретні розміри тарифних ставок, відрядних розцінок, посадових окладів, премій, винагород, надбавок і доплат на умовах, передбачених колективним договором.

Джерелом коштів на оплату праці працівників госпрозрахункових підприємств є частина доходу, одержаного в результаті їхньої господарської діяльності, а для бюджетних організацій та установ – кошти, що виділяються з відповідних бюджетів, а також частина доходу, одержаного в результаті їхньої господарської діяльності та з інших джерел.

Законодавство про оплату праці складається з Кодексу законів про працю України та інших законодавчих актів.

Державне регулювання оплати праці

Держава здійснює регулювання оплати праці шляхом встановлення мінімальної заробітної плати, інших державних норм і гарантій в оплаті праці, міжгалузевих співвідношень в оплаті праці, умов визначення частини доходу, що спрямовується на оплату праці, умов і розмірів оплати праці в бюджетних організаціях і установах,

максимальних розмірів посадових окладів керівників державних підприємств, а також шляхом оподаткування підприємств і доходів працівників.

Регулювання мінімальної заробітної плати

Мінімальна заробітна плата регулюється з урахуванням рівнів економічного розвитку, продуктивності праці, середньої заробітної плати та вартісної величини мінімального споживчого бюджету. Розмір мінімальної заробітної плати встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Норми і гарантії в оплаті праці

Норми оплати праці: за роботу в надурочний час; у святкові, неробочі та вихідні дні; у нічний час; за час простою, який мав місце не з вини працівника; під час виготовлення 106 продукції, що виявилася браком не з вини працівника; працівників, молодших вісімнадцяти років, за скороченої тривалості їх щоденної роботи і оплати щорічних відпусток; за час виконання державних обов'язків; для тих, які направляються для підвищення кваліфікації, на обстеження в медичний заклад; для переведених за станом здоров'я на легшу нижчеоплачувану роботу; для вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років, переведених на легшу роботу; за різних форм виробничого навчання, перекваліфікації або навчання інших спеціальностей; для донорів тощо.

Також гарантії та компенсації працівникам під час переїзду на роботу до іншої місцевості, службових відряджень тощо встановлюються Кодексом законів про працю України (322-08) та іншими актами законодавства України. Норми і гарантії в оплаті праці, передбачені частиною першою статті 12 Закону України "Про оплату праці" та Кодексом законів про працю України, є мінімальними державними гарантіями.

Міжгалузеві співвідношення у розмірах оплати праці працівників державних підприємств регулюються Кабінетом Міністрів України.

Умови і розміри оплати праці працівників організацій та установ охорони здоров'я, освіти, науки, культури та інших галузей і видів діяльності, що фінансуються з бюджету, а також державних службовців встановлюються актами законодавства України.

Максимальні розміри посадових окладів керівників державних підприємств встановлюються Кабінетом Міністрів України з урахуванням міжгалузевих співвідношень в оплаті праці.

Заробітна плата і прирівняні до неї доходи працівників підлягають оподаткуванню прибутковим податком відповідно до чинного законодавства.

Середня заробітна плата – це розмір заробітної плати працівника, визначений за певний період часу.

Порядок визначення середньої заробітної плати працівника встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Держава забезпечує щоквартальну підготовку і публікацію статистичних даних про середню заробітну плату і середню тривалість робочого часу за галузями, групами професій і посад, а також щорічну публікацію даних про вартість робочої сили відповідно до Типової міжнародної класифікації витрат на робочу силу.

Працівники, які працюють за сумісництвом, одержують заробітну плату за фактично виконану роботу.

Умови найму на роботу за сумісництвом працівників державних підприємств визначаються актами законодавства України.

Договірне регулювання оплати праці найманих працівників підприємств здійснюється на основі системи тарифних угод, що укладаються на міжгалузевому (генеральна тарифна угода), галузевому (галузева тарифна угода), виробничому (тарифна угода як складова частина колективного договору) рівнях.

Договірне регулювання оплати праці працівників підприємств, що відповідно знаходяться на території Автономної Республіки Крим (крім підприємств, що є

загальнодержавною власністю), і тих, які є комунальною власністю, може здійснюватися на основі тарифних угод, які укладаються на територіальному і комунальному рівнях (регіональна тарифна угода).

Тарифна угода – це договір між представниками сторін переговорів з питань оплати праці та соціальних гарантій

Норми генеральної тарифної угоди є обов'язковими для врахування на подальших рівнях колективних переговорів, норми галузевої, регіональної тарифної угоди – на виробничому рівні як мінімальні гарантії.

Предметом генеральної тарифної угоди є:

- диференціація мінімальних тарифних ставок за видами виробництв, робіт і діяльності у виробничих галузях залежно від важкості праці, але не нижче встановленої державою мінімальної заробітної плати;

- єдині для всієї території України мінімальні ставки компенсаційних доплат за роботу в несприятливих, шкідливих і небезпечних умовах праці, які диференціюються за видами і категоріями умов праці;

- єдині тарифні умови оплати праці робітників і службовців за загальними (наскрізними) професіями та посадами;

- взаємні зобов'язання сторін щодо виконання угоди.

Предметом генеральної тарифної угоди можуть бути й інші питання оплати праці та соціальних гарантій працівників, які сторони переговорів вважають за необхідне внести до генеральної тарифної угоди, що не суперечать законодавству.

Предметом галузевої, а також регіональної тарифної угоди, що укладається на комунальному рівні, є:

- єдині для підприємств відповідної галузі (підгалузі), території тарифна сітка робітників і шкали співвідношень мінімальних посадових окладів за групами посад керівників, спеціалістів і службовців або єдина галузева (підгалузева), територіальна тарифна сітка для всіх категорій працівників;

- єдині для різних категорій працівників відповідної галузі (підгалузі), території мінімальні розміри доплат і надбавок, що враховують специфіку умов праці окремих професійних груп;

- взаємні зобов'язання сторін щодо виконання угоди.

Предметом галузевої, а також регіональної тарифної угоди, що укладається на комунальному рівні, можуть бути й інші питання оплати, нормування праці та соціальних гарантій працівників, що не суперечать законодавству і нормам генеральної тарифної угоди, які сторони перемов вважають за необхідне включити до галузевої, а також регіональної тарифної угоди, що укладається на комунальному рівні.

Лекція 18. Форми та системи оплати праці в будівництві

У будівельних організаціях усіх форм власності в Україні застосовуються дві форми оплати праці

1. відрядна
2. почасова

Відрядна форма оплати праці має такі різновиди системи: пряму відрядну, непряму відрядну, відрядно-прогресивну колективну, акордну і підрядну. Ця форма найпоширеніша (основна) у будівництві.

Почасова форма оплати праці застосовується на роботах, що не піддаються нормуванню й обліку за трудомісткістю, тісно пов'язана з роботою машин і регламентується нею, а також коли недоцільно переводити робітників на відрядну форму оплати праці. Почасова форма має такі системи оплати праці: просту почасову, почасово-преміальну й окладну.

Отже, почасову форму оплати праці застосовують для нарахування зарплати керівникам, спеціалістам, службовцям.

За простої почасової форми зарплату нараховують шляхом множення кількості фактично відпрацьованого часу на тарифну ставку відповідного розряду.

$$З = Тф \cdot Тс,$$

де З – заробітна плата;

Тф – фактично відпрацьований час;

Тс – тарифна ставка.

Відрядна форма оплати праці – це оплата, за якої робітник одержує заробітну плату залежно від кількості виконаної роботи, виражену в натуральних одиницях виміру (м3, м2, т, пог. м тощо).

За відрядної форми оплати праці враховують розподіл заробітної плати між членами бригади з урахуванням коефіцієнтів трудової участі, необхідні технологічні картки і листки оцінки якості праці виконавців, які є основними документами для ради бригади, що визначає КТУ для кожного робітника. Прийняте рішення оформлюють протоколом, який здають до відділу праці заробітної плати.

Заробітну плату за звітний період при встановленні КТУ на премії і доплати зазначають сумою тарифної заробітної плати за фактично відпрацьований час з урахуванням виконання плану залежно від особистого трудового внеску кожного члена бригади, базова величина якого дорівнює

Коефіцієнт трудової участі – це відносний показник, за допомогою якого відображають внесок кожного члена бригади у спільне виконання завдання. Він встановлюється бригадиром. За базу КТУ приймають 1. При його встановленні враховують понижувальний і підвищувальний фактор.

Понижувальний фактор – це запізнення на роботу, прогули, допущення браку з вини робітника, порушення правил техніки безпеки, охорони праці.

Підвищувальний фактор – це перевиконання індивідуальних норм, за суміщення професій.

За прямої відрядної оплати праці або просто відрядної, праця оплачується за розцінками за одиницю виконаної роботи. Індивідуальна відрядна оплата праці за одиницю роботи визначається:

$$Зр = Зг / Вг \text{ або } Зр = Зг \text{ тн},$$

де Зг – годинна тарифна ставка, встановлена відповідно до розряду виконуваної роботи, грн/год;

Вг – годинна норма виробітку цього виду роботи;

тн – норма часу за одиницю роботи, год.

Загальний заробіток робітника визначається множенням відрядної розцінки на кількість виконаних робіт за розрахунковий період.

За прямої відрядної системи зарплата нараховується шляхом перемноження кількості фактично виготовленої продукції на розцінку. ,

$$З = Qф \cdot Р$$

де Qф – кількість фактично виготовленої продукції;

Р – розцінка.

Розцінка – це оплата праці за одиницю виготовленої продукції. Її визначають через норму часу або норму виробітку.

Норма часу – це час, необхідний для виготовлення одиниці продукції.

Норма виробітку – це кількість виготовленої продукції за одиницю робочого часу.

$$Р = Тс (\text{грн}) \cdot Нч (\text{хв}) / 60,$$

де Тс – тарифна ставка,

Нч – норма часу.

$$Р = Тс (\text{грн}) \cdot Нч (\text{год})$$

$$P = Tc \text{ (грн)}/Nв \text{ (год)},$$

де $Nв$ – норма виробітку.

$$P = Tc \cdot 8 / Nв(\text{зміни})$$

$$P_{бр} = Tc(\text{сер}) \cdot N_{чбр} ,$$

де $P_{бр}$ – розцінка бригади ,

$N_{чбр}$ – норма часу бригади.

За відрядно-преміальної системи оплати праці робітник отримує оплату за прямими відрядними розцінками і додатково – премію. Але для цього необхідно чітко встановити показники, за які здійснюється преміювання. Крім того, слід установити розмір премії за виконання, перевиконання цих показників. Це можуть бути показники зростання виробітку, продуктивності праці, збільшення обсягів робіт, виконання норм виробітку, виробничих завдань, економії матеріалів тощо.

За відрядно-преміальної системи зарплату нараховують шляхом множення кількості фактично виготовленої продукції на розцінку і додається премія. ,

$$Z = Q_{ф} \cdot P + П$$

де $П$ – премія.

Непряма відрядна система оплати праці застосовується під час оплати праці робітників-механізаторів, які обслуговують будівельні машини і механізми у складі бригади та інших допоміжних робітників. Заробітна плата за цією системою залежить від результатів роботи бригади.

Непряму відрядну систему застосовують для нарахування зарплати допоміжним робітникам, зайнятим в автоматизованих виробництвах. Зарплату нараховують шляхом перемноження кількості відпрацьованого фактичного часу на тимчасову тарифну ставку і на коефіцієнт виконання норм основними робітниками, яких обслуговує допоміжний робітник.

Акордна система оплати праці – різновид відрядної оплати. Суть її у тому, що виробничі завдання (наряд) видається бригаді або ланці робітників на комплексний обсяг робіт в одиницях виміру кінцевої продукції (наприклад, поверх – за цегляної кладки, квартира – під час штукатурних робіт, нульовий цикл тощо).

Акордна розцінка і сума заробітної плати за комплекс робіт нараховуються на підставі калькуляції, що складається на основі чинних норм і розцінок. Акордна оплата праці є найефективнішою оплатою праці у будівництві. Вона сприяє підвищенню продуктивності праці, прискоренню здавання об'єктів у експлуатацію.

Ефективність акордної оплати праці зростає, якщо вона доповнюється виплатою премій за виконання і перевиконання виробничих завдань. Така система оплати праці називається акордною з правом на премію.

Премія за акордної оплати праці виплачується за скорочення нормативної трудомісткості за умови виконання робіт відповідно до акордного наряду-завдання до встановленого строку або достроково і в повній відповідності до технічних вимог і умов. Граничний розмір премії не повинен перевищувати 40 % суми заробітної плати за розцінками.

Скорочення нормативної трудомісткості робіт за акордними нарядами-завданнями (C_n) визначається у відсотках.

За відрядно-прогресивної форми оплати праці зарплата нараховується так: за продукцію, встановлену у межах плану, оплачують за звичайними розцінками, а за продукцію, виготовлену понадпланово, оплачують за розцінками вищими, причому вони прогресивно зростають.

Обов'язкова умова для виплати премії за акордним нарядом-завданням за скорочення нормативної трудомісткості робіт – виконання його у встановлений строк. Якщо воно до встановленого строку не виконане, то оплата за акордний нарядзавдання робиться за відрядними розцінками без нарахування премії.

Підрядна форма оплати праці з'явилася порівняно недавно, оплата праці робітників здійснюється після виконання комплексу робіт або будівництва об'єкта в цілому (житлового будинку, школи, дільниці дороги тощо) за договором підряду між бригадою й адміністрацією будівельної організації. Бригада зобов'язується побудувати будинок або виконати певний обсяг будівельно-монтажних робіт за заздалегідь визначеною за договором підряду розрахунковою вартістю. Заробіток бригади робітників визначається на підставі калькуляції затрат праці та 145 заробітної плати. Заробітна плата бригаді виплачується щомісяця згідно з прямими розцінками. Після закінчення робіт або введення об'єктів у експлуатацію робиться остаточний розрахунок відповідно до суми, зазначеної у договорі підряду.

Почасова форма оплати праці має три системи: почасову просту, почасово-преміальну й окладну.

Почасовою простою називається оплата праці, розмір якої залежить від тривалості роботи (година, день, місяць) і кваліфікації (розряду) робітника незалежно від обсягу та якості виконаної роботи. Тривалість роботи визначається табелем обліку відпрацьованого часу, а кваліфікація – присвоєним тарифним розрядом.

Почасова оплата праці у будівництві застосовується тільки у випадках, коли робота не піддається нормуванню й обліку (за оплати чергового персоналу) або коли переведення на відрядну оплату може призвести до погіршення якісних показників.

Почасово-преміальною називають таку систему оплати праці, при якій на додаток до заробітку за відпрацьований час робітники одержують премію за досягнення певних результатів (показників) роботи. Премії тимчасовим робітникам нараховуються за місячними результатами роботи за фактично відпрацьований час і виплачуються при видачі заробітної плати за минулий місяць.

За почасово-преміальної системи зарплату нараховують шляхом множення фактичного часу на тарифну ставку і додається премія. Вона є продовженням простої погодинної.

$$З = Тф \cdot Тс + Пр,$$

де Пр – премія.

Окладна система оплати праці застосовується в основному для спеціалістів і службовців, а також керівників.

Лекція 19. ОСОБЛИВОСТІ ОПЛАТИ ПРАЦІ РОБІТНИКІВ, КЕРІВНИКІВ ТА СЛУЖБОВЦІВ

Тарифна система в будівництві – це сукупність нормативів, за допомогою яких здійснюється диференціювання та регулювання рівня заробітної плати різних категорій працівників залежно від кваліфікаційного рівня, умов, інтенсивності робіт, які вони виконують.

Тарифна система складається з таких частин:

- тарифна сітка;
- тарифні ставки;
- тарифно-кваліфікаційний довідник.

Тарифна сітка – це шкала, яка складається з визначеної кількості розрядів кваліфікаційного рівня працівників та відповідних їм тарифних коефіцієнтів, тобто коефіцієнти вказують, у скільки разів праця виконавців вищих розрядів оплачується вище, ніж праця виконавця 1-го розряду. На сьогоднішній день для робітників, які зайняті на будівельномонтажних роботах, діє тарифна сітка, яка включає шість розрядів і наведена в табл. 1. Така побудова тарифної сітки відображає зростаючу від розряду до розряду складність праці та необхідність для робітників вищих розрядів затрачати

більше 150 зусиль для отримання подальшого розряду. Загальновідомо, що отримати другий розряд, маючи перший, значно легше, ніж отримати шостий розряд, маючи п'ятий, тому й різниця між відносними коефіцієнтами першого та другого розрядів складає всього 8,7 відсотка, а п'ятого та шостого – вже 16,2 відсотка.

Тарифні ставки – це розмір оплати праці за виконану роботу, залежно від її складності за одиницю робочого часу, відображений у грошовій формі. Вони можуть бути погодинні, за зміну, та місячні. Тарифна ставка першого розряду відповідає мінімальному рівню заробітної плати в Україні, встановленому чинним законодавством. Поділена на встановлену законодавством тривалість робочого часу за місяць (162,5 години) дасть нам розмір тарифної ставки першого розряду за годину. Шляхом множення її на абсолютний тарифний коефіцієнт відповідного розряду визначаються погодинні тарифні ставки всіх інших розрядів.

Щоб визначити тарифну ставку II, III, IV, V, VI-го розряду, потрібно тарифну ставку першого розряду помножити на тарифний коефіцієнт II, III, IV, V, VI-го розряду.

Середня тарифна ставка розраховується як середня арифметична величина з тарифних ставок, визначена за кількістю робітників відповідної для цієї роботи кваліфікації та кількістю нормо-годин, необхідних для виконання одиниці обсягу цієї роботи. У будівництві нормування праці ведеться шляхом розробки норм часу в людино-годинах, тому погодинні тарифні ставки єдині для робітників однакової кваліфікації, незалежно від діючої форми оплати праці.

Тарифні ставки є основою для визначення відрядних розцінок на відповідні види робіт.

Середній тарифний коефіцієнт ланки визначається шляхом складання добутків тарифних коефіцієнтів на кількість робітників кожного розряду та ділення отриманої суми на загальну кількість робітників у ланці.

Під час організації оплати праці здійснюється тарифікація як робітників, так і робіт. Для цього служить єдиний тарифнокваліфікаційний довідник (ЄТКД). Основним критерієм для надання працівнику відповідного розряду є наявність у нього професійних та трудових навичок, необхідних для виконання робіт, віднесених до певного тарифного розряду.

Праця інженерно-технічних працівників та службовців у будівництві оплачується за почасово-преміальною системою на основі схем посадових окладів відповідно до рівня кваліфікації (Зітп), керуючись Законом “Про оплату праці”. В умовах ринку ця система одержала назву – Зк – заробіток контрактний.

$$\text{Зітп} = \text{Зк} = \text{Пок} + \text{Пр, грн.}$$

За цієї системи заробітна плата інженерно-технічних працівників (далі – ІТП) та службовців складається з двох основних частин: Пок – постійної (стартової) і Пе – перемінної (премії). Місячні посадові оклади керівних та інженерно-технічних працівників, зайнятих на будівельно-монтажних та ремонтно-будівельних роботах, можуть визначатись з додержанням групування організацій залежно від річного об'єму виконаних робіт млн. грн., а саме:

- для організації генеральних підрядчиків – за обсягом будівельно-монтажних робіт генерального підряду (млн грн, більше 40 – I група, 25–40 – II група, 15–25 – III група);
- для трестів та управлінь механізації будівництва – за сумарним планом робіт, експлуатації машин в грошовому вираженні та будівельно-монтажних робіт, що здійснюються власними силами (млн грн, 8–15 – I група, 5–8 – II група, 3–5 – III група);
- для інших організацій – за обсягом будівельно-монтажних та налагоджувальних робіт, що виконуються своїми силами (1,5–3 млн грн).

Поки що заново утворені типи й організаційні структури будівельно-виробничих об'єднань беруть за основу вищезазна- 152 чену диференціацію для оплати праці як за групою будови, так і за розміром посадового окладу.

Розмір посадового окладу інженерно-технічних працівників і службовців є гарантованим державою заробітком, тому саме зараз, вирішивши будувати ринкову економіку, враховуючи принципи свободи економічної і господарської діяльності, в кожній будівельно-монтажній організації переглядаються посадові оклади за обраними штатними схемами.

Найефективнішою формою оплати праці ІТП є контрактна форма, що здійснюється на основі “Трудового договору”, в якому відображена взаємна відповідальність сторін та соціальна захищеність працюючих.

Трудовий договір – контракт, спрямований на забезпечення умов для ефективної роботи з урахуванням індивідуальних особливостей та професійних навичок працівників; підвищення взаємної відповідальності сторін та соціального захисту робітника.

Заробіток інженерно-технічного працівника цим документом поставлений в пряму залежність від ефективності праці колективу, що очолює цей працівник. Як правило, не рідше одного разу в три роки проводиться атестація ІТП і службовців, за результатом якої вирішується питання зміни розмірів посадових окладів, переміщення по службі або відміна надбавок.

Поряд із основними формами оплати праці; їх різновидами в будівництві застосовують цілу систему преміювання, що є матеріальним стимулом зацікавленості у кінцевих результатах і підвищення ефективності будівельної галузі. Важливе значення при цьому має досягнення і перевищення встановлених завдань, норм виробітку, відповідних кількісних та якісних показників.

Премії та інші заохочувальні виплати і нагороди дозволяють диференціювати оплату праці залежно від її ефективності, врахувати досягнення виробничого колективу в цілому.

Нова система преміювання робітників, керівників, спеціалістів і службовців, що діє в будівництві, передбачає такі показники преміювання: для робітників:

- за виконання акордних завдань;
- за своєчасне введення в дію виробничих потужностей і об’єктів будівництва;
- за економію конкретних видів матеріальних ресурсів або зниження планових затрат та інші результати роботи.

За виконання і прийняття у встановлений строк або достроково роботи за кожним комплексом, технологічним етапом чи об’єктом в цілому бригаді нараховується і видається премія з фонду заробітної плати в розмірі до 40% відрядного заробітку акордного завдання, а під час виконання робіт технічного переоснащення та реконструкції діючих виробництв – до 60%.

Конкретний розмір премії призначається керівником будови. Розподілення премії у бригаді виконується відповідно до присвоєного розряду, відпрацьованого часу з урахуванням коефіцієнту трудової участі.

За виконання в строк і дострокове виконання (переважно нормативних) завдань або безперебійне обслуговування виробничих ділянок, бригад, машин робітникам-почасовикам призначається премія в розмірі до 40% їх тарифної ставки. Преміювання за економію матеріальних та паливно-енергетичних ресурсів і збереження збірних конструкцій визначається процентом (2%) від досягнутої економії, який не може перевищувати питомої ваги фонду матеріального заохочення у розрахунковому прибутку і включається в фонд матеріального заохочення.

На виплачування премії за економію матеріальних ресурсів (лісоматеріали, метал тощо) може бути направлено до 50, а паливно-енергетичних ресурсів – до 75% суми економії 154 згаданих ресурсів; за збереження збірних конструкцій – до 4% їх кошторисної ціни. Виплату премії проводять на основі особистих розрахунків економії або чеків, виходячи із внеску конкретних працівників у справу ресурсозбереження, і максимальними розмірами не обмежуються;

для керівників колективів, спеціалістів і службовців:

- за своєчасне введення у дію виробничих потужностей і об'єктів будівництва;
- преміювання за створення і впровадження нової техніки за рахунок собівартості будівельно-монтажних робіт у розмірі 3% фонду зарплати працюючих, зайнятих на основних та підсобних виробництвах, а розмір премії визначається системою річного економічного ефекту від впровадження нової техніки;
- преміювання за виконання робіт технічного переоснащення діючих підприємств;
- преміювання за економію будівельних матеріалів у розмірі 40% вартості заощаджених матеріалів і за збереження збірних конструкцій – 2% ціни конструкції;
- преміювання за економію паливно-енергетичних ресурсів;
- за економію коштів, одержаних у результаті зниження кошторисної вартості будівництва, проти договірних цін за рахунок удосконалених об'ємно-планувальних та технологічних рішень, покращення організації будівництва, застосування прогресивних машин; для цієї мети можна використовувати до 10% суми, що належить будівельним організаціям;
- за інші основні результати господарської діяльності, зокрема своєчасне завершення технологічних етапів, зазначених у підрядних договорах, виконання завдань з підвищення продуктивності праці і прибутку.

Максимальний розмір премій керівникам, колективам спеціалістів і службовцям не повинен перевищувати 75% окладу за місяць. Премії за інші основні результати господарської діяльності устанавлюються роздільно, розмір їх складає 25% окладу.

Максимальний розмір премії за спеціальними системами регламентується в розмірі 2,6 місячного посадового окладу на рік.

Керівники, спеціалісти і службовці (далі – КСС) входять до складу промислово-виробничого персоналу підприємства, організації. В оплаті праці КСС, як і оплаті робітників, враховується кількість та якість роботи, трудовий внесок кожного працівника. Разом з тим, на відміну від робітників, організація праці КСС має власні специфічні особливості, які впливають на порядок оплати цієї категорії працівників.

Основним призначенням керівників, спеціалістів і службовців є організація виробництва, спрямована на досягнення максимальних результатів з найменшими затратами суспільної праці. Вони здійснюють управлінську діяльність, виконуючи організаційно-розподільчі, адміністративно-господарські, організаційно-інженерні та організаційно-економічні функції. Праця КСС специфічна за своїм змістом, характером і методами виконання роботи. Вона безпосередньо не пов'язана зі створенням матеріальних цінностей, але як частина сукупної праці повинна бути продуктивною і прямо впливати на виробничу діяльність підприємства.

Роль управлінських працівників полягає у створенні передумов та умов, необхідних для випуску продукції, регулюванні процесу її створення, оформленні відповідних аналітичних і звітних документів.

Таким чином, КСС мають справу не з матеріально-речовими елементами виробництва, а з документацією, що містить відповідну інформацію. Крім цього, праця керівників, пов'язана з керівництвом людьми, не піддається кількісному обліку. Наприклад, безглуздо оцінювати якість роботи керівника за кількістю прийнятих рішень, оскільки окремо взяте рішення не є готовим продуктом, воно повинно бути адекватно сприйняте і реалізоване трудовим колективом, за роботу якого відповідає керівник.

Спеціалісти і службовці підприємства займають проміжне становище між керівником і робітничим складом. Самі вони безпосередньо продукції не виробляють і не приймають управлінських рішень. Їх праця – розумова, в основі якої творчий процес пошуку і прийняття оптимальних технічних, організаційних та економічних рішень. Це

вимагає великого обсягу спеціальних знань, практичних навичок. Праця спеціалістів і службовців характеризується вищим ступенем відповідальності порівняно з працею робітників, адже правильне і своєчасне прийняття рішень визначає не тільки результати їхньої праці, а й значною мірою результати праці всього колективу.

Таким чином, характер праці КСС передбачає застосування, як правило, погодинної форми оплати праці. Їхня оплата проводиться відповідно до досягнутих рівнів кількісних і якісних показників, що характеризують діяльність виробничих одиниць (дільниця, відділ, підприємство), якими вони керують або обслуговують.

Якщо регулювання заробітної плати робітників здійснюється за допомогою тарифної системи, то основою оплати праці керівників, спеціалістів і службовців є штатно-посадова система. Вона є сукупністю нормативних і внутрішніх матеріалів, за допомогою яких встановлюється рівень заробітної плати даної категорії працівників на підприємстві. Штатно-посадова система оплати КСС включає: кваліфікаційний довідник посад керівників, спеціалістів та службовців; схеми посадових окладів; доплати і надбавки; штатний розпис.

Оплата праці керівників, спеціалістів і службовців здійснюється за допомогою посадових окладів.

Посадові оклади – це постійна, гарантована частина їх заробітної плати, яка не залежить від результатів роботи підприємства і того підрозділу, де вони безпосередньо зайняті. Ця частина має становити приблизно 75–80% від загальної суми заробітку. 157

Схеми посадових окладів – це повний перелік найменувань посад, необхідних для нормального функціонування підприємства, з кожної із яких визначено розміри посадових окладів. У схемах передбачено два розміри посадових окладів – мінімальний і максимальний. Така “вилка” посадових окладів дозволяє диференціювати рівень оплати працівників, які виконують однакову роботу з різними результатами, сприяє підвищенню їх кваліфікації, відповідальному ставленню до своїх обов’язків. С

хеми посадових окладів мають галузевий характер і є предметом галузевих тарифних угод. У кожній галузевій схемі працівники, залежно від виду діяльності, поділені на такі підрозділи:

- а) керівники, що забезпечують загальне та функціональне керівництво підприємством (директор, головний інженер, головні спеціалісти);
- б) керівники, що здійснюють безпосереднє керівництво виробничими підрозділами підприємства (начальники цехів, дільниць тощо);
- в) спеціалісти (інженери, економісти, нормувальники тощо);
- г) службовці, що виконують облікові та контрольні функції, а також роботи, пов’язані з оформленням документації.

Оклади керівників першого підрозділу диференційовані за групами підприємств. Саме за допомогою цих груп з оплати враховується різниця в обсягах робіт, які виконуються керівниками різного рангу, їхнє місце у процесі виробництва, ступінь відповідальності за доручену справу, різноманітність питань для вирішення, розмір дільниці, що очолює керівник.

Аналогічно будуються схеми посадових окладів і для керівників другого підрозділу – начальників цехів, їх заступників, механіків та енергетиків у групах цехів, а начальників виробничих дільниць, старших майстрів і майстрів – у групі дільниць. Спеціалістам і службовцям (третій і четвертий 158 підрозділи) оклади встановлюються незалежно від групи підприємства, цеху або дільниці і регулюються лише залежно від складності продукції, що її випускає підприємство.

Принципово важливе значення в організації оплати КСС є встановлення співвідношень у рівнях оплати праці керівників і підлеглих й диференціація окладів спеціалістів. Робота керівника відрізняється від роботи підлеглих йому працівників високим рівнем складності та відповідальності, тому вона повинна вище оплачуватися.

Різниця у заробітній платі керівника і підлеглого може бути невеликою, якщо різниця у складності праці незначна. Але вона повинна перевищувати “поріг відчутності” зростання заробітної плати.

За диференціації окладів спеціалістів необхідно зважати на те, що праця більшості спеціалістів відрізняється високою складністю, розмаїттям змісту, підвищеною відповідальністю за кінцевий результат. Їх повсякденна робота, як правило, нормуванню не підлягає, а регламентується посадовими інструкціями, індивідуальними планами роботи і вказівками безпосередніх керівників. За таких умов праця більшості спеціалістів оплачується почасово на основі місячних посадових окладів.

При встановленні посадових окладів спеціалістів головними критеріями диференціації оплати праці є складність і відповідальність виконуваних робіт, що дає змогу рангувати їх посади. Фактичний оклад конкретного спеціаліста може бути вищим від мінімального рівня (в межах так званої “вилки”) з урахуванням ситуації на ринку праці, особистих якостей і заслуг працівника, його завантаженості і напруженості праці.

Мінімальні посадові оклади встановлюються тим працівникам, які починають свою діяльність у конкретній сфері і виконують вузьке коло завдань у межах регламентованого завдання під безпосереднім керівництвом старшого спеціаліста або керівника.

Максимальні оклади встановлюються працівникам, які володіють необхідною для даної посади кваліфікацією, 159 досвідом роботи, самостійністю у виконанні робіт у межах зазначеної функції, з ініціативним і творчим ставленням до праці.

Наступним елементом штатно-посадової системи оплати праці КСС є штатний розпис. Штатний розпис є внутрішнім нормативним документом, де вказано перелік посад, що є на підприємстві, чисельність працівників за кожною з них і розміри їхніх місячних посадових окладів. Штатний розпис включається у тарифну угоду на виробничому рівні як складова колективного договору, що укладається на підприємстві. Він щорічно переглядається і затверджується власником або уповноваженим органом чи особою з обов'язковим погодженням з профспілковим комітетом, який представляє інтереси більшості найманих працівників.

Лекція 20. Документи з оплати праці

Для забезпечення правильного нарахування заробітної плати необхідно точно обліковувати виробіток продукції або обсяг робіт, виконаних кожним працівником.

Облік виробітку

Залежно від технології та організації виробництва застосовують різні системи обліку продукції або виконання робіт. Під обліком виробітку розуміють сполучення способів одержання інформації, порядку її запису і застосування форм первинних документів.

Облік виробітку робітниками-відрядниками у промисловості здійснюють за типовими формами залежно від технологічного процесу виробництва, систем організації та оплати праці в рапортах про виробіток, у маршрутних листах, відомостях обліку виробітку, нарядах.

Наряди містять такі реквізити: номер наряду, дату видачі, прізвище, ім'я та по батькові, табельний номер робітника, шифр цеху, дільниці, вид оплати, операції, деталі,

виробничі витрати, кількість виробітку у натуральному виразі, норму часу, розцінку за розрядом роботи.

Первинним документом про виробіток є рапорти або відомості виробітку бригади. У них зазначають прізвище, табельний номер робітника, розряд і кількість відпрацьованих годин. При розподілі бригадного заробітку враховують коефіцієнт трудової участі кожного члена бригади.

Так, операції, передбачені технологічним процесом, оплачуються за нарядами на відрядні роботи, а різні доплати – за листками на доплату. Оплату часу простою не з вини робітників оформлюють листком обліку простою. На оплату виправлення браку продукції виписують окремий наряд з позначкою “Виправлення браку”.

Розрахунково-платіжна відомість

Для нарахування заробітної плати, яка належить кожному працівникові, розраховують заробіток за місяць і від цієї суми здійснюють відповідні відрахування. Розрахунок на багатьох підприємствах здійснюють у Розрахунковій або Розрахунково-платіжній відомостях. У лівій частині Розрахунково-платіжної відомості записують суми всіх видів нарахованої заробітної плати за її видами, а в правій – утримання за їх видами і суми до видачі.

Основним первинним документом на індивідуальних виробництвах з обліку праці, виробітку і основної заробітної плати робітника-відрядника є наряд. У серійних виробництвах застосовують Маршрутний лист, об'єднаний із Змінним рапортом. Маршрутний лист є документом, що виписується на відповідну партію продукції, на весь шлях її обробки у даному цеху.

У масовому виробництві промисловості робота виконується кожним робітником, як правило, однорідна. Тому застосовують Змінний рапорт без Маршрутного листа або картки і розрахунків заробітної плати, до яких щоденно вноситься виробіток робітників.

Первинним документом доплат робітникові-відряднику є доплатний лист – у випадках, коли за незалежних від робітника обставин виникають відхилення від встановленого технологічного процесу, що зумовлюють допоміжні витрати робочого часу порівняно із встановленою нормою.

Простійний лист (форма № Т-16) – лист на оплату простою не з вини робітника.

Акт про брак (форма № Т-46) – у разі, коли частковий брак продукції стався з вини (або не з вини) робітника.

Табель – для зазначення фактичних годин нормової, понаднормової роботи кожного робітника і роботи в нічний час.

Розрахункові відомості складаються з вкладних листків, які брошурують у книгу, що використовується протягом року або окремо за кожний місяць. Такі відомості з заробітної плати робітників і службовців складаються з трьох розділів:

- 1) нараховано;
- 2) відраховано;
- 3) належна на перше число наступного за звітним місяця сума до виплат.

Складають розрахункові відомості на заробітну плату щомісячно по кожному працюючому на підставі існуючих методик і відповідної первинної документації, а також здійснюються необхідні відрахування заробітної плати. Розрахункові та платіжні відомості підписують керівник підприємства і головний бухгалтер.

За механізації обліку праці та заробітної плати первинні документи з обліку виробітку і заробітної плати надходять на обчислювальну установку і підлягають послідовній обробці. У процесі обробки водночас одержують Особовий рахунок і Розрахунковий лист кожного працівника, Розрахунок і Платіжну відомість, Відомість відрахувань.

Нормативно-законодавча база про нарахування заробітної плати

За ринкових умов господарювання чинне законодавство України забезпечує повну самостійність підприємств та інших суб'єктів бізнесової діяльності щодо питань організації оплати праці всіх категорій персоналу.

Чинні офіційні документи

1. Кодекс законів про працю України, прийнятий Законом УРСР від 10.12.71 з подальшими змінами і доповненнями від 1996 р., №42–43.

2. Постанова Кабінету Міністрів України “Порядок обчислення середньої заробітної плати” №100 від 08.02.95.

3. Закон України “Про оплату праці” №108/95-ВР від 24.03.95.

4. Закон України “Про відпустки” №504/96-ВР від 15.11.96.

Загальні положення Закону України “Про оплату праці”

Закон України “Про оплату праці” визначає економічні, правові та організаційні засади оплати праці працівників, які перебувають у трудових відносинах на підставі трудового договору з підприємствами усіх форм власності, а також з окремими громадянами, та сфери державного й договірної регулювання оплати праці і спрямований на забезпечення відтворювальної і стимулювальної функції заробітної плати.

Цей Закон дає визначення заробітної плати, основної та додаткової, а також мінімальної. 176

У ст. 4. ідеться про утворення джерел коштів на оплату праці, які є частиною доходу та інших коштів, одержаних внаслідок господарської діяльності госпрозрахункових підприємств.

Суб'єктами організації оплати праці є органи державної влади та місцевого самоврядування; власники, об'єднання власників або їх представницькі органи; професійні спілки, об'єднання професійних спілок або їх представницькі органи; працівники.

Стаття 6. Тарифна система оплати праці

Основою організації оплати праці є тарифна система, яка включає: тарифні сітки, тарифні ставки, схеми посадових окладів і тарифно-кваліфікаційні характеристики (довідники).

Стаття 12. Інші норми і гарантії в оплаті праці

Норма оплати праці (за роботу в надурочний час; у святкові, неробочі та вихідні дні; в нічний час; за час простою, який мав місце не з вини працівника та інших гарантій). Норми гарантій оплати праці, передбачені частиною 1 цієї статті та Кодексом законів про працю України, є мінімальними державними гарантіями.

Стаття 14. Система договірної регулювання оплати праці

Договірне регулювання оплати праці працівників підприємств здійснюється на основі систем угод, що укладаються на державному (генеральна угода), галузевому (галузева угода), регіональному (регіональна угода) та виробничому (колективний договір) рівнях відповідно до Закону України “Про колективні договори і угоди”.

Стаття 15. Організація оплати праці на підприємствах

Форми і системи оплати праці, норми праці, розцінки, тарифні сітки, схеми посадових окладів, умови запровадження та розміри надбавок, доплат, премій, винагород та інших заохочувальних, компенсаційних і гарантійних виплат встановлюються підприємствами у колективному договорі з дотриманням норм і гарантій, передбачених законодавством, генеральною та галузевими (регіональними) угодами.

Оплата праці працівників підприємства здійснюється в першочерговому порядку після сплати обов'язкових платежів.

Порядок оплати часу простою, а також при освоєнні нового виробництва регламентується статтею 113 КЗпП України.

Понаднормові роботи згідно із статтею КЗпП України можуть провадитися лише з дозволу профспілкового комітету підприємства. Згідно з статтею 65 КЗпП України понаднормові роботи не повинні перевищувати для кожного працівника чотирьох годин протягом двох днів підряд і 120 годин на рік.

До понаднормових робіт відповідно до статті 63 КЗпП України забороняється залучати вагітних жінок і жінок, які мають дітей до трьох років; осіб, молодших 18 років.

Закон України про відпустки № 504/96-ВР від 15.11.96 встановлює державні гарантії права на відпустки, визначає умови, тривалість і порядок надання їх працівникам для відновлення працездатності, зміцнення здоров'я.

Статтею 51. КЗпП України передбачено скорочену тривалість робочого часу:

- 1) для працівників віком від 16 до 18 років – 6-годинний робочий день;
- 2) для працівників, зайнятих на роботах зі шкідливими умовами праці, – не більше 36 годин на тиждень

ТЕМА 8. ВИРОБНИЧІ ФОНДИ

Лекція 21. ОСНОВНІ ФОНДИ ТА ОБОРОТНІ ЗАСОБИ В БУДІВНИЦТВІ

Для терміну “капітал” існує багато визначень. Найзагальніше з них – капітал як відношення до власності. На практиці виробничо-господарської діяльності поширені і вужчі визначення, серед яких можна виділити фінансове й економічне.

Відповідно до фінансового визначення, капіталом називаються всі активи (кошти) будівельної організації, підприємства (фірми). За економічним визначенням – це тільки реальний капітал, тобто засоби виробництва.

Реальний капітал як засіб виробництва поділяють на засоби та предмети праці, тобто на основний та оборотний капітал, або за нашою термінологією, – на основні й оборотні виробничі фонди.

Основні виробничі фонди – це та частина інвестиційних ресурсів будівельної організації, що бере участь у процесі виробництва тривалий час, зберігаючи при цьому свою натуральну форму, а їх вартість переноситься на вироблювану будівельну продукцію поступово, частинами, у міру використання (зносу). Відшкодування і поповнення цих ресурсів здійснюються за рахунок інвестицій будівельної організації.

Основні виробничі фонди будівельної організації визначають потенційні можливості випуску будівельної продукції, техніко-економічний рівень та ефективність виробництва. Від їх обсягу і відновлення залежать виробнича потужність і рівень технічного оснащення праці будівельної організації.

Проблема підвищення ефективності використання основних виробничих фондів і виробничих потужностей будівельних організацій займає центральне місце у період переходу України до ринкових відносин, маючи на увазі, що тривала інвестиційна криза, яка супроводжується дефіцитом нагромадження, призвела до значного фізичного зносу основних виробничих фондів. У будівельних організаціях України цей дефіцит складає від 51 до 62 процентів. Внаслідок цього виробничі фонди не відповідають сучасному технічному рівню і перетворилися на фактор зниження ефективності будівельного виробництва. Від вирішення проблеми заміни та відновлення основних виробничих фондів залежить місце будівельної організації у будівельному виробництві, її фінансовий стан, конкурентоспроможність на ринку.

Маючи чітке уявлення про роль кожного елемента основних виробничих фондів у виробничому процесі, їх фізичному та моральному зносі, факторах, що впливають на їх використання, можна визначити методи, напрямки, за допомогою яких підвищується ефективність використання основних виробничих фондів і виробничих потужностей будівельної організації. Це забезпечує зниження витрат виробництва та зростання продуктивності праці.

Треба мати на увазі, що в умовах ринкових відносин на першому плані такі питання, як технічний рівень, якість, надійність будівельної продукції, що повністю залежать від якісного стану техніки й ефективного її використання. Поліпшення технічних якостей засобів праці й оснащення ними працівників забезпечують основну частину підвищення ефективності виробничого процесу.

У процесі виробництва працівники будівельних організацій за допомогою засобів праці впливають на предмети праці і перетворюють їх у різні види будівельної продукції.

Засоби праці (машини, устаткування, будинки, транспортні засоби) разом із предметами праці (матеріали, конструкції, вироби) утворюють засоби виробництва. Виражені у вартісній формі засоби виробництва є виробничими фондами будівельних організацій. Залежно від їх функціонування у процесі виробництва, способі перенесення їх вартості на готову будівельну продукцію і характеру відтворення засобів праці й предметів праці розрізняють основні та оборотні фонди.

В умовах переходу до ринкової економіки **основні виробничі фонди** – головна передумова, що забезпечує наступне економічне піднесення за рахунок усіх факторів інтенсифікації будівельного виробництва.

Основні виробничі фонди будівництва – це чимала кількість засобів праці, які, незважаючи на свою економічну однорідність, відрізняються цільовим призначенням, строком служби, рухливістю.

Звідси виникає необхідність класифікації основних виробничих фондів за певними групами, що враховують специфіку виробничого призначення видів фондів.

Згідно з діючою видовою класифікацією, основні виробничі фонди будівельних організацій поділяються на такі групи:

виробничі будинки та споруди. До цієї групи належать будинки виробничого призначення, підсобних і допоміжних служб, призначених для виготовлення окремих видів будівельних виробів, конструкцій; експлуатаційно-ремонтної бази, а також гаражі, майстерні, комплектувально-складські й конторські приміщення тощо. До споруд належать естакади, мости, залізничні під'їзди, автомобільні дороги та ін.;

устаткування силове і виробниче. До групи силового устаткування відносяться двигуни – парові і внутрішнього згорання, пересувні електростанції, компресори, трансформатори тощо. До виробничого устаткування належить устаткування підсобних і допоміжних виробництв (металорізальні верстати, зварювальне обладнання, верстати тощо);

будівельні машини та механізми. Сюди входить увесь парк будівельних машин і механізмів – екскаватори й бульдозери, баштові, пневмоколісні, автомобільні, гусеничні крани, трактори, розчино- та бетономішалки тощо.

Транспортні засоби – це всі види транспорту, які перебувають на будівельному балансі (автомашини, тепловози, вагони, бетоновози, цементовози та ін.).

Інструмент, виробничий і господарський інвентар належать до основних виробничих фондів, якщо строк їх служби понад один рік або вони мають вартість не менше 100 грн (механізований і немеханізований інструмент, вимірювальні прилади, комп'ютери, обчислювальна техніка тощо).

За своїм економічним змістом основні виробничі фонди поділяють на активну та пасивну частини.

До активної частини основних виробничих фондів належать засоби праці, тобто машини, механізми, технологічний транспорт, виробниче устаткування, виробничий інструмент. Вони мають безпосередній вплив у процесі виробництва на предмети праці.

До пасивної частини основних виробничих фондів належать будинки, споруди та передавальні пристрої, інвентар, що створюють умови для функціонування активних

основних виробничих фондів, але самі безпосередньої участі у виробничому процесі не беруть.

Чим більша частка активної частини у вартості основних виробничих фондів, тим за інших однакових умов більші випуск будівельної продукції і показник фондівіддачі. Тому поліпшення структури основних виробничих фондів розглядається як умова підвищення виробництва і показника фондівіддачі, зниження собівартості продукції, збільшення грошових нагромаджень будівельних організацій.

Оборотні засоби необхідні організаціям (незалежно від форм власності) для створення запасів матеріальних цінностей, покриття витрат з незавершеного виробництва, а також здійснення розрахунків.

Частина оборотних засобів, яка функціонує у сфері виробництва, – це оборотні фонди організацій.

Оборотні фонди – це частина виробничих фондів, які цілком використовуються в одному виробничому циклі. Втрачаючи при цьому свою матеріально-речову форму, повністю переносять свою вартість на собівартість будівельномонтажних робіт із спорудженням об'єктів.

Предмети, що швидко зношуються, та малоцінні речі – це частина оборотних фондів, у яку входять:

- предмети, які служать менш ніж один рік, незалежно від ціни;
- предмети вартістю до 50 грн незалежно від строку служби;
- спеціальні інструменти та пристрої;
- спеціальний одяг і взуття, а також білизна для гуртожитків незалежно від вартості та строку служби.

Предмети, що швидко зношуються, та малоцінні речі за своєю економічною природою наближаються до основних фондів, оскільки переносять свою вартість на продукцію частками по мірі зносу, але за порядком придбання вони аналогічні матеріалам. Тому їх відносять до оборотних фондів умовно. Такий порядок прийнято для полегшення обліку та планування предметів, що швидко зношуються.

Лекція 22. ВИРОБНИЧІ ФОНДИ (ОСНОВНІ ТА ОБОРОТНІ). ЇХ РОЛЬ ТА ЗНАЧЕННЯ У БУДІВНИЦТВІ

Успішна господарська розрахункова діяльність будівельних організацій у значній мірі залежить від вмілого, раціонального використання виробничих фондів. Виробничі фонди є майном підприємства. Джерелами формування майна і відповідно виробничих фондів можуть бути:

- грошові та матеріальні внески пайовиків;
- доходи, отримані від реалізації будівельно-монтажних робіт; • доходи від цінних паперів;
- кредити банків та інших кредиторів;
- капітальні вкладення;
- інші джерела, незаборонені законодавством України.

Виробничі запаси включають у себе основні матеріали, деталі та конструкції, вироби, допоміжні матеріали та паливо, малоцінні предмети та речі, що швидко зношуються.

До основних відносяться матеріали, які безпосередньо використовуються у процесі виробництва, а також для підготовки конструкцій та деталей на будівельному майданчику.

Допоміжні матеріали безпосередньо не беруть участі у спорудженні об'єктів. Вони необхідні для обслуговування виробничих процесів будівництва. Це матеріали, які використовуються в процесі експлуатації будівельної техніки та обладнання або обслуговують процеси виробництва (паливно-мастильні, вибухові, обтиральні та інші). У виробничі запаси також входять запасні частини для машин і обладнання, інвентарна

тара, яка використовується для упаковки матеріалів, що надходять на будівництво, а також енергетичні матеріали.

Обігові кошти

Сукупність коштів, інвестованих в оборотні виробничі фонди і фонди обігу, складає обігові кошти будівельних організацій.

Інвестиції, вкладені у запаси сировини, основні матеріали, конструкції, вироби та допоміжні матеріали, паливо, запасні частини, тару, малоцінні і швидкозношувані предмети, у незавершене виробництво, напівфабрикати власного виготовлення, а також у витрати майбутніх періодів, складають оборотні виробничі фонди і обслуговують процес виробництва.

Інвестиції, вкладені у готову будівельну продукцію і виконані роботи, призначені для реалізації, кошти, що знаходяться на рахунках у банку, в дорозі, розрахунках, касі, створюють фонди обігу й обслуговують процес обігу. Фонди обігу необхідні для грошових розрахунків за товарно-матеріальні цінності і для погашення дебіторської заборгованості.

Обігові кошти – це фінансові ресурси (оборотний капітал) будівельних організацій, які обслуговують економічний оборот усіх фондів, включаючи основні й оборотні фонди, фонди заробітної плати, фонди обігу у вигляді готової будівельної продукції і коштів у розрахунку.

Основне призначення обігових коштів – забезпечення фінансовими ресурсами безперервності процесу виробництва й обігу суспільного продукту.

Обігові кошти залежно від обслуговування різних сфер виробництва поділяються на оборотні виробничі фонди і фонди обігу; за джерелами формування – на власні і позичкові; за особливостями планування і принципами організації – на нормовані і ненормовані.

Структура обігових коштів (співвідношення між окремими елементами, виражене у процентах) у різних будівельних організаціях неоднакова (рис. 3). Розходження у структурах обігових коштів будівельних організацій обумовлюється багатьма факторами, зокрема видами будівництва і робіт, особливостями організації зведення будинків і споруд, умовами постачання і розрахунків, структурою витрат на виробництво.

Найбільшу частину обігових коштів будівельних організацій складають товарно-матеріальні цінності. Їх питома вага складає 80–87 %. Структура обігових коштів у товарноматеріальних цінностях у різних будівельних організаціях також різна.

Обігові кошти будівельної організації постійно знаходяться у русі, здійснюючи кругообіг. Із сфери обігу вони переходять у сферу виробництва, потім із сфери виробництва – знову в сферу обігу і т. д.

Кругообіг коштів починається з моменту оплати будівельною організацією матеріальних ресурсів та інших елементів, необхідних для виробництва, і закінчується поверненням цих витрат як виторг від реалізації продукції (робіт). Потім кошти знову використовуються будівельною організацією для придбання матеріальних ресурсів і введення їх у виробничий процес.

Час, протягом якого обігові кошти здійснюють повний кругообіг, тобто проходять період виробництва і період обігу, називається періодом обороту обігових коштів. Цей показник характеризує середню швидкість руху коштів у будівельній організації. Він не співпадає з фактичним строком виробництва і реалізації певних видів будівельної продукції.

Управління обіговими коштами полягає у забезпеченні безперервності процесу будівельного виробництва та реалізації будівельної продукції (здавання в експлуатацію об'єктів) із найменшою величиною обігових коштів. Це означає, що обігові кошти будівельної організації повинні бути розподілені по всіх стадіях кругообігу у відповідній формі й у мінімальному, але достатньому обсязі. Обігові кошти кожного

моменту завжди одночасно знаходяться на всіх трьох стадіях кругообігу і виступають у вигляді грошових коштів, матеріалів, незавершеного виробництва, готової будівельної продукції, робіт.

У сучасних умовах, коли будівельні організації знаходяться на повному самофінансуванні, правильне визначення потреби в обігових коштах має особливе значення.

Власними обіговими коштами будівельні організації наділяються засновниками під час їх створення у Статутному фонді. Величина власних обігових коштів, які виділяються, визначається нормативами, установленими у розмірі їх мінімальної потреби для утворення необхідних запасів товарно-матеріальних цінностей, виконання певного обсягу будівельно-монтажних робіт і здавання готової будівельної продукції замовнику, а також здійснення розрахунків у встановлені строки. Ці кошти постійно знаходяться у розпорядженні будівельної організації.

Надалі власні обігові кошти залежно від зростання виробництва поповнюються за рахунок таких джерел:

- прибутку будівельної організації;
- пасивів, прирівняних до власних або стабільних;
- позичкових обігових коштів;
- коштів цільового призначення.

Прибуток будівельної організації є основним джерелом фінансування приросту власних обігових коштів. Щорічно у фінансових планах будівельних організацій відображаються приріст або скорочення нормативів власних обігових коштів, визначених як різниця між нормативами на кінець і початок планованого року. Приріст нормативу власних обігових коштів фінансується, насамперед, за рахунок прибутку. Якщо прибутку не вистачає, передбачаються інші джерела.

Пасиви, прирівняні до власних (стабільні пасиви), по суті є частиною власних, авансованих на оплату праці, але тимчасово вільних коштів, заборгованість за невідфактурним постачанням, відрахування соцстраху.

Стабільні пасиви вважаються прирівняними до власних обігових коштів тому, що постійно знаходяться у будівельній організації і використовуються в господарському обігу. Вони, як джерело формування і приросту нормативу власних обігових коштів, плануються будівельною організацією щорічно.

У будівельних організаціях не завжди однакова потреба в обігових коштах протягом року, тому недоцільно повністю формувати їх за рахунок власних джерел. Це призвело б до утворення надлишків обігових коштів у окремі періоди та неекономного їх використання.

Позичкові обігові кошти – це короткострокові кредити банків, кредиторська заборгованість (комерційний кредит) та інші пасиви. Вони обумовлюються необхідністю забезпечення додаткової потреби в обігових коштах.

Будівельні організації залучають кредити банків під визначені об'єкти за недостатності власних обігових коштів. Залежно від стадії обігу коштів будівельних організацій об'єкти банківського кредиту можуть відноситися до сфери виробництва або до обігу. У сфері виробництва об'єктами кредитування є виробничі запаси і витрати виробництва, у сфері обігу – розрахункові документи в дорозі.

Крім власних і позикових коштів, у обороті будівельних організацій постійно знаходяться залучені кошти. Це кредиторська заборгованість усіх видів: постачальники з неоплачених у строк розрахункових документів, постачальники по акцептованих розрахункових документах, строк яких не настав, кредитори з інших розрахунків.

Основними видами кредиту є позички для:

- сезонної заготівлі матеріалів і сезонного розширення фронту робіт;
- незавершеного виробництва;

- простроченої заборгованості заробітної плати.

Величина позичок банку для незавершеного будівельного виробництва дорівнює різниці між плановою величиною незавершеного будівельного виробництва і нормативною величиною власних обігових коштів будівельної організації, призначених для цієї мети. Джерелом кредиту є кошти замовника, що вивільняються в зв'язку з переходом на розрахунки за завершені будівництва і здані в експлуатацію об'єкти.

В обігу будівельних організацій знаходяться також кошти цільового призначення, які є на рахунку і в розпорядженні будівельної організації до їх використання за прямим призначенням (амортизаційний фонд, резерв майбутніх платежів, фонд матеріального заохочення).

Розрахунок власних обігових коштів установлюється у процентах від розрахункового показника загального обсягу будівельно-монтажних робіт, виконуваних власними силами. При зростанні цього обсягу робіт виникає необхідність приросту нормативу (суми) обігових коштів. При розрахунку нормативу визначається можливість використання залучених коштів за рахунок приросту стабільних пасивів, а в недостаючій частині – за рахунок планового прибутку.

При збільшенні виробничої програми сума стабільних пасивів зростає. За їх рахунок формуються обігові кошти будівельної організації в межах установлених норм. 220

Особливості складу та структури основних фондів будівельних організацій

Оснащеність підприємства в значній мірі впливає на продуктивність праці, дозволяє звільнити робітників від важкої фізичної праці.

Структура основних виробничих фондів повинна відповідати техніко-економічним особливостям будівельного виробництва. Значну долю їх повинна складати активна частина, тому що основний виробничий процес у будівництві здійснюється на відкритому повітрі, а виробничі будівлі та споруди обслуговують підсобні підприємства та допоміжні дільниці. Структуру основних фондів відображено на рис. 4.

Рис. 8.1. Склад основних фондів підприємства

Рис. 4. Структура основних фондів

Основні виробничі фонди поділяються на власні та залучені. Власні основні фонди знаходяться на балансі будівельної організації, залучені – взяті в тимчасове користування в іншій спеціальній організації на умовах оренди або надання послуг.

Лекція 23. ЗНОС ОСНОВНИХ ВИРОБНИЧИХ ФОНДІВ

Основні фонди в процесі виробництва піддаються фізичному та моральному зносу. Фізичний знос основних фондів під час їх використання відбувається у зв'язку з механічним зносом частин і деталей обладнання, конструктивних елементів будівель і споруд, а також під впливом природно-кліматичних умов, що викликають корозію металів, руйнування конструкцій і агрегатів. У результаті настає втрата частини початкової вартості основних фондів.

Моральний знос – знецінення того чи іншого виду основних фондів ще до повного їх фізичного зносу. Він може статися з двох причин: виробництво продуктивніших та економічніших основних фондів того ж призначення за тієї самої вартості; дешевше виробництво аналогічних основних фондів.

Знос основних фондів визначається і відображається в обліку організаціями, виходячи з норм амортизації на повне відновлення основних фондів.

По окремих об'єктах основних фондів сума зносу на повне відновлення визначається за необхідності при ліквідації або передачі об'єктів та зміні норм амортизації на підставі даних про початкову вартість, тривалість експлуатації та чинні норми амортизаційних відрахувань. Якщо сума нарахованого зносу на повне оновлення перевищує початкову вартість ліквідованого об'єкта, знос визначається в сумі, що дорівнює початковій вартості.

Для визначення стану основних фондів на певну дату визначається коефіцієнт придатності основних фондів за формулою:

$$\text{зал пд п } \Phi \text{ К } \Phi = ,$$

де $\Phi_{\text{зал}}$ – залишкова вартість основних фондів;

$\Phi_{\text{п}}$ – початкова вартість основних фондів.

Коефіцієнт показує питому вагу придатності частини основних фондів у їх початковій вартості з урахуванням зносу за весь період експлуатації. Коефіцієнт зносу основних фондів показує їх середній знос і визначається як відношення суми зносу основних фондів до початкової їх вартості, оскільки залишкова вартість споруд, робочих машин та обладнання, силових машин та інших груп на одну і ту ж саму дату різна. Він визначається за формулою:

$$100 \text{ з п } \text{З К } \Phi = ,$$

де З – знос основних фондів на час визначення коефіцієнта.

Для відшкодування зносу основних виробничих фондів створюється спеціальний амортизаційний фонд, який поповнюється за рахунок амортизаційних відрахувань.

Амортизаційні відрахування та їх призначення

Амортизація відображає в грошовому виразі ту частину вартості основних виробничих фондів, яка в процесі виробництва була перенесена на нову продукцію. Вартість зносу основних фондів включається в собівартість виготовленої продукції.

Величина амортизаційного фонду залежить від вартості основних фондів, їх складу, структури та норм амортизаційних відрахувань. Виражається в більшості випадків у відсотках до їх балансової вартості.

$$A = \Phi_{\text{ср}}(\text{нпв} + \text{пкр}),$$

де нпв – норма амортизаційних відрахувань на повне відновлення основних фондів; пкр – норма амортизаційних відрахувань на капітальний ремонт основних фондів. Амортизація на всі основні фонди, які знаходяться на балансі будівельної організації, нараховується щомісяця в розмірі 1/12 частини річної норми.

Амортизація по машинах, обладнанню та транспортних засобах нараховується протягом нормативного строку служби або строку, за який їх початкова вартість буде повністю перенесена на собівартість продукції. За всіма іншими основними фондами амортизаційні нарахування проводять протягом всього фактичного строку їх служби.

Новим аспектом у політиці амортизаційних відрахувань є запровадження для організацій права прискореної амортизації, але норма річних амортизаційних відрахувань збільшується

Норма амортизації основних фондів – це встановлений розмір амортизаційних нарахувань за певний період часу на конкретний вид основних фондів більш ніж у два рази і повинна бути погоджена в установленому порядку. На відміну від раніше застосовуваних форм амортизації, при яких нараховані суми відносилися на поточні витрати (собівартість) продукції, у нових положеннях передбачено зараховувати віднесення амортизаційних відрахувань на зменшення скоригованого прибутку.

У встановленому законом порядку підприємства та будівельні організації мають право протягом звітного року віднести до валових витрат будь-які витрати, пов'язані з поліпшенням основних виробничих фондів (поточний і капітальний ремонт, реконструкція, модернізація, технічне переобладнання та інші види поліпшення основних виробничих фондів) у сумі, що не перевищує п'яти процентів сукупної балансової вартості груп основних виробничих фондів на початок звітного року.

Витрати, що перевищують зазначену суму, відносяться на збільшення балансової вартості другої і третьої груп основних виробничих фондів (балансової вартості окремого об'єкта ОВФ першої групи) і підлягають амортизації згідно з нормами, передбаченими для відповідних основних виробничих фондів.

Амортизації підлягають витрати на:

- придбання основних виробничих фондів для власного виробничого використання;

Амортизація основних виробничих фондів – поступове віднесення витрат на їх придбання, виготовлення або поліпшення, зменшення скоригованого прибутку підприємства, будівельної організації у межах норм амортизаційних відрахувань.

Скоригований прибуток – це валовий дохід підприємства або будівельної організації (загальна сума доходу від усіх видів діяльності), з якого виключені акцизний збір, ПДВ та інші податки, кошти або вартість, обумовлені в законі.

- самостійне виготовлення основних виробничих фондів для власних потреб, включаючи витрати на виплату заробітної плати працівникам, котрі були зайняті на виготовленні таких основних виробничих фондів;

- проведення всіх видів ремонту, реконструкції, модернізації та інших видів поліпшення основних виробничих фондів;

- поліпшення якості землі, не пов'язаної з будівництвом.

Не підлягають амортизації і повністю відносяться до складу валових витрати на:

- придбання основних виробничих фондів із метою їх подальшої реалізації або їх використання у виробництві (будівництві) інших основних виробничих фондів, призначених для подальшої реалізації;

- утримання основних виробничих фондів, що знаходяться на консервації. Не підлягають амортизації і проводяться за рахунок відповідних джерел фінансування витрати на:

- будівництво та утримання споруд благоустрою і житлових будинків, придбання і збереження бібліотечних та архівних фондів;

- будівництво й утримання автомобільних доріг загального користування.

Амортизаційні відрахування проводяться підприємствами і будівельними організаціями щомісяця згідно з встановленими єдиними нормами амортизації і балансової вартості основних виробничих фондів по окремих групах або інвентарних об'єктах, що перебувають на їх балансі; звітні періоди – квартал, рік. Такий метод амортизації має назву прямолінійного. Сума амортизаційних відрахувань звітного періоду визначається застосуванням норм амортизації до балансової вартості груп основних виробничих фондів на початок звітного періоду.

Норма амортизації – відношення розміру амортизаційних відрахувань за і певний період часу до балансової вартості основних виробничих фондів, виражене у процентах.

Відповідно до закону України, норми амортизації встановлюються у процентах до балансової вартості кожної з груп основних виробничих фондів на кінець звітного періоду в такому розмірі (у розрахунку на календарний рік):

- I група – 5 %;
- II група – 25 %;
- III група – 15 %.

Для створення інвестиційних умов прискореного впровадження у виробництво науково-технічних досягнень і підвищення заінтересованості у прискоренні відновлення і технічного розвитку активної частини основних виробничих фондів будівельні організації мають право самостійно застосовувати завищення норм амортизаційних відрахувань (або скорочення строків списання) за методом прискореної амортизації основних виробничих фондів третьої групи, придбаних після 1 липня 1997 р., за такими нормами:

- 1-й рік експлуатації – 15 %;
- 2-й рік експлуатації – 30 %;
- 3-й рік експлуатації – 20 %;
- 4-й рік експлуатації – 15 %;
- 5-й рік експлуатації – 10 %;
- 6-й рік експлуатації – 5 %.

Таке рішення не може бути прийнято будівельною організацією, що виконує будівельно-монтажні роботи, ціни (тарифи) на які встановлюються (регулюються) державою. Облік цих основних виробничих фондів регулюється окремо по кожному об'єкту. Амортизаційні відрахування нараховуються на балансову вартість цих об'єктів, яка дорівнює їх первісній вартості, збільшеній на суму витрат, пов'язаних із поліпшенням таких ОВФ.

Прискорена амортизація є цільовим методом швидшого, порівняно з прямолінійним методом, перенесення балансової вартості основних виробничих фондів на зменшення скоригованого прибутку будівельної організації. Система планово-попереджувальних ремонтів та технічного обслуговування основних виробничих фондів.

Лізинг

Останнім часом проявляється тенденція, при якій значна частина активних основних фондів залучається будівельними організаціями за лізингом.

З економічної точки зору, **лізинг – це комплекс майнових відношень, які складаються у зв'язку з передачею майна в тимчасове користування на засадах орендних відносин.**

За лізинговим договором лізингодавець (орендодавець) зобов'язується придбати у власність лізингоутримувачем (орендарем) майно у визначеного продавця і віддати його за плату в тимчасове користування для підприємництва.

Предметом лізингового договору можуть бути будь-які речі, які не втрачають своїх натуральних властивостей у процесі використання в підприємницькій діяльності, окрім земельних угідь та інших природних об'єктів. За терміном дії договору та ступенем окупності майна розрізняється фінансовий та оперативний лізинг.

Фінансовий лізинг передбачає довгострокове кредитування купівлі основних виробничих фондів (лізинг майна з повною окупністю або виплатою). Розмір плати за тимчасове користування майном (лізингові платежі) протягом строку дії договору лізингу включає повну вартість основних фондів на момент укладання договору. Після закінчення терміну дії фінансового лізингового контракту (практично строку

експлуатації машини) орендар може повернути об'єкт лізингу, продовжити або укласти новий контракт лізингу на дане майно, маючи при цьому переваги порівняно з іншими орендарями.

Лізингоотримувач також може після закінчення дії контракту (строку служби машини) придбати орендне майно за його залишковою вартістю. Цей вид лізингу виключає достроковий розрив контракту протягом основного строку оренди, необхідного для відшкодування витрат лізингодавця (витрати та придбання, надбавки на капітал, страхові платежі тощо).

Оперативний лізинг відрізняється від фінансового тим, що договір про оренду майна може бути розірваний у довільний момент у рамках терміну його дії. Цей вид лізингу не передбачає необхідності повної амортизації основних виробничих фондів за час одноразового контракту оренди.

По закінченні строку дії лізингового контракту орендне майно повертається лізингодавцю, який може здати його за новим контрактом тому ж або іншому орендарю, або може продати.

За обсягом обслуговування виділяють чистий лізинг, за якого всі витрати, пов'язані з обслуговуванням майна (ТО, поточні та капітальні ремонти, страхування тощо), несе лізингоутримувач і вони не включаються в загальну суму лізингових платежів; "мокрый" лізинг, коли технічне обслуговування, його ремонт, страхування та інші операції виконує лізингодавець за власний рахунок; лізинг з повним обслуговуванням, за якого лізингодавець надає лізингоотримувачу низку додаткових послуг.

У господарській практиці використовуються такі різновиди лізингу, а саме:

- револьверний (лізинг з послідовною зміною майна);
- зворотний лізинг, який можна розглядати як різновидність фінансового;
- лізинг з частковим фінансуванням.

Лекція 24. ОБОРОТНІ ФОНДИ ТА ФОНДИ ОБІГУ БУДІВЕЛЬНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

Для здійснення виробничо-господарської діяльності будівельні організації у своєму розпорядженні повинні мати не тільки основні фонди, але й оборотні засоби. Останні нерозривно пов'язані з "матеріально-речовим змістом, споживчою вартістю предметів праці (матеріалів, конструкцій, деталей), які використовуються в процесі виробництва".

Вони є джерелом фінансування поточних та (частково) капітальних витрат будівельної організації і складаються з оборотних матеріальних та фінансових активів. Інформація про склад і величину матеріальних активів знаходиться в розділі "Запаси та витрати", а дані про фінансові розрахунки – у розділі "Грошові кошти, розрахунки та інші активи" балансу будівельної організації.

Оборотні засоби необхідні організаціям (незалежно від форм власності) для створення запасів матеріальних цінностей, покриття витрат з незавершеного виробництва, а також здійснення розрахунків.

Частина оборотних засобів функціонує у сфері виробництва, а також оборотні фонди організації. Інша, яка знаходиться у сфері звернення, складає фонд обороту.

Оборотні фонди – частина виробничих фондів, які цілком використовуються в одному виробничому циклі, втрачаючи при цьому свою матеріально-речову форму і повністю переносять свою вартість на собівартість будівельно-монтажних робіт із спорудження об'єктів.

До складу оборотних фондів входять виробничі запаси та засоби в процесі виробництва.

Виробничі запаси – це предмети праці, які призначені для забезпечення безперервності процесу будівельного виробництва, але ще не включені у виробничий процес.

Виробничі запаси включають у себе основні матеріали, деталі та конструкції, вироби, допоміжні матеріали та паливо, малоцінні предмети та речі, що швидко зношуються.

До основних матеріалів відносяться матеріали, які безпосередньо використовуються у процесі виробництва, а також для підготування конструкцій та деталей на будівельному майданчику.

Будівельні деталі, конструкції та вироби – це закінчені елементи стовідсоткової заводської готовності, з яких монтуються будівлі та споруди (ферми, колони, дверні та віконні блоки тощо).

Допоміжні матеріали безпосередньо не беруть участі у спорудженні об'єктів. Вони необхідні для обслуговування виробничих процесів будівництва. Це матеріали, які використовуються в процесі експлуатації будівельної техніки та обладнання або обслуговують процеси виробництва робіт (паливно-мастильні, вибухові, обтиральні та ін.). У виробничі запаси також входять запасні частини для машин і обладнання, інвентарна тара, яка використовується для упаковки матеріалів, що надходить на будівництво, а також енергетичні матеріали.

Предмети, що швидко зношуються, та малоцінні речі – це частина оборотних фондів, у яку входять:

- предмети, які служать менш ніж один рік, незалежно від їхньої вартості;
- предмети вартістю до 50 грн, незалежно від строку служби;
- спеціальні інструменти та пристрої, змінне обладнання незалежно від вартості;
- спеціальний одяг та взуття, а також білизна для гуртожитків незалежно від вартості та строку служби.

Предмети, що швидко зношуються, та малоцінні речі за своєю економічною природою наближаються до основних фондів, оскільки переносять свою вартість на продукцію частками за зносу, але за порядком їх придбання вони аналогічні матеріалам. Тому їх відносять до оборотних фондів умовно, оскільки більша частина їх знаходиться не в запасах на складах, а в експлуатації. Такий порядок прийнято для того, щоб полегшити облік та планування предметів, що швидко зношуються, та малоцінних речей, оскільки їх номенклатура дуже велика.

Виробничі запаси, що вступили в процес виробництва, стають засобами і називаються оборотними фондами у процесі виробництва.

До оборотних фондів у процесі виробництва відноситься незавершене виробництво будівельно-монтажних робіт, незавершене виробництво підсобних підприємств, а також витрати майбутніх періодів.

Незавершене виробництво будівельно-монтажних робіт є матеріальною, технологічно незавершеною частиною будівельного виробництва, без якої процес виробництва не може здійснюватись безперервно. До складу незавершеного виробництва БМР входять незакінчені роботи з конструктивних елементів будівель і видів робіт, які не можуть бути прийняті та оплачені замовником відповідно до існуючих правил розрахунку за виконані роботи.

Витрати майбутніх періодів ставлять перед собою мету підготовки виробничого процесу і призначені для забезпечення безперервності будівельного виробництва. До їх складу входять, наприклад, витрати на будівництво тимчасових не титульних будівель і споруд: побутових приміщень, їдалень, буфетів; витрати на доставку та монтаж машин на будівельні майданчики; випробування конструкцій і матеріалів; розкривні роботи в кар'єрах тощо.

Особливістю цих витрат є те, що здійснюються вони одноразово в цьому звітному періоді, а списуються на собівартість БМР частинами, оскільки пов'язані з

виробництвом не тільки поточного, а й майбутнього періоду. У цю ж групу оборотних фондів включається і незавершене виробництво підприємств, які знаходяться на балансі будівельної організації.

Кожна будівельна організація здійснює господарську діяльність не тільки у сфері виробництва, а й обороту, реалізуючи готову продукцію, роботи, послуги та купуючи необхідні матеріально-технічні ресурси. Тому, крім оборотних фондів, до складу оборотних засобів входять також фонди обігу, які включають у себе кошти в розрахунках та грошові кошти.

До коштів у розрахунках відносяться суми за пред'явленими замовнику рахунками за виконані роботи, строк оплати за якими ще не наступив; дебіторська заборгованість за товари і послуги; суми за виданими авансами; суми за отриманими будівельною організацією векселями; суми за підзвітними особами. У цю ж статтю входять суми заборгованості за розрахунками з бюджетом та організаціями страхування. Перераховані суми заборгованості – це боргові зобов'язання будівельної організації, які є її кредиторською заборгованістю.

Грошові кошти – це сума готівки в касі організації; вільні грошові кошти, які зберігаються на розрахунковому, валютному та інших рахунках у банках, а також цінні папери (акції, облігації, ощадні сертифікати, векселі) та інші грошові кошти будівельної організації.

Співвідношення між окремими елементами оборотних засобів показує їхню структуру, яка виражається, як правило, відсотковим змістом кожного елементу затрат у загальній їх вартості. Вона залежить від характеру виконаних робіт, їх трудомісткості та матеріалоємності, ступеня механізації робіт, рівня збірності будівництва, форм розрахунків замовників за виконані роботи та за низки інших факторів.

Оборотні засоби будівельних організацій за джерелами формування підрозділяються на власні та займані.

Останнім часом структура джерел формування оборотних засобів підрядних будівельних організацій зазнала великих змін, і велику питому вагу складають займані кошти, зокрема кредити банків та кредиторська заборгованість.

Власні оборотні засоби призначені для покриття мінімальних потреб на створення виробничих запасів, започаткування з незавершеного виробництва та витрат для забезпечення нормальної безперервної роботи організації.

Джерелами власних оборотних засобів є статутний капітал, прибуток, а також додатковий та резервний капітал.

Статутний капітал – це сума грошових вкладів пайовиків у майно організації під час її створення. Призначений для забезпечення діяльності створюваної організації в розмірах, визначених установчим документом (статутом організації).

Прибуток характеризує фінансовий результат діяльності організації і використовується як джерело коштів для поповнення власних оборотних засобів при збільшенні обсягів робіт або зміні умов виробництва.

Додатковий капітал створюється за рахунок переоцінки основних фондів у бік їх збільшення, безповоротного надходження різноманітних активів від юридичних та фізичних осіб, а також за рахунок продажу власних цінних паперів.

Резервний капітал створюється за рахунок прибутку організації і призначається для покриття непередбачених витрат та збитків, зокрема з оборотних засобів, а також виплати дивідендів за привілейованими акціями.

Важливим внутрішнім джерелом оборотних засобів є стійкі пасиви, до яких відносяться: перехідна заборгованість з заробітної плати робітникам та службовцям, заборгованість по відрахуваннях у фонди обов'язкового медичного і соціального страхування, Пенсійний фонд та Фонд зайнятості населення, заборгованість субпідрядникам та постачальникам матеріальнотехнічних ресурсів, а також з податків, зборів та платежів у бюджеті.

Займаними коштами називаються кошти, які залучаються будівельними організаціями з різноманітних джерел фінансування. Ці кошти не закріплюються безповоротно за організаціями, а беруть участь у їхньому обороті тимчасово. В основному це короткострокові банківські позики на різноманітні потреби організації, зокрема, придбання матеріалів, видачу заробітної плати та інші цілі з обов'язковим поверненням та за певну плату. Плата за користування кредитом встановлюється комерційними банками з урахуванням ставок Національного банку України. Під час оформлення кредиту або позики будівельна організація повинна представити в банк документ, який обґрунтовує необхідність і розмір позикових коштів. Це можуть бути договори з підприємствами-постачальниками, рахунки за придбані матеріальні ресурси, виконані роботи та надані послуги.

Кошти, що взяті в кредит, перераховуються із спеціально відкритого судного рахунку на конкретні розрахункові рахунки постачальників матеріальних ресурсів і виконавців робіт.

Строки та умови погашення позик і відсотків за користування встановлюються під час укладання договору будівельної організації з банком. До позикових коштів відносяться також суми, позичені в юридичних та фізичних осіб.

Знаходячись у постійному русі, оборотні засоби, переходячи із сфери виробництва в оборот і навпаки, роблять кругообіг. Окремі елементи оборотних засобів у певний час знаходяться у всіх стадіях кругообігу: у складі виробничих запасів, незавершеного виробництва, готової продукції, а також реалізації продукції. Завершенням процесу виробництва та реалізації продукції є надходження на рахунок будівельної організації відповідного еквівалента у вигляді певної суми грошей.

Обіговість оборотних засобів характеризується кількістю циклів повного кругообігу грошових коштів протягом певного періоду. Прискорення обіговості оборотних засобів засвідчує про збільшення випуску та реалізації готової продукції, що припадає на кожну гривню оборотних засобів будівельної організації. Тому ефективність використання оборотних засобів у великій мірі визначається тривалістю виробничого циклу в будівництві. Найважливішим показником ефективності використання оборотних засобів є показник оборотності, який характеризує швидкість їх обороту і відображає взаємозв'язок розміру оборотних засобів, обсягів будівельно-монтажних робіт та тривалості їх виконання. Ступінь використання оборотних засобів можна визначити за допомогою коефіцієнта оборотності та за середньою тривалістю одного обороту.

Прискорення оборотності означає вивільнення частини коштів з обороту:

- абсолютне – коли зменшується необхідна сума коштів;
- відносне – коли при незмінних розмірах оборотних засобів збільшується обсяг будівельно-монтажних робіт.

Важливим заходом, що прискорює обіговість оборотних засобів, є покращення системи розрахунків за виконані роботи, дотримання кошторисної, фінансової та договірної дисципліни, вдосконалення технології та організації робіт.

Прискорення оборотності можна досягнути в результаті скорочення перебування матеріалів у дорозі від постачальника до споживача; зменшення поточних та страхових запасів; зменшення безпідставного накопичення понад нормативні запаси: скорочення обсягів незавершеного виробництва.

В умовах ринкової економіки поряд з указаними показниками, що характеризують ефективність використання оборотних засобів, необхідно також розглядати вплив величини і їх структури на платоспроможність та фінансовий стан будівельної організації.

Структура оборотних засобів безпосередньо впливає на платоспроможність організації, від якої залежить можливість одержання позик. Якщо організація хоче мати

у своєму обігу займані кошти, вона повинна забезпечити високий рівень своєї платоспроможності, достатній для прийняття кредиторами рішення про позику.

Для оцінки платоспроможності використовуються два показники: коефіцієнт абсолютної ліквідності та загальний коефіцієнт покриття. Кожний з них розраховується з використанням даних з окремих елементів або всієї суми оборотних активів та короткострокової заборгованості.

Коефіцієнт абсолютної ліквідності– це відношення суми грошових коштів та короткострокових фінансових вкладень до короткострокової заборгованості організації.

Загальний коефіцієнт покриття показує, у скільки разів оборотні активи організації перевищують суму короткострокових боргів.

Для оцінки фінансового стану будівельної організації використовуються коефіцієнти: поточної ліквідності та забезпечення власними коштами.

ТЕМА 9 МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Лекція 25.. МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

БУДІВНИЦТВА

До складу матеріально-технічних виробничих ресурсів входять сировина і матеріали, конструкції і вироби, тобто такі предмети праці, які становлять основу, “головну субстанцію”. Залежно від участі того чи іншого предмету праці у створенні будівельної продукції вони розподіляються на такі групи:

- основні будівельні матеріали і сировина;
- будівельні конструкції і вироби;
- допоміжні матеріали;
- малоцінні і швидкозношувані предмети.

До основних будівельних матеріалів належать предмети праці, що у процесі виробництва повністю споживаються і переносять свою вартість на вироблену будівельну продукцію. До цієї групи належать матеріали, виготовлені промисловістю (цемент, цегла, чорні та кольорові метали; санітарно-технічні, електротехнічні, хімічні, лакофарбові матеріали; алебастр, лісоматеріали тощо) і сировинні матеріали мінерального та рослинного походження (глина, пісок, щебінь, круглий ліс, камінь тощо).

До будівельних конструкцій та виробів належать предмети праці промислового виготовлення (металеві, залізобетонні, дерев'яні збірні елементи будинків і споруд, рейки, шпали, санітарно-технічне обладнання для устаткування опалення, водопроводу, каналізації, газифікації, вентиляції). Ця група матеріально-технічних ресурсів повністю використовується і повністю переносить свою вартість на готову продукцію.

До допоміжних матеріалів належать матеріали, що не створюють матеріальної основи продукції будівництва (пальне, електроенергія, запасні частини до будівельних машин і механізмів, обтиральні матеріали тощо).

До малоцінних і швидкозношувальних предметів відносяться предмети праці вартістю до 100 грн (за одиницю) або строком служби менш як один рік (господарський інвентар, інструменти, пристрої, конторський інвентар тощо).

Матеріально-технічні ресурси для здійснення капітального будівництва постачаються замовником, генеральним підрядником і субпідрядником.

Організації (підприємства)-замовники за договорами підряду забезпечують будівництво такими матеріально-технічними ресурсами:

- технологічним, енергетичним, підйимально-транспортним устаткуванням, спеціальною апаратурою;

- кабельною продукцією, кольоровими металами, нержавіючою сталлю для виготовлення будівельних конструкцій;
- трубами з біметалевими і неметалевими покриттями;
- промисловою трубопровідною арматурою;
- фланцями;
- шпильками з гайками для монтажу устаткування;
- усіма видами матеріалів, виробами, пальним, мастилом. Генеральні підрядники забезпечують:
  - трубами;
  - прокатом чорних металів;
  - опалювальними котлами;
  - конвекторами, радіаторами;
  - будівельні матеріалами (цегла, цемент, щебінь, пісок) лісовими матеріалами, оздоблювальними і допоміжними матеріалами.

Субпідрядні організації здійснюють за договорами субпідряду з генеральним підрядником монтажні та спеціалізовані роботи.

Капітальне будівництво, здійснюване за прямими договорами, забезпечується замовниками всіма видами матеріалів, виробів і конструкцій.

Лекція 26. Технічні та економічні аспекти використання прогресивних та ефективних матеріалів у будівництві. Основи логістики: планування, управління та контроль за рухом матеріальних ресурсів, кадрів, інформації. Якість будівництва

В умовах переходу до ринкової економіки одним із найважливіших завдань кожної будівельної організації є економія матеріальних витрат виробництва, від яких безпосередньо залежить величина прибутку. Прибуток в умовах ринкової економіки – основне джерело життєзабезпечення будівельної організації.

Розрізняють джерела і шляхи економії матеріальних ресурсів. Джерела економії показують, за рахунок чого може бути досягнута економія. Шляхи (або напрямки) економії показують, за допомогою яких заходів можна досягти економії.

У кожній будівельній організації є резерви економії матеріальних ресурсів. Під резервами економії матеріальних ресурсів слід розуміти можливості поліпшення використання ресурсів, які виникають чи виникли, але ще не використані (повністю або частково).

Для того, щоб побудувати довільний об'єкт, необхідна сировина, матеріали, напівфабрикати, конструкції і т.д. – до сотні найменувань. Це все вимагає чіткої організації руху, різноманітних ресурсів, що прийнято називати логістикою.

З 1974 року в літературі і практиці затвердилось таке визначення: “Логістика – це наука про планування, управління та контроль за рухом матеріальних ресурсів, енергоресурсів, кадрів, інформації та інших потоків у різноманітних системах”.

Це визначення було сформульовано і прийнято Першим Європейським конгресом з логістики, який проходив у Берліні з 20 по 22 березня 1974 року.

Концепція логістики – це система раціональнішого планування, організації і контролю у сферах виробництва та обміну продукцією для повнішого задоволення споживчого попиту.

У загальній структурі народного господарства виділяються такі види логістики: макрологістика, мікрологістика та металогістика.

Макрологістична система об'єднує підприємства, організації та виробничі системи у всіх галузях народного господарства.

Мікрологістична система охоплює рух матеріальних та інформаційних потоків у рамках одного підприємства чи виробничої системи.

Металогістика – це сукупність функціональних підрозділів різноманітних підприємств і систем.

Наприклад, якщо об'єднання всіх підприємств та організацій України є макрологістичною системою, то одне окремо взяте підприємство – мікрологістична система, а об'єднання транспортних підсистем декількох підприємств може розглядатись як металогістична система.

Предметом логістики є комплексне управління всіма матеріальними та нематеріальними потоками в системах.

Логістика охоплює як сферу виробництва, так і сферу обміну матеріальних благ (підсистема матеріально-технічного постачання та збуту продукції). Вона направлена на створення та контроль діяльності єдиної системи управління виробництвом, маркетингом, фінансовими та економічними розрахунками, обробкою необхідної інформації.

Логістична діяльність базується на трьох системах:

- техніка як сукупність всіх технічних засобів та обладнання;
- інформація як сукупність всієї динамічної та статичної інформації про рух матеріальних і нематеріальних потоків у системах.
- економіка підприємства та народного господарства.

Витрати на матеріали і конструкції становлять близько 55% від загальних витрат на будівельне виробництво. Тому їх економічні розрахунки значно впливають на результати діяльності будівельного виробництва. Економічні розрахунки матеріалів та збереження конструкцій необхідно передбачати на всіх етапах будівництва: при виборі будівельного майданчику, на стадії проектування об'єкта, під час спорудження об'єкта, організації постачання і складського господарства, транспортування та зберігання матеріальних цінностей. Від всіх цих факторів залежить також якість будівництва.

Матеріально-технічне забезпечення є формою розподілу засобів виробництва на основі організаційних зв'язків і договорів між постачальниками і споживачами безпосередньо або через посередника. Воно в значній мірі забезпечує результативність будівельного виробництва, діючи безпосередньо на використання виробничих фондів, ритмічність виконання будівельномонтажних робіт, собівартість, продуктивність праці, тривалість будівництва та інші показники.

З переходом до ринкових відносин господарювання відбулися суттєві зміни на ринку будівельних матеріалів. За цих умов державою втрачені функції розподілу матеріальних ресурсів. Натомість з'явилась велика кількість дрібних посередницьких структур, які хоч і функціонують в обмежених секторах цього ринку (невиробниче будівництво, ремонт, приватне житлове будівництво), беруть на себе певну частину обороту ресурсів і цим самим складають конкуренцію не тільки собі подібним, але й великим оптовим посередникам. Зараз оборот продукції виробничо-технічного призначення засновується на ринковому співвідношенні платоспроможності попиту і пропозиції, набираючи рис ринкового розподілу.

Оцінюючи в цілому ситуацію на товарному ринку будівельних матеріалів, можна зазначити, що підприємства і організації працюють в умовах, які характеризуються достатньо вільною підприємницькою діяльністю. Їхня діяльність зафіксована законодавчо: вони мають необхідну господарську самостійність по відношенню до управлінських та владних державних структур; мають доступ практично до всіх ресурсів; вільні у зборі контрагентів під час здійснення торгово-закупівельних та господарських операцій; обирають напрям розвитку власної діяльності, керуючись метою отримання максимального прибутку. Потужності та обсяги виробництва будівельних матеріалів, які є на сьогоднішній день, цілком задовольняють попит на цьому ринку.

Основними функціями матеріально-технічного забезпечення будівельного виробництва є забезпечення необхідною сировиною, напівфабрикатами і деталями; зберігання, переробка та постачання сировини за заявками споживачів; забезпечення інструментами та пристроями; ремонт технологічного, енергетичного, транспортного та іншого обладнання і нагляд за ним; постійне підтримання обладнання в робочому стані; забезпечення підприємств електричною, тепловою енергією, стислим повітрям та водою, переміщення вантажів на будівельному майданчику та поза ним; проведення всіх навантажувально-розвантажувальних робіт.

Склад і характер господарств, що забезпечують матеріально-технічне забезпечення, визначається особливістю основного виробництва.

До служб матеріально-технічного забезпечення відносяться:

- матеріально-технічне постачання;
- складування та зберігання матеріалів, палива, сировини та готової продукції, яке забезпечується складським господарством;
- виробничо-технологічна комплектація об'єктів згідно з календарними графіками;

• інструментальне господарство та служба технологічного оснащення;

• ремонтно-механічний цех і служби;

• транспортне господарство. Система матеріально-технічного забезпечення включає:

- поставки матеріальних ресурсів;
- оптову торгівлю технологічним обладнанням, будівельними матеріалами, конструкціями і деталями;
- торгівлю будівельними матеріалами, конструкціями і деталями через систему будівельних бірж, торгових домів та посередницьких підприємств. Систему органів матеріально-технічного забезпечення складають:
- територіально-посередницькі підприємства (оптторги);
- госпрозрахункові фірми АТ "Укркомплект";
- приватні посередницькі фірми та підприємства.

Функції органів матеріально-технічного забезпечення в будівельних організаціях (трестах) виконують управління виробничо-технологічної комплектації (далі – УВТК) на правах самостійних виробничих одиниць.

УВТК здійснюють свою діяльність на основі господарського розрахунку.

Реформування будівельних організацій з урахуванням нових економічних відносин є основною метою вітчизняної економіки.

Будучи одним із найбільших суб'єктів споживання матеріальних ресурсів, будівельний комплекс у найбільш повній мірі повинен бути зацікавленим в ефективних формах їх придбання та раціонального використання. Вирішення цих завдань для різних видів ресурсів різноманітне. Для машин і обладнання, які необхідно монтувати в процесі будівельномонтажних робіт, найефективнішою формою є лізингова. Її розвиток в умовах обмежених інвестиційних ресурсів особливо актуальний. Крім цього, для машин і обладнання, які підлягають монтажу, це організація поставок з максимальним наближенням здавання техніки в монтаж.

Для матеріалів, будівельних конструкцій та деталей першочергове значення має раціоналізація матеріальних потоків з метою мінімізації пов'язаних з ними витрат, що визначає доцільність і необхідність забезпечення будівництва матеріалами, методів логістики як ефективного, наукового інструменту управління формуванням та рухом матеріальних потоків.

Ринок будівельних матеріалів і галузь капітального будівництва на сьогоднішній день є тими секторами економіки, у яких уже створені умови, достатні для використання логістичних рішень в організації матеріальних потоків.

Ці умови полягають у такому:

- на ринку будівельних матеріалів спостерігається найвищий рівень конкуренції;
- підприємства з виготовлення будівельних матеріалів володіють значними резервами невикористаних виробничих потужностей, тому вони здатні задовольняти підвищені вимоги покупців;

- значна частина матеріального потоку в інвестиційному процесі формується в середині будівельного комплексу і повністю залежить від взаємодії підрозділів цього комплексу, вибору ними раціональних рішень та їх послідовної реалізації;

- матеріальний потік у будівництві як галузі споживання суспільного продукту, що починається за її межами, завершується моментом використання матеріальних ресурсів у процесі створення основних фондів. У промисловості, навпаки, матеріальний потік не завершується створенням готового продукту в цьому виробництві, лише трансформується в його русі в інше виробництво як один з елементів оборотних фондів. Тому використання логістики в будівництві не розповсюджується на продукт праці в цій галузі;

- матеріальний потік у будівництві при спорудженні будьякого об'єкта має чітко виражену продуктивну неоднорідність у процесі будівельного циклу. Як правило, перелік матеріалів на кожній стадії циклу змінюється, необхідні адекватні логістичні рішення, які можуть принципово відрізнитись одне від одного. Іншими словами, якщо в промисловості відправним моментом для логістичного рішення є продукт, то в будівництві – це стадія будівельного циклу;

- матеріальний потік у будівництві безперервно змінює свою направленість у просторі по мірі переміщення виробництва з одного об'єкта на інший або розгалужується в просторі при спорудженні декількох об'єктів одночасно. Це значить, що стосовно одних і тих же матеріалів виконроб повинен використовувати різноманітні логістичні рішення.

Перехід до ринкової економіки в значній мірі змінює характер відносин у будівельному комплексі, зокрема в галузі матеріально-технічного забезпечення. Стан попиту зі сторони будівельного комплексу та цінова політика постачальників стали основними факторами кон'юнктури ринку будівельних матеріалів. У ринкових умовах головною проблемою постачальників стала проблема збуту товарів, а для споживачів – мінімальні витрати на її придбання.

Витрати на матеріали і конструкції складають близько 55 відсотків від загальних витрат на будівельне виробництво, тому їх економічні розрахунки значно впливають на результати діяльності будівельних організацій. Економічні розрахунки матеріалів та збереження конструкцій необхідно передбачати на всіх етапах будівництва: при виборі будівельного майданчика, на стадії проектування об'єкта, у ході спорудження об'єкта, у процесі виготовлення та монтажу будівельних конструкцій, під час організації постачання і складського господарства, транспортування та зберігання матеріальних цінностей.

Якість виконаних робіт і кінцевої продукції завжди була й залишається актуальною проблемою. Ця проблема різко загострилася після того, як будівельною діяльністю почали займатися особи, що не мають спеціальної підготовки. Змінився й вигляд замовника-забудовника. Раніше, будучи фактично єдиним замовником, держава одночасно брала на себе й функції органів, які, в остаточному підсумку, відповідали за якість будівельного об'єкта. Нинішній приватний замовник не завжди уявляє собі наслідки того або іншого рішення, на якому він наполягає, а залежний від нього, часом некомпетентний, а іноді й несумлінний підрядник іде на порушення проектних рішень і технологічних операцій для прискорення процесу будівництва, зниження його собівартості на шкоду якості. У підсумку нерідко буває, що крім морального збитку, викликаного наслідками необдуманих рішень, замовник несе й значні матеріальні

втрати. Як правило, у будівництві міських об'єктів поряд з генеральним підрядником беруть участь спеціалізовані субпідрядні організації, що виконують окремі види робіт.

Серйозні будівельні організації й фірми намагаються мати у своєму складі постійний “кістяк” досвідчених інженернотехнічних працівників, які забезпечують організацію й здійснення всіх будівельних процесів – від організаційнотехнічної підготовки до будівництва до завдання об'єкта “під ключ”, тобто в експлуатацію. Вони виконують геодезичні розбивні роботи в процесі будівництва, контролюють точність виконання будівельно-монтажних робіт (СМР), співпрацюють із будівельними лабораторіями щодо випробування будівельних матеріалів. Що ж говорити про безконтрольне будівництво замиського будинку за допомогою найманих некваліфікованих робітників або будівельних фірм, що не мають достатнього досвіду в проведенні будівельних робіт, власної виробничої бази, будівельної лабораторії або хоча б досвідченого фахівця, що знає вимоги СНиПов, уміє проконтролювати якість матеріалів, технологічні процеси будівельних робіт, правильно підібрати склад бетону (розчину) і розрахувати об'ємне дозування матеріалів на заміс бетономішалки (не лопатами, за розсудом робітників), забезпечити режим набору міцності бетону монолітних конструкцій, скласти потрібні технічні й виконавчі документи (акти схованих робіт, схеми прив'язки підземних комунікацій та ін.), необхідні забудовникові для експлуатації будинку.

Ціль таких фірм і найманих бригад одна: встигнути за короткий будівельний сезон виконати якнайбільше будівельних робіт. Міцність і надійність будинку їх мало хвилюють. Під час обговорення ціни майбутнього будівництва основний акцент роблять не на види й обсяги робіт, їхню організацію й технології, а на гроші. Мало того, саме з розмови про фінанси всі й починається. Це помилка замовників, що створює передумови для наступного роздування кошторису. Приватні замовники не вмючи будувати відносини з підрядником, робітниками на грамотному технічному рівні, приречені на переплату. Практика засвідчує, що їхні витрати еквівалентні не одному, а півтора– двом об'єктам-аналогам. Таким чином, оплачуються ще власне мимовільне нецтво й непрофесіоналізм або несумлінність виконавців. Робота із забезпечення якості будівництва, як і будьяка інша, вимагає витрат. Тут функцію технічного нагляду забудовника може виконувати його довірена особа – досвідчений будівельник або проектувальник.

Для професіоналів, що володіють всіма нюансами будівельного виробництва, висновок очевидний: замовникові – споживачеві будівельних послуг необхідна система правової й технічної підтримки.

ТЕМА 10. СОБІВАРТІСТЬ БУДІВЕЛЬНО-МОНТАЖНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

Лекція 27. КОШТОРИСНА ВАРТІСТЬ І СОБІВАРТІСТЬ У БУДІВНИЦТВІ

Собівартість будівельно-монтажних робіт характеризує діяльність будівельних організацій і враховується тільки ними. Вона включає всі види ресурсів у вартісному виразі, які групуються за елементами та статтями витрат:

- будівельні матеріали, конструкції та деталі;
- заробітна плата робітників;
- витрати на експлуатацію будівельних машин і механізмів;
- транспортні витрати;
- інші прямі витрати;
- накладні витрати.

Перелічені види витрат прийнято називати витратами будівельного виробництва

Елементи й статті витрат у собівартості будівельно-монтажних робіт

Усі видатки, що складають собівартість будівельномонтажних робіт, поділяються на прямі витрати й накладні (непрямі) витрати.

Прямими витратами (Пв) вважають витрати, пов'язані з виробництвом будівельно-монтажних робіт, які можна прямо та безпосередньо включати до собівартості конкретних будівельних об'єктів або комплексів робіт. До них належать витрати на будівельні матеріали, конструкції, і деталі (М); основна заробітна плата (Зп); витрати з експлуатації будівельних машин і механізмів (Ем); амортизаційні відрахування на повне відновлення основних виробничих фондів (А); інші прямі витрати (Шв):

$$Пв = М + Зп + Ем + А + Шв.$$

Під накладними (непрямими) витратами (Нв) розуміють витрати, пов'язані з організацією й управлінням виробництвом будівельно-монтажних робіт, що належать до діяльності будівельної організації в цілому.

До складу накладних витрат входять:

- адміністративно-господарські (заробітна плата інженерно-технічних працівників, службовців і молодшого обслуговуючого персоналу; відрядні; канцелярські, поштово-телеграфні; оплата консультаційних і аудиторських послуг та інші витрати);
- з обслуговування працівників будівництва (підготовка та перепідготовка кадрів; відрахування на медичне та соціальне страхування; охорона праці й техніка безпеки; забезпечення санітарно-гігієнічних і побутових умов тощо);
- на організацію робіт на будівельному майданчику (пожежна та сторожова охорона, утримання лабораторій, відрахування на проектування виробництва робіт, благоустрій та утримання будівельного майданчика тощо);
- інші накладні витрати (страхування майна будівельної організації, платежі за кредитами банків, витрати на рекламу, представницькі витрати).

Прямі (Пв) та накладні витрати (Нв) складають собівартість будівельно-монтажних робіт (С):

$$С = Пв + Нв.$$

У будівництві використовуються показники кошторисної вартості (визначеної в кошторисах), планової (розрахованої будівельною організацією з урахуванням конкретних умов) і фактичної (реально складеної на будівельному майданчику) собівартості будівельно-монтажних робіт.

Під структурою собівартості будівельно-монтажних робіт розуміють склад і співвідношення окремих витрат у собівартості. У середньому по будівельних організаціях України структура витрат на будівельно-монтажні роботи за період 1990–1995 рр. характеризується даними (за фактичною собівартістю у процентах до підсумку), табл. 9.

Слід мати на увазі, що структура собівартості будівельно-монтажних робіт різна за окремими видами робіт і в окремих будівельних організаціях відрізняється від середніх даних по будівництву.

Таблиця 9 Орієнтовна структура собівартості будівельно-монтажних робіт

Статті й групи витрат	Питома вага, %
Матеріали, конструкції, вироби	54–58
Основна заробітна плата робітників	16–12
Витрати з експлуатації машин і механізмів	8-10
Транспортні витрати	2,2-3,0
Інші прямі витрати	0,8-1,0
Разом прямі витрати	81-84
Накладні витрати	19-16
Усього собівартість	100

Зміна структури собівартості робіт залежить від низки факторів, насамперед, від трудо- й матеріаломісткості.

Планування собівартості будівельно-монтажних робіт здійснюється відповідно до Методичних рекомендацій з формування собівартості будівельно-монтажних робіт, затверджених Наказом Державного комітету будівництва, архітектури та житлової політики України від 07.05.2002 р. № 81.

Собівартість будівельно-монтажних робіт може бути:

- плановою, яка включає витрати на виконання будівельно-монтажних робіт, що визначаються на підставі техніко-економічних розрахунків з використанням економічно обґрунтованих норм і нормативів витрат на виконання будівельно-монтажних робіт за умови нормальної потужності будівельної організації та дотримання планових термінів будівництва, раціонального та ефективного використання виробничих ресурсів та вимог до якості будівництва, а також інженерних розрахунків щодо підвищення організаційно-технічного рівня будівельного виробництва внаслідок впровадження 326 заходів з нової техніки та технології, удосконалення його організації і управління, інших техніко-економічних чинників;

- фактичною, яка включає фактичні витрати будівельної організації на виконання будівельно-монтажних робіт, що визначаються відповідно до Положень (стандартів) бухгалтерського обліку та цих Методичних рекомендацій.

Планування та бухгалтерський облік витрат, що включаються до собівартості будівельно-монтажних робіт, здійснюється за об'єктами витрат.

Об'єктом витрат у будівництві можуть бути:

- окремі види будівельно-монтажних робіт;
- об'єкт будівництва;
- будівельний контракт.

Відповідно до об'єктів витрат розрізняють:

- собівартість окремих видів будівельно-монтажних робіт – це витрати будівельної організації, пов'язані з виконанням на свій ризик і власними силами окремих видів будівельномонтажних робіт на одному або декількох об'єктах будівництва, за одним або декількома будівельними контрактами;

- собівартість об'єкта будівництва – це витрати будівельної організації, пов'язані з виконанням на свій ризик і власними силами будівельно-монтажних робіт на конкретному об'єкті будівництва за весь період його будівництва;

- собівартість будівельно-монтажних робіт за будівельним контрактом – це витрати будівельної організації, пов'язані з виконанням будівельно-монтажних робіт, передбачених контрактом на будівництво від дати укладання контракту до остаточного завершення контракту. Метою планування виробничої собівартості будівельномонтажних робіт є:

- визначення витрат, необхідних для виконання будівельномонтажних робіт у встановлені терміни за умови раціонального використання матеріалів, робочої сили, будівельних та інших виробничих ресурсів, дотримання правил технічної експлуатації будівельних машин і механізмів, а також дотримання безпечних умов праці;

- організація внутрішньогосподарського розрахунку та управлінського обліку у структурних підрозділах будівельної організації; визначення ціни, за якою будівельна організація спроможна збудувати об'єкт (виконати роботи), щодо якого провадяться торги (тендери).

Порядок і методи планування виробничої собівартості будівельно-монтажних робіт встановлюють будівельні організації самостійно, виходячи з умов та особливостей їх виробничої діяльності. Планування собівартості будівельно-монтажних робіт може здійснюватись за об'єктами витрат у будівництві.

Планова виробнича собівартість окремих об'єктів будівництва та видів будівельно-монтажних робіт може розраховуватись на основі техніко-економічних обґрунтувань та визначатися за статтями калькулювання витрат або їх елементами. Вихідними даними для таких розрахунків є програма робіт будівельної організації, проектно-кошторисна документація об'єктів, що споруджуються; фізичні обсяги видів робіт; виробничі норми витрат на одиницю виміру відповідних видів робіт (конструктивних елементів). Під час здійснення розрахунків враховуються конкретні технологічні та організаційні умови роботи будівельної організації, передбачені проектами організації будівництва і виконання робіт; результати аналізу рівня витрат у минулих облікових періодах, можливості інтенсифікації та підвищення ефективності будівельного виробництва.

У разі зміни протягом року проектних рішень, що викликає зміну обсягів будівельно-монтажних робіт, їх вартісних показників, цін на матеріальні ресурси тощо, або проведення індексації заробітної плати, відповідно до законодавства, виробнича собівартість підлягає уточненню.

Витрати на виконання будівельно-монтажних робіт за статтею калькулювання "Прямі матеріальні витрати" визначаються виходячи з фізичних обсягів робіт, передбачених у 328 проектно-кошторисній документації, виробничих норм витрачання матеріальних ресурсів та цін постачальників на матеріальні ресурси.

Витрати за статтею калькулювання "Прямі витрати на оплату праці" визначаються виходячи з фізичних обсягів робіт, передбачених у проектно-кошторисній документації, та норм затрат праці, що діють в організації. Основна, додаткова заробітна плата та інші грошові виплати робітникам і лінійному персоналу (начальникам та механікам дільниць, виконавцям робіт, майстрам), що входить до складу виробничих бригад, визначається відповідно до системи оплати праці, що застосовується у цій будівельній організації.

Витрати за статтею калькулювання "Експлуатація будівельних машин та механізмів" визначаються виходячи з потреби в роботі будівельних машин і механізмів у машинозмінах (машино-годинах), передбаченої у проектах організації будівництва і виконання робіт для окремих об'єктів, та планової калькуляції вартості машино-змін (машино-годин).

Витрати за статтею калькулювання "Відрахування на соціальні заходи" визначаються за кожним видом відрахувань відповідно до встановлених законодавством норм.

Загальновиробничі витрати визначаються за плановий період у цілому для будівельної організації на підставі кошторисів цих витрат. Розподіл загальновиробничих витрат між об'єктами здійснюється з використанням бази розподілу.

Базою розподілу загальновиробничих витрат (постійних та змінних) може бути сума прямих витрат на виконання будівельно-монтажних робіт; сума прямих витрат на оплату праці; трудовитрати (нормативні або фактичні); відпрацьований час на будівництві об'єкта будівельними машинами і механізмами тощо.

Витрати на оплату праці лінійного персоналу та робітників, які зайняті на роботах, що виконуються за рахунок загальновиробничих витрат, визначаються виходячи з посадових окладів, тарифних ставок та систем оплати праці, установлених у цій будівельній організації.

Для визначення планової виробничої собівартості окремих об'єктів будівництва (видів будівельно-монтажних робіт) складають планові калькуляції, у яких витрати розраховуються за окремими статтями на обсяг робіт, передбачений планом (програмою робіт). Враховується також зниження витрат, передбачених заходами щодо підвищення технічного і організаційного рівня будівельного виробництва. Планова

собівартість повинна бути не вищою, ніж відповідна собівартість об'єктів будівництва (видів будівельно-монтажних робіт), передбачена договірною ціною.

Планова виробнича собівартість будівельно-монтажних робіт структурного підрозділу може визначатися як підсумок планових витрат окремих об'єктів будівництва (видів будівельно-монтажних робіт), включених до плану (програми робіт підрозділу) або розрахована укрупнено аналітично-розрахунковим методом у цілому за окремими елементами витрат. Планові витрати за елементом “Матеріальні витрати” можуть обчислюватися одним з наведених способів:

- за планово-розрахунковими нормативами матеріальних витрат на один мільйон вартості будівельно-монтажних робіт. Такі нормативи розраховуються на підставі аналізу фактичних витрат за минулі періоди з використанням даних бухгалтерського обліку та індексів інфляції за вказані періоди;

- за фізичними обсягами укрупнених видів будівельномонтажних робіт по об'єктах будівництва, включених до плану, планово-розрахунковими нормативами матеріальних ресурсів на відповідні види робіт та їх вартості за цінами.

До статті “Прямі матеріальні витрати” включаються: вартість сировини, матеріалів, будівельних конструкцій, комплектувальних виробів та напівфабрикатів; вартість допоміжних та інших матеріалів, придбаних у сторонніх організацій та виготовлених у допоміжних та другорядних виробництвах будівельної організації, що в подальшому безпосередньо використовуються на виконанні будівельно-монтажних робіт; вартість паливних і мастильних матеріалів, пари, води, енергії всіх видів та запасних частин тощо. Вартість матеріальних ресурсів включається у виробничу собівартість будівельно-монтажних робіт за їх первісною вартістю, яка формується відповідно до П(С)БО 9 “Запаси”. Вартість продукції, виготовленої у допоміжних та другорядних виробництвах будівельної організації, включається у виробничу собівартість будівельно-монтажних робіт за собівартістю їх виготовлення, яка формується відповідно до П(С)БО 16 “Витрати”.

Планові витрати за елементом “Витрати на оплату праці” можуть обчислюватися за планово-розрахунковими нормативами витрат на оплату праці робітників та лінійного персоналу (начальників дільниць, виконавців робіт, майстрів, механіків дільниць), що входить до складу виробничих бригад та апарату управління відособленого структурного підрозділу на один мільйон вартості будівельно-монтажних робіт. Такі нормативи розраховуються на підставі аналізу фактичних витрат за минулі періоди з використанням даних бухгалтерського обліку та індексів інфляції за вказані періоди.

Планові витрати за елементом “Відрахування на соціальні заходи” обчислюються за кожним видом відрахувань відповідно до встановлених законодавством норм.

Планові витрати за елементом “Амортизація” обчислюються виходячи із середньомісячної вартості як власних, так і орендованих основних засобів, нематеріальних активів та інших необоротних матеріальних активів, на які нараховується амортизація, і середньої норми амортизаційних відрахувань.

Середня норма амортизаційних відрахувань визначається виходячи з переліку основних засобів, нематеріальних активів та інших необоротних матеріальних активів, що передбачається задіяти у плановому періоді, на які нараховується амортизація, а також норм, затверджених за окремими групами основних засобів.

Планові витрати за елементом “Інші операційні витрати” обчислюються із застосуванням планово-розрахункових нормативів, які розраховуються у відсотках до суми витрат за елементами. Такі нормативи розраховуються на підставі аналізу фактичних витрат за минулий період з використанням даних бухгалтерського обліку.

Лекція 28. ПРИБУТОК ЯК ОСНОВНЕ ДЖЕРЕЛО РОЗВИТКУ ВИРОБНИЦТВА

Основною метою будівельних організацій є задоволення суспільства в будівельній продукції та одержання прибутку в результаті власної діяльності.

За рахунок прибутку розвивається будівельна індустрія, створюються фонди матеріального заохочення трудових колективів, задовольняються потреби підприємців та держави в цілому. Це є необхідністю постійної боротьби кожного підприємства за прибуток на всіх етапах виробництва.

Економічна нестабільність, монопольне становище товаровиробників викривляють формування прибутку як чистого доходу, призводять до прагнення отримання доходів в основному внаслідок підвищення цін. На різних етапах інвестиційного процесу визначають кошторисний, плановий та фактичний прибуток.

Кошторисний прибуток (Пкошт.) – це загальна сума прибутку, передбачена у процесі складання проектно-кошторисної документації. Кошторисний прибуток визначається плановими нагромадженнями за встановленими нормативами у процентному відношенні до кошторисної собівартості оцінюваних робіт або у розмірі 50% до фактичної величини коштів на оплату праці робітників-будівельників і робітників, які обслуговують будівельні машини.

Плановий прибуток (Ппл.) – загальна сума прибутку, яку будівельна організація повинна отримати у плановому періоді від усієї фінансово-господарської діяльності. Плановий прибуток Прибуток – це чистий дохід, створений додатковою працею, тобто різниця між ціною та собівартістю будівельної продукції. може визначатись як за окремими об'єктами і виконаними роботами, так і по будівельній організації в цілому.

Плановий прибуток з окремих об'єктів визначається як сума кошторисного прибутку в проектно-кошторисній документації та планової економії витрат від зниження собівартості БМР.

$$\text{Ппл} = \text{Пн} + \text{Е} + \text{К},$$

де Пн – кошторисний прибуток (планові нагромадження, закладені в кошторисі);

Е – планова економія від зниження кошторисної вартості;

К – компенсації, отримані від замовника.

Плановий прибуток від задавання замовнику робіт, виконаних власними силами, розраховується

$$\text{Ппл} = \text{Ппн} + \text{Е} - \text{Пп.к.},$$

де Ппн – нереалізований прибуток у незавершеному будівництві;

Е – економія від зниження собівартості БМР, виконаних у запланованому періоді;

Пп.к. – нереалізований прибуток у незавершеному будівництві в кінці запланованого періоду.

Нереалізований прибуток накопичується в незавершеному будівництві до моменту перетворення незавершеного будівництва в готову продукцію та її оплати.

Плановий прибуток розраховується як сума прибутку від задавання замовникам робіт, виконаних власними силами, та реалізації послуг підсобних і допоміжних господарств.

Фактичний прибуток – це фінансовий результат підрядника за певний період його діяльності.

Фактичний прибуток визначається як різниця між договірною ціною та фактичною собівартістю виконаних робіт.

$$\text{Пф} = \text{Дц} - \text{ПДВ} - \text{Всф}.$$

Балансовий прибуток розраховується на основі бухгалтерських документів у кварталних та річних балансах як сума прибутку від задавання замовникам об'єктів,

робіт і послуг, реалізації на сторону основних виробничих фондів, а також доходів від позареалізаційних операцій.

$$Пб = Пф + Пм + По - В,$$

де Пм – прибуток від реалізації майна;

По – прибуток від реалізації продукції;

В – позареалізаційні доходи та витрати, грн.

Валовий прибуток (Пв) визначений розрахунком від реалізації продукції, робіт та послуг за цінами нижчими, ніж ринкові.

Чистий прибуток – прибуток, який залишається в розпорядженні будівельної організації після сплати податків: $Пч = Пв - Пр.$, де Пр – прибуток, визначений розрахунковим шляхом у випадку реалізації продукції та послуг за цінами, нижче ринкових, безплатного отримання фінансово-матеріальних ресурсів, прямого обміну продукцією.

ТЕМА 11. ФІНАНСУВАННЯ І КРЕДИТУВАННЯ БУДІВНИЦТВА

Лекція 29. ВИДИ І ФУНКЦІЇ БАНКІВ

Банк – установа, що є юридичною особою, якій відповідно до чинного законодавства надається право здійснювати акумуляцію тимчасово вільних грошових коштів фізичних та юридичних осіб і від свого імені розміщати їх на умовах повернення.

Банки надають кредити (позики), здійснюють грошові розрахунки, посередництво у взаємних платежах і розрахунках, випуск (емісію) грошей, цінних паперів (банкноти, чеки, векселі) та інші операції.

Кредит (позика) – це рух позичкового капіталу, форма мобілізації тимчасово вільних грошових коштів організацій, підприємств та доходів населення, які перетворюють із бездіяльного у функціонуючий капітал.

Існують різноманітні види банків: національні (емісійні), інвестиційні, комерційні, спеціального призначення (іпотечні, ощадні, споживчого кредиту).

В економіці ринкового типу кредитно-банківська система представлена великою кількістю банків та пов'язаних з ними різноманітних кредитно-фінансових установ. В організаційному аспекті банківська система є сукупністю взаємопов'язаних та взаємодіючих банків, кожний з яких виконує функції, які впливають з його призначення. Розрізняють емісійні, комерційні, інвестиційні, іпотечні, ощадні банки, різні фінансові компанії (пенсійні, соціальні, інноваційні). У сукупності всі ці фінансово-кредитні установи утворюють банківську кредитну систему.

Банківська система в Україні має дворівневу будову: на першому рівні – Національний банк України, на другому – комерційні банки.

Провідне місце в банківській системі належить Національному банку України (НБУ). Він покликаний провадити єдину політику в сфері грошового обігу, зміцнення національної грошової одиниці – гривні.

Національному банку України надано монопольне право на випуск грошей (емісію). Він виконує роль емісійного центру. Банк зберігає резервні фонди грошових знаків, дорогоцінні метали, зокрема золото, валютні запаси.

Національний банк України обслуговує державний борг країни, дає дозвіл на створення (реєстрацію) комерційних банків.

Зміст діяльності Національного банку України проявляється в його функціях, основних напрямках функціонування. Для виконання завдань, покладених на цей орган державного управління спеціальної компетенції, Статутом передбачені такі функції:

а) брати участь у розробці основних напрямів і тенденцій економічного й соціального розвитку народного господарства України, державного бюджету України, прогнозу грошових доходів і витрат населення;

б) розробляти основні напрями єдиної грошово-кредитної політики, відповідно до яких здійснюється регулювання грошового обігу в Україні;

в) концентрувати кредитні ресурси, створені за рахунок коштів статутного та інших фондів, залишків коштів державного бюджету, коштів на депозитних рахунках, коштів в обігу та в міжбанківських розрахунках, а також переданих за плату Ощадним банком коштів, які формуються за рахунок вкладів населення;

г) продавати й купувати на договірних засадах кредитні ресурси;

д) утворювати фонд регулювання кредитних ресурсів банківської системи держави за рахунок частини залучених банками ресурсів і депозитів, визначати розміри формування цього фонду;

е) організовувати і проводити інкасацію, перевезення грошових знаків та інших цінностей;

ж) проводити єдину кредитну політику в державі, встановлювати правила розрахунків і ведення касових операцій, порядок ведення обліку й звітності у банках, визначати розмір плати за залучені з інших банків ресурси, виходячи із загальної процентної політики;

з) здійснювати регулювання рівня банківських процентних ставок;

й) організовувати касове виконання державного бюджету;

к) зосереджувати на рахунках у своїх установах валютні кошти валютного фонду Кабінету Міністрів України, брати участь у розробці зведеного валютного плану, забезпечувати проведення єдиної валютної політики в державі;

л) здійснювати обслуговування державного боргу, виконувати операції, пов'язані з розміщенням державних позик, їх погашенням і виплатою процентів по них;

м) давати дозвіл на утворення комерційних банків за участю іноземних юридичних осіб та іноземних громадян, реєструвати комерційні банки і встановлювати для них економічні нормативи тощо.

Разом із тим Національному банку надаються такі права, що зумовлені його специфікою: встановлювати для комерційних банків та їх філій обсяг і форми звітності інформаційних матеріалів, необхідних для прогнозування і планування з метою здійснення Єдиної державної політики в області грошового обігу, кредитування, розрахунків, цінних паперів і валютних операцій; встановлювати за узгодженням з комерційними банками, які здійснюють касове обслуговування підприємств, організацій, ліміт залишку грошей в операційній касі, визначати вид національних грошових знаків, їх номінал, встановлювати визначальні ознаки і порядок платіжності, систему захисту; 350 одержувати в іноземних і міжнародних банках та в інших фінансово-кредитних організаціях кредити, розміщувати позики, здійснювати операції в іноземній валюті; давати дозвіл організаціям України залучати кредити з-за кордону в межах загального ліміту зовнішньої заборгованості держави, який встановлюється Верховною Радою України; визначати ціни й тарифи на надані Національним банком і його установами послуги, якщо вони не встановлені законодавством України; утворювати у своєму підпорядкуванні підприємства і бути пайовиком або акціонером підприємств, необхідних для виконання завдань Національного банку, зокрема щодо виготовлення паперових грошей, виробництва необхідного для цієї мети паперу, виготовлення монет та інші права.

Правове становище Національного банку України, його особливе правове регулювання зумовлює виконання специфічних для нього банківських операцій. Відповідно до ст. 8 Закону України "Про банки і банківську діяльність" Національний банк виконує такі операції:

- видає комерційним банкам кредити на строк за домовленістю з позичальниками;

- провадить рахунки банків-кореспондентів і здійснює розрахункове касове обслуговування комерційних банків та інших кредитних установ;

- купує та продає цінні папери, що випускаються державою;
- видає кредити банкам під заставу векселів і цінних паперів;
- здійснює емісію приватизаційних паперів;
- виступає гарантом кредитів, що надаються суб'єктам зовнішньоекономічної діяльності іноземними банками, фінансовими та іншими міжнародними організаціями під заставу Державного валютного та іншого державного майна України;
- купує і продає іноземну валюту і платіжні документи в іноземній валюті;
- проводить операції з резервними фондами грошових знаків;
- здійснює інші операції відповідно до своїх функцій, передбачених законодавством.

Емісійний банк (центральний банк) має монопольне право випуску білетів (грошових знаків, банкнот). Основним його завданням є проведення державної політики в сфері грошового обігу, кредиту, регулювання діяльності всієї банківської системи. Цей банк завжди націоналізований і його діяльність знаходиться під контролем держави. Тому його називають державним або центральним банком.

Інвестиційні банки спеціалізуються на фінансуванні та довгостроковому кредитуванні різних підприємств і цілих галузей. Розрізняють фінансові інвестиції, здійснювані шляхом купівлі банком цінних паперів, а також реальні інвестиції, що здійснюються шляхом вкладання капіталу в промисловість, будівництво та ін.

Іпотечні банки спеціалізуються на наданні довгострокових позик під заставу нерухомості.

Інноваційні банки (або фонди) здійснюють кредитування (в основному пов'язані з деяким ризиком) на всіх етапах інноваційного процесу створення і впровадження різних наукових розробок.

Ощадбанки є простими фінансово-кредитними установами для заохочення вільних грошових коштів населення, включаючи операції з цінними паперами.

Комерційні банки – найуніверсальніший тип банків, що займаються широким колом операцій, зокрема надання кредитів промисловим, торговим та іншим підприємствам переважно за рахунок грошових коштів у вигляді депозитних вкладів. Такі банки здійснюють також різноманітні комерційні послуги та операції. Звичайно, вони не є державними.

Комерційні банки – основна ланка кредитної системи країни, яка включає кредитні установи, які здійснюють різні банківські операції для своїх клієнтів на базі комерційного розрахунку. Для цього вони використовують не тільки власний капітал, але й залучений фінансовий капітал у вигляді вкладень, депозитів міжбанківських кредитів та інших джерел. При цьому залучені кошти, як правило, значно перевищують обсяги власного капіталу комерційних банків.

На початку своєї діяльності комерційні банки створювалися переважно як галузеві. Так, в Україні були створені Укрлегбанк, Укрбудбанк, Укрмонтажспецбанк, Укрміжвузбанк, Енергобанк, Поштбанк та ін. Ці банки повинні були сприяти вирішенню, перш за все, проблем всередині галузі, прискоренню темпів НТП на підприємствах галузі, збільшенню об'єктів виробництва та підвищенню якості випущеної продукції. Галузеві міністерства та підпорядковані їм підприємства створенням своїх банків намагалися мобілізувати якнайбільше грошових коштів на розвиток галузі та стати незалежними від кредитної та фінансової політики, яка провадилась державою через так звані спеціалізовані банки – Промбудбанк, Агропромбанк, Житлсоцбанк.

Поступово статус комерційних отримали державні спеціалізовані банки. Так, на базі республіканського Житлсоцбанку був організований Укрсоцбанк, Агропромбанку – АПБ “Україна” АТ, Промбудбанку – ПІБ. Таке роздержавлення вказаних банків призвело до створення в банківській системі України нерівних умов для діяльності

банків, зробивши важким становище новостворених. Адже колишні державні спеціалізовані банки були забезпечені приміщеннями, офісною технікою, транспортними засобами, кадрами, мали велику і солідну клієнтуру. Їм і тепер надається значна допомога з боку держави і НБУ. Новостворені комерційні банки такої бази не мали.

Правильно було б за колишніми державними банками залишити статус державних спеціалізованих банків, через які направлялась би державна кредитна і фінансова (політика) підтримка пріоритетним напрямкам розвитку економіки. Так, у більшості країн така підтримка надається розвитку сільського господарства, науки, державним підприємствам, житловому будівництву та іншим.

В умовах ринкової економіки суттєві зміни відбулися в банківському контролі. Якщо раніше банки відігравали роль державних контролерів за діяльністю суб'єктів господарювання, то в наш час цей контроль здійснюється на партнерських відносинах між банками та їх клієнтами. Правда, в окремих випадках держава накладає на банки контроль за окремими господарськими операціями їх клієнтів. Наприклад, за повнотою здавання в банк виручки готівковими грошима та виконанням касової дисципліни.

Комерційні банки класифікуються за низкою ознак. Залежно від форми власності вони підрозділяються на приватні і державні. Зараз в Україні державними комерційними банками є лише Ексімбанк (експортно-імпортний банк) та Ощадбанк.

За формою організації серед приватних банків переважають акціонерні у вигляді товариств відкритого або закритого типу. Верховна Рада України останніми змінами і доповненнями в Закон “Про банки і банківську діяльність” заборонила комерційним банкам виступати у формі АТ закритого типу і всім існуючим останнім треба перереєструватись в АТ відкритого типу.

Комерційні банки залежно від виконуваних операцій бувають універсальними і спеціалізованими. Зараз в Україні всі комерційні банки прагнуть бути універсальними, хоча далеко не всі вони виконують весь спектр банківських операцій. Спеціалізованих банків поки що немає. Правда, окремі банки почали створювати спеціалізовані філіали (інвестиційні, депозитні та ін.).

Залежно від території діяльності комерційні банки поділяються на міжнародні, республіканські та регіональні.

Міжнародні банки утворюються за участю іноземного капіталу і можуть мати відділення (філіали) в інших країнах. В Україні вони тільки починають зароджуватися. Перший – Український Міжнародний банк та ін. Коли економічна ситуація в країні нормалізується, не буде перешкод в створенні міжнародних банків, а також у відкритті відділень, філіалів та представництв іноземних комерційних банків. Адже іноземні інвестиції в економіку України швидше будуть здійснюватись через банки, з якими іноземні інвестори звикли працювати і яким вони довіряють.

Комерційні банки – це автономні, незалежні комерційні підприємства. З одного боку, вони утворюються для задоволення інтересів власників банку (акціонерів або індивідуальних) і суспільних інтересів клієнтури – юридичних і фізичних осіб, що обслуговуються банком, а з іншого – це підприємства особливого типу, які організують та здійснюють рух позичкового капіталу для забезпечення отримання прибутку власниками банку. Будучи важливою ланкою банківської системи держави, комерційні банки концентрують основну частину кредитних ресурсів і здійснюють широкий спектр банківських операцій та фінансових послуг для юридичних і фізичних осіб. Комерційні банки є юридичними особами. Вони економічно самостійні і повністю незалежні від виконавчих та розпорядчих органів державної влади в рішеннях, пов'язаних з оперативною діяльністю, а також щодо вимог і вказівок, що не відповідають чинному законодавству. Як будь-яка юридична особа, банки мають свої ознаки.

1. Володіння майном на правах власності або на правах повного господарського відання, наявність статутного фонду, який відображується на самостійному балансі банку. Статутний фонд комерційного банку формується за рахунок власних коштів акціонерів або пайових внесків засновників банку у грошовій формі. Забороняється використовувати для формування статутного фонду бюджетні кошти, кошти, одержані в кредит і під заставу, а також збільшувати статутний фонд для покриття збитків. Розмір статутного фонду банку визначається засновниками, але не може бути меншим за розмір, встановлений НБУ. Законодавством визначено мінімальний розмір статутного фонду банку в сумі, еквівалентній 1млн ЕКЮ.

2. Наявність усіх прав юридичної особи: організаційна єдність, участь у господарських відносинах, самостійна відповідальність, а також обов'язкове зазначення в статуті банку, що банк є юридичною особою.

3. Комерційні банки здійснюють підприємницьку діяльність з метою одержання прибутку: пропонують на договірних умовах кредитно-розрахункове, касове та інше банківське обслуговування підприємств, установ, організацій і громадян шляхом виконання банківських операцій і надання різних банківських послуг. За надання послуг клієнти сплачують винагороду, за рахунок якої утворюється прибуток банку.

Комерційні банки виступають суб'єктами ринкової економіки, вони діють одночасно на механізмах саморегуляції і самоуправління, працюють в умовах ризику. Як важливий сектор економіки, комерційні банки постачають у народне господарство додаткові грошові ресурси. Діяльність банків не обмежується акумуляцією і розміщенням коштів підприємств, організацій і населення.

Вони сприяють нагромадженню капіталу, не лише активно втручаючись в усі сфери господарського життя, але й безпосередньо беруть участь у функціонуванні капіталу або здійснюючи контроль над ним. Завдяки банкам діє механізм розподілу і перерозподілу капіталу за сферами й галузями виробництва, який значною мірою забезпечує розвиток народного господарства залежно від об'єктивних потреб виробництва. Фінансуючи додаткові потреби підприємств промисловості, транспорту, сільського господарства, банки уможливають утворення прогресивної відтвореної структури народного господарства. Комерційним банкам забороняється діяльність у сфері матеріального виробництва, торгівлі, страхування. Законодавством обмежена можливість комерційного банку мати у власності нерухомість.

Виняткове значення має закріплення на законодавчому рівні розмежування відповідальності держави та комерційних банків. Банки не відповідають по зобов'язаннях держави, а держава не відповідає по зобов'язаннях банків, крім випадків, коли сторони беруть на себе таку відповідальність (ст. 5 Закону України "Про банки і банківську діяльність").

Закон передбачає також можливість створення комерційними банками спілок, асоціацій та інших об'єднань для координації власної діяльності і захисту своїх інтересів.

Комерційні банки, будучи юридичними особами і здійснюючи господарську діяльність, як правило, не повинні виконувати адміністративні повноваження. Однак, згідно з правилами НБУ, на комерційні банки покладається обов'язок перевіряти додержання підприємствами, організаціями порядку ведення касових операцій, а також контроль за валютними операціями резидентів і нерезидентів, здійснюваних через уповноважені банки. Роль комерційних банків зумовлена виконуваними основними функціями:

1. Мобілізація тимчасово вільних коштів і перетворення їх у капітал.
2. Кредитування підприємств, держави і населення.
3. Здійснення розрахунків і платежів у господарстві.
4. Випуск кредитних грошей.

5. Емісійно-засновницька діяльність, що здійснюється шляхом випуску і розміщення цінних паперів.

6. Консультування, надання економічної та фінансової інформації.

Останнім часом у сфері діяльності комерційних банків спостерігаються тенденції розширення їх функцій з метою 357 універсалізації роботи, підвищення ефективності банківської діяльності та одержання прибутків.

Комерційні банки можна класифікувати за різними критеріями, основними з яких є функціональна і клієнтські ознаки.

За функціональною спеціалізацією розрізняють банки реконструкції та розвитку, інвестиційні, ощадні, іпотечні, трастові, емісійні, зовнішньоторгові. За формою власності – державні, кооперативні, приватні, змішані. За приналежністю статутного фонду й способу його формування — пайові та акціонерні банки. Пайові банки утворюються за рахунок пайових внесків засновників (пайовиків) у формі товариств з обмеженою відповідальністю. Акціонерні банки в Україні створюються закритого або відкритого типу.

Акціонерний банк – це такий вид комерційного банку, що створюється у формі акціонерного товариства. Порядок створення і діяльності акціонерних банків визначається законами України “Про банки і банківську діяльність”, “Про господарські товариства”, “Про цінні папери і фондову біржу” та ін.

Статутний капітал акціонерного банку формується лише за рахунок власних коштів акціонерів. Частка кожного акціонера не повинна перевищувати 35 відсотків статутного фонду банку.

Основний капітал акціонерного банку формується шляхом емісії та продажу акцій фізичним та юридичним особам, а потім збільшується за рахунок капіталізації прибутку й випуску нових акцій. Статутний фонд акціонерного банку утворюється з основним капіталом, поділений на визначену кількість акцій рівної номінальної вартості. Розмір статутного фонду визначається акціонерами банку, але не може бути меншим за розмір, встановлений НБУ. Акціонерний банк реєструється НБУ у місячний термін з дня подачі передбачених законодавством документів.

Акціонерний банк діє на підставі установчого договору та статуту. У статуті фіксуються цілі діяльності акціонерного банку, розмір та порядок утворення фондів, склад і компетенція органів та обов’язково такі відомості: види акцій, що випускаються, номінальна вартість акції, співвідношення акцій різних видів, кількість акцій, що купуються засновниками, наслідки невиконання зобов’язань з викупу акцій.

Акціонерний банк є юридичною особою, виступає власником свого майна, має повну господарську самостійність у питаннях вибору форм управління, використання прибутку, несе відповідальність за зобов’язаннями тільки своїм майном, а акціонери відповідають за зобов’язання банку лише в межах належних їм акцій. Акціонерний банк може мати філії і представництва на території України та за кордоном, але за письмовою згодою НБУ.

За територіальною ознакою розрізняють банки: міжнародні, загальнонаціональні, регіональні та міжрегіональні, що обслуговують декілька регіонів країни. За видами здійснюваних операцій комерційні банки бувають універсальні та спеціалізовані.

Універсальні банки здійснюють широке коло банківських операцій і надають різноманітні послуги, перелік яких намагаються розширяти. Сучасні комерційні банки здатні виконувати понад 200 різних видів банківських операцій і послуг.

Спеціалізовані банки здійснюють деякі банківські операції, які тісно пов’язані з особливостями господарської діяльності підприємств, специфікою виробництва і збуту продукції тощо (промислові, сільськогосподарські, будівельні, торгові, біржові, ощадні та ін.) .

За масштабом діяльності розрізняють великі, середні та дрібні банки. Однак чинне законодавство не містить конкретних критеріїв щодо віднесення банків до тієї чи іншої групи.

Відповідно до законів України “Про банки і банківську діяльність”, “Про іноземні інвестиції” на території України можуть діяти банки, статутний фонд яких сформований за рахунок українських юридичних і фізичних осіб; банки за участю іноземного капіталу (спільні банки); іноземні банки, 359 статутний фонд яких формується за рахунок коштів нерезидентів – іноземних юридичних і фізичних осіб.

Отже, для ефективного функціонування і розвитку банківської системи необхідна подальша структуризація і спеціалізація комерційних банків, розвиток різних видів банківських установ, що сприятиме розширенню діапазону банківських операцій і фінансових послуг і забезпечить вдосконалення кредитно-фінансового механізму в країні.

Порядок створення і діяльність комерційних банків регламентується Законами України “Про банки і банківську діяльність”, “Про господарчі товариства”, “Про цінні папери і фондові біржі”, “Про підприємництво”, “Про іноземні інвестиції” та ін., а також Тимчасове положення про порядок створення, реєстрацію комерційних банків та здійснення нагляду за їх діяльністю, затвердженим Правлінням НБУ 17 липня 1992 року, із значними змінами і доповненнями протягом останніх років.

Комерційні банки не мають права здійснювати операції на некомерційних засадах. Не повинні використовуватися кошти підприємств, які зберігаються на рахунках у банку, на безвідплатній основі. Підприємствам мають сплачуватися відсотки за такі кошти. Комерційна банківська діяльність несумісна з безоплатним виконанням кредитними установами багатьох банківських операцій. За всі операції (ведення рахунків клієнтів, здійснення розрахункових операцій за їхнім дорученням, фінансування капітальних вкладень, касове виконання державного бюджету, надання консультаційних послуг з відкриття рахунків, застосування правил кредитування, касове обслуговування підприємств і установ тощо) банк має отримувати відповідну плату.

В умовах комерціалізації банківської діяльності кредитні ресурси мають розміщуватися з найбільшою вигодою для банку і позикоодержувачів за дотримання загальнодержавних інтересів. Кошти, що акумулюються банками, повинні спрямовуватися, у першу чергу, на здійснення ефективних проектів, які забезпечують розвиток пріоритетних галузей і сфер економіки, прискорення науково-технічного прогресу, нарощування виробництва товарів народного споживання і послуг, вирішення інших соціально важливих завдань.

Розвиток комерційних банків стримується такими чинниками:

- недостатнє законодавче забезпечення банківської діяльності;
- багато підприємств впродовж тривалого періоду не виконують своїх зобов'язань щодо повернення кредитів, що обмежує кредитні ресурси комерційних банків;
- відсутність у деяких банків належних статутних фондів, що не гарантує безпеки коштів їхніх вкладників.

Діяльність комерційних банків має деякі особливості. Ці банки можуть бути учасниками організації спільних виробничих підприємств у формі консорціумів та акціонерних товариств. Розвиток ринкових відносин розширює сферу діяльності банків. Важливе місце в їхній діяльності займають довірчі (трастові), а також лізингові та факторингові операції.

Маючи гарантію отримання стабільного доходу, клієнти банку передають йому право управління власним майном. У цьому й полягає сутність трастових операцій.

Лізингові операції полягають у наданні довгострокової оренди машин, устаткування. Засоби праці купує банк і здає їх в оренду (це нагадує своєрідний кредит на придбання устаткування).

Факторингові операції передбачають, що банку надається право на вилучення дебіторської заборгованості клієнтів. За це банк отримує комісійні.

Лекція 30 КРЕДИТУВАННЯ. ЙОГО ПРИНЦИПИ. ВИДИ КРЕДИТІВ У БУДІВНИЦТВІ

Поняття та ознаки кредиту

За своєю сутністю та механізмом впливу на процес суспільного відтворення кредит є однією з найскладніших економічних категорій. Щодо цього він поступається хіба що 378 тільки категорії грошей. Тому в економічній теорії протягом кількох століть ведуться дискусії навколо питань, пов'язаних із сутністю та роллю кредиту. Ці дискусії тривають і досі. Найпоширенішими в економічній літературі є два підходи до визначення сутності кредиту:

- ототожнення кредиту з цінністю, яка передається одним економічним суб'єктом іншому в позичку. За такого підходу увага дослідника зміщується на саму позичку, її правову форму, що зумовлює вихолощування з кредиту його економічного змісту;

- ототожнення кредиту з певним видом економічних відносин, які формуються в суспільстві. Такий підхід дає можливість глибше дослідити економічні аспекти кредиту, економічні чинники його існування, основи та закономірності його руху. Тому цей підхід у сучасній літературі переважає.

За своєю сутністю **кредит** – це суспільні відносини, що виникають між економічними суб'єктами у зв'язку з передачею один одному в тимчасове користування вільних коштів (вартості) на засадах зворотності, платності та добровільності. Кредитні відносини мають низку характерних ознак, які конституюють їх як окрему самостійну економічну категорію – кредит.

Основними ознаками відносин, що становлять сутність кредиту, є такі:

- учасники кредитних відносин повинні бути економічно самостійними: бути власниками певної маси вартості і вільно нею розпоряджатися; функціонувати на основі самодостатності та самокупності; нести економічну відповідальність за своїми зобов'язаннями. Без цього вони не зможуть набути статусу ні кредитора, ні позичальника. Щоб стати кредитором, економічний суб'єкт повинен накопичити у власності певну суму вільних коштів, якими може вільно розпоряджатися. А щоб стати позичальником, суб'єкт повинен мати передумови для накопичення в майбутньому у своїй власності достатньої суми вільних коштів для повернення боргу;

- кредитні відносини є добровільними та рівноправними. Тільки за цих умов вони будуть взаємовигідними і зможуть розвиватися по висхідній. Інакше ці відносини будуть згасати і розриватися, тобто втрачати здатність до розвитку. Економічна самостійність суб'єктів, добровільність, рівноправність і взаємна вигода роблять кредитні відносини внутрішньоадекватними ринковим відносинам, зумовлюють їх розвиток на ринкових засадах;

- кредитні відносини не змінюють власника цінностей, з приводу яких вони виникають. Кредитор залишається власником переданої в борг вартості, а позичальник одержує її лише у тимчасове розпорядження, після чого повинен повернути власникові. Незмінність власника в кредитних відносинах вимагає особливо чіткого і дійового правового їх оформлення, щоб захистити інтереси власника. Якщо такий захист не забезпечується правовими засобами, то кредитні відносини втрачають свої визначальні ознаки і перетворюються в щось інше, ніж кредит. У цьому зв'язку інтереси кредитора для правового захисту є пріоритетнішими, ніж інтереси позичальника;

- кредитні відносини є вартісними, оскільки виникають у зв'язку з рухом вартості (грошей чи матеріальних цінностей). Проте вони не є еквівалентними, тому що кожне переміщення вартості не супроводжується зустрічним рухом відповідного еквівалента. Однак вартість переміщується на зворотних засадах, тобто після певного періоду ці кошти повертаються назад у висхідне положення. Можливість їх неповернення робить позицію кредитора у цих відносинах досить вразливою, ризикованою. Для захисту своїх позицій кредитори повинні мати переважні права при визначенні доцільності кредитування та розміру плати за кредит.

Кредит як форма суспільних відносин має багато спільного з іншими економічними категоріями – грошима, фінансами, торгівлею, капіталом та ін. Зокрема, всі вони є вартісними категоріями, обслуговують рух вартості в процесі відтворення. Вони тісно переплітаються між собою функціонально. Так, гроші як засіб платежу з'явилися на ґрунті кредитних відносин. Вони успішно обслуговують їх і нині. Кредит у функції перерозподілу вартості обслуговує рух капіталу, сприяє формуванню фінансових ресурсів, розвитку торгівлі. Особливо тісно пов'язаний кредит з грошима, і цей зв'язок дедалі посилюється в міру розвитку суспільного виробництва й ускладнення економічних відносин.

Водночас кредит – це цілком самостійна категорія, що функціонує поряд з іншими категоріями, не замінюючи жодної з них і не поступаючись їм сферою свого призначення.

Від грошей (як грошей) кредит відрізняється такими ознаками:

- у них різний склад суб'єктів-носіїв відповідно грошових і кредитних відносин: у першому випадку ними є продавець і покупець, у другому – кредитор і позичальник, які можуть не збігатися;

- у них різний характер руху вартості: в суто грошових відносинах має місце зустрічне, еквівалентне переміщення двох різних форм вартості – товарної і грошової, а в кредитних відносинах – нееквівалентне переміщення вартості в грошовій або товарній формах;

- у них різне суспільне призначення в процесі відтворення. Гроші призначені забезпечити реалізацію споживчої вартості і довести її до кінцевого споживача. Вони також є засобом накопичення реалізованої вартості. Кредит призначений задовольняти тимчасові потреби в додаткових коштах одних економічних суб'єктів та сприяти вигідному розміщенню вільних коштів – для других. Навіть якщо кредит здійснюється в грошовій формі, таке його іманентне призначення від цього не змінюється. І навпаки, якщо кредит (замість грошей) забезпечує доведення виробленої вартості до кінцевого споживача (продаж товару з відстрочкою платежу), він не замінює грошей в реалізації цієї вартості: коли настає строк погашення кредиту, 381 тільки гроші можуть забезпечити еквівалентний платіж за товар, хоч виступає він у формі погашення боргу;

- кредит за сферою використання є “вужчою” категорією, ніж гроші. Гроші обслуговують реалізацію всього ВВП (крім бартеру), розподіл і перерозподіл його вартості, а кредит обслуговує рух тільки частини ВВП у процесі відтворення. Тому учасниками грошових відносин є всі юридичні і фізичні особи суспільства, а кредитних відносин – тільки певна їх частина;

- рух грошей від одного економічного суб'єкта до іншого (у не кредитних відносинах) завжди супроводжується зміною власника відповідної вартості, представленої грошима: право власності на гроші переходить від платника до одержувача. За кредитного переміщення вартості власником завжди залишається кредитор. Навіть продаючи товари у кредит, продавець зберігає за собою право власності на них, яке підтверджується поверненням вартості за погашенням боргу покупцем. Завдяки широкому розвитку кредиту гроші набувають ще одного статусу – капіталу, і їх суспільне призначення роздвоюється на гроші і капітал.

Отже, **кредит і гроші** – це дві самостійні економічні категорії, кожна з яких має своє специфічне призначення, сферу використання та характер руху вартості.

Істотні відмінності є між кредитом і фінансами. На відміну від кредиту, фінанси формуються в процесі розподілу вартості (кредит — у процесі перерозподілу), рух вартості у фінансових відносинах пов'язаний зі зміною власності, не є зворотним і платним, визначається переважно неринковими, адміністративно-вольовими чинниками. Фінанси і кредит функціонують переважно паралельно, на відокремлених економічних сегментах, доповнюючи, а не підміняючи, один одного.

І навіть у тих випадках, коли фінанси і кредит використовуються на одному й тому ж самому економічному сегменті, вони не знеособлюються, а зберігають власну видову специфіку.

Для конкретизації сутності кредиту потрібно розглянути окремі елементи кредитних відносин. Ними є об'єкти та суб'єкти кредиту. Об'єктом кредиту є та вартість, яка передається в позичку одним суб'єктом іншому. Суб'єкти кредиту – це кредитори і позичальники. Взяті разом – ці елементи створюють структуру кредиту

Об'єкти та суб'єкти кредиту

Об'єкти кредиту можуть передаватися одним суб'єктом іншому не тільки у формі позички, а й в інших формах, зокрема прокату, лізингу тощо. У цих випадках відносини між суб'єктами теж мають ознаки кредитних, проте реалізуються вони дещо по-іншому, ніж при передачі вартості в позичку.

Позичена вартість як об'єкт кредиту є реальною, тобто має бути наявною і фактично переданою кредитором позичальнику. Така передача оформляється відповідною угодою з дотриманням вимог чинного законодавства і називається позичкою. Надання позички породжує кредитні відносини між партнерами, які стають їх суб'єктами – кредитором та позичальником. Тому поняття кредиту ширше за поняття позички, бо передбачає не тільки факт надання останньої, а й відносини між сторонами, що виникають у зв'язку з наступним погашенням позички, з урегулюванням взаємних претензій, пов'язаних з несвоєчасним поверненням позички позичальником чи порушенням умов договору кредитором тощо. Тому позичка є ключовою ланкою кредитних відносин.

Позичена вартість може бути в грошовій формі, у формі товарів, виконаних робіт, наданих послуг. Незалежно від форми позичена вартість є реальною цінністю і має бути збережена в процесі кредитних відносин, але не у своїй первісній формі, а за своїм обсягом. Наприклад, якщо в позичку передані товари, то це не значить, що позичальник повинен повернути кредитору ті самі чи такі самі товари, а лише їх повну вартість у формі, яка задовольняє позичальника, тобто у грошовій. Запорукою збереження позиченої вартості є її ефективне використання позичальником, яке забезпечить її відтворення через певний час. Це стосується як використання позиченої вартості на виробничі цілі, так і на особисте споживання.

Кредитори – це учасники кредитних відносин, які мають у своїй власності (чи розпорядженні) вільні кошти і передають їх у тимчасове користування іншим суб'єктам. Кредиторами можуть бути фізичні особи, юридичні особи (підприємства, організації, установи, урядові структури тощо), держава. Особливе місце серед кредиторів посідають банки. Вони спочатку мобілізують кошти в інших суб'єктів, зокрема і на засадах запозичення, а потім самі надають їх у позички своїм клієнтам. Тому банки можна розглядати як колективних кредиторів.

Позичальники – це учасники кредитних відносин, які мають потребу в додаткових коштах і одержують їх у позичку від кредиторів. Характерною ознакою позичальника є те, що він не стає власником позичених коштів, а лише тимчасовим розпорядником. Тому його права стосовно використання цих коштів дещо обмежені – він не може вийти за межі тих умов і цілей, які передбачені його угодою з

позичальником. З цього погляду позичальник перебуває в певній залежності від кредитора. Проте це не заперечує рівноправності сторін у кредитних відносинах.

Позичальниками можуть бути всі ті особи, що й кредиторами: фізичні та всі юридичні особи, держава. Особливу роль серед позичальників виконують банки – вони є не тільки колективними кредиторами, а й колективними позичальниками: позичають гроші одночасно у великій кількості кредиторів та у великих обсягах.

Кредитори і позичальники набувають цей статус добровільно, на договірних засадах. Це дає їм можливість найповніше задовольнити власні потреби і захистити власні інтереси, які у кожній зі сторін кредиту відмінні. Зробити це у випадку, коли один з економічних суб'єктів примушує іншого бути його кредитором, просто неможливо, оскільки сторони тут не брали на себе відповідних зобов'язань.

До економічних суб'єктів, які хочуть вступити в кредитні відносини, тобто стати кредиторами і позичальниками, ставляться певні вимоги. Вони повинні бути юридично самостійними особами; здатними нести майнову відповідальність перед другою стороною, тобто мати дохід як гарантію виконання своїх зобов'язань; взаємно заінтересованими у співробітництві один з одним та готовими підписати відповідні угоди.

Сутність кредиту, як і його форма, постійно розвивається й ускладнюється. В основі цього процесу лежить розвиток і вдосконалення економічних відносин у суспільстві, що визначають зміни в характері формування вільних коштів, ускладнення і розширення потреб економічних суб'єктів у додаткових коштах, удосконалення організаційних та правових відносин між суб'єктами кредиту тощо. Першою формою кредиту, що мала найпростішу сутність, був лихварський кредит. Характерними ознаками цього кредиту було те, що він має випадковий характер. Його суб'єктами на боці кредиторів були просто багаті люди, які надавали в кредит лише власні кошти, а на боці позичальників – незаможні (селяни, ремісники тощо). В останніх ще не було чіткого розмежування потреб на виробничі та особисті. Тому одержання ними позичок зумовлювалося не стільки виробничими потребами, скільки особистими. Такі позички часто “проїдалися” і не поверталися, внаслідок чого позичальник потрапляв в особисту залежність від кредитора.

З переходом до товарно-капіталістичного виробництва відбулося чітке розмежування виробничих і особистих потреб у запозиченні коштів. Підтримання і розвиток виробництва стали широкомасштабною сферою застосування запозичених коштів і стимулювали масове формування вільних коштів. Водночас значно зросла роль банків як спеціалізованих інституцій з організації кредитних відносин. Сам кредит набув капіталістичного характеру і перетворився в суспільний механізм капіталізації економічних відносин.

За розвитку кредитних відносин та підвищення їх ролі в житті суспільства кредит все більше привертав до себе увагу науковців. Спочатку економічна думка зосереджувалася переважно на самому понятті кредиту, на пізнанні його сутності. Лише з XVIII ст. розпочалися дослідження механізму зв'язків кредиту з суспільним виробництвом, що відкривало шлях для формування суто наукової теорії кредиту. На сьогодні економічна наука визнає дві провідні теорії кредиту: натуралістичну та капіталотворчу.

Форми, види та функції кредиту

Товарна і грошова форми кредиту є рівноправними і рівнозначними, по суті, двома проявами єдиної форми кредиту – вартісної. Вони між собою внутрішньопов'язані і доповнюють одна одну: позички, надані в товарній формі, можуть погашатися в грошовій, і навпаки. Більше того, кредит у товарній формі нерідко обумовлює появу грошового кредиту, що надає кредитному руху вартості більшої гнучкості та ефективності'.

У товарній формі кредит надається у разі продажу товарів з відстрочкою платежу (комерційний кредит), за оренди майна (зокрема лізинг), наданні речей чи приладів у прокат, погашенні міждержавних боргів поставками товарів тощо. У деяких із цих випадків погашення позичок здійснюється в грошовій формі, що дало підстави окремим дослідникам говорити про змішану (товарно-грошову) форму кредиту. Проте так ставити питання можна лише стосовно окремої позички. Кредит же – процес безперервного руху вартості і виділення двох його форм достатньо для характеристики кредиту як процесу.

Як правило, у грошовій формі надають свої позички банки, міжнародні фінансово-кредитні установи, уряди та ін. Широко використовує грошову форму кредиту населення – за розміщення заощаджень у банківські депозити, одержанні позичок у банках тощо. Як уже зазначалось, грошова форма має найширшу сферу застосування, що зумовлено переважно грошовою формою сучасної економіки та перерозподільним призначенням самого кредиту.

ТЕМА 12 МЕХАНІЗМИ ГОСПОДАРЮВАННЯ В БУДІВНИЦТВІ

Лекція 31 ДЕРЖРОЗРАХУНОК У БУДІВНИЦТВІ. ЙОГО ПРИНЦИПИ

Механізм фінансування капітального будівництва за рахунок коштів державного бюджету

Після набрання чинності законом про Державний бюджет України на відповідний рік за результатами відбору інвестиційних проектів згідно з вимогами проведення на конкурсних засадах оцінки та відбору інвестиційних проектів, що передбачають залучення коштів державного бюджету, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 25 листопада 1999 р. № 2145 (2145-99-п) (Офіційний вісник України, 1999 р., № 48, ст. 2349), Міністерство економіки та з питань європейської інтеграції подає на затвердження Кабінету Міністрів України розподіл державних капітальних вкладень за головними розпорядниками коштів державного бюджету та перелік об'єктів, що фінансуються за їх рахунок.

Розподіл державних капітальних вкладень здійснюється за такими напрямками: загальні функції державного управління, оборона, громадський порядок, безпека та судова влада, економічна діяльність, охорона навколишнього природного середовища, житлово-комунальне господарство, охорона здоров'я, духовний та фізичний розвиток, освіта, соціальний захист та соціальне забезпечення.

Міністерство фінансів України на підставі розподілу державних капітальних вкладень вносить зміни до розпису Державного бюджету України, доводить їх до Державного казначейства для здійснення платежів відповідно до порядку виконання державного бюджету за видатками.

Не дозволяється спрямовувати державні капітальні вкладення на проведення усіх видів ремонтних робіт; фінансування випуску та закупівлі промислової продукції, проведення її випробувань і сертифікації, крім закупівлі дослідних зразків нової видобувної та прохідницької техніки, виробленої вітчизняними машинобудівними підприємствами, для реконструкції та технічного переоснащення державних вугледобувних підприємств {абзац третій пункту 5 із змінами, внесеними згідно з Постановою Кабінету Міністрів України № 78 (78-2010-п) від 03.02.2010}; реалізацію заходів, пов'язаних із закупівлею сільськогосподарської техніки на умовах лізингу.

Підприємствам, установам та організаціям державної і комунальної форм власності державні капітальні вкладення надаються на безповоротній основі, а підприємствам, установам та організаціям іншої форми власності – на умовах кредиту для фінансування капітального будівництва, проектні терміни якого не перевищують трьох, а в окремих випадках – п'яти років.

Порядок здійснення видатків на капітальне будівництво за рахунок державних капітальних вкладень

Органи Державного казначейства України відповідно до встановленого порядку здійснюють видатки на капітальне будівництво за рахунок державних капітальних вкладень.

Для здійснення видатків на капітальне будівництво за рахунок державних капітальних вкладень замовники подають до відповідних органів Державного казначейства за місцем розташування такі документи: титул будови (об'єкта) або титул перехідної будови (об'єкта); внутрішньобудівельний титул будови (об'єкта); титул на виконання проектно-вишукувальних робіт для будівництва; договір підряду (контракт) з визначенням вартості будівництва, форм розрахунків за виконані роботи та майнової відповідальності за порушення умов договору 406 підряду (контракту). У разі здійснення будівництва об'єкта кількома генеральними підрядниками договір підряду (контракт) подається окремо щодо кожного виконавця, для перехідних об'єктів – додатковий договір до договору підряду (контракту) на виконання робіт у поточному році; наказ, рішення про затвердження проектно-кошторисної документації на чергу будівництва, пусковий комплекс або об'єкт; інші документи згідно з нормативно-правовими актами Державного казначейства України щодо касового виконання державного бюджету за видатками.

Титули будов (об'єктів) та внутрішньобудівельні титули будов (об'єктів) складаються згідно з *Порядком затвердження титулів будов (об'єктів), будівництво яких здійснюється із залученням бюджетних коштів або коштів підприємств державної власності, затвердженням постановою Кабінету Міністрів України від 8 вересня 1997 р. № 995 (995-97-п).*

Титули будов (об'єктів) не надаються органам Державного казначейства, якщо будівництво об'єктів розпочинається та закінчується протягом одного року; об'єкт перехідний і термін його будівництва закінчується в поточному році; титул будови (об'єкта) та внутрішньобудівельний титул будови (об'єкта) затверджуються одним органом або керівником підприємства.

У разі подання замовником не всіх визначених документів або їх невідповідності встановленим вимогам органи Державного казначейства не здійснюють видатки на капітальне будівництво і в семиденний термін повертають документи на доопрацювання.

У разі фінансування капітального будівництва за рахунок змішаних капітальних вкладень замовники подають документи до відповідних органів Державного казначейства за наявності підтвердження всіх джерел фінансування.

Порядок здійснення видатків на капітальне будівництво за рахунок державних капітальних вкладень на умовах кредиту

Державні капітальні вкладення на умовах кредиту надаються лише у разі забезпечення виконання зобов'язань з його погашення заставою або поручительством.

За використання кредиту встановлюється річна відсоткова плата на рівні облікової ставки Національного банку України із застосуванням коефіцієнта 1,2.

Після перевірки документів між головним розпорядником коштів та замовником (позичальником) укладається кредитний договір відповідно до законодавства з урахуванням вимог цього Порядку.

Обов'язковою умовою договору є забезпечення виконання зобов'язань з погашення кредиту заставою або поручительством.

Вартість предмета застави повинна покривати, а умови договору-поруки забезпечувати покриття розміру кредиту з урахуванням відсотків і витрат на його обслуговування.

Складовою частиною договору є також графік погашення кредиту на термін не більш як три роки після закінчення проектного терміну будівництва, реконструкції об'єкта або технічного переоснащення діючого підприємства.

Кредит погашається, а відсотки за його користування нараховуються і сплачуються замовником відповідно до умов кредитного договору щокварталу не пізніше ніж 10 числа місяця, що настає за звітним кварталом, у якому здійснено перерахування суми кредиту, за рахунок власних коштів та інших джерел, крім коштів державного бюджету.

Звіт про використання державних капітальних вкладень, наданих на умовах кредиту, та про їх повернення подається замовниками (позичальниками) в установленому порядку до відповідних органів Державного казначейства та головних розпорядників коштів державного бюджету.

Розрахунки за виконані роботи у капітальному будівництві

Розрахунки за виконані роботи, поставлену продукцію та надані послуги в будівництві (далі – роботи) здійснюються за договірними цінами відповідно до укладених договорів (контрактів), вимог законодавства та проводяться платежами за об'єкт у цілому або проміжними платежами (за етапи, черги будівництва, пускові комплекси або окремі види робіт, конструктивні елементи).

Розрахунки здійснюються на підставі актів приймання виконаних робіт.

Проміжні платежі за виконані роботи здійснюються в межах не більш як 95% їх загальної вартості за договірною ціною.

Замовник перераховує підряднику аванс, якщо це передбачено договором (контрактом). Розмір авансу не може перевищувати 30% вартості річного обсягу робіт. Підрядник зобов'язується використати одержаний аванс на придбання і постачання необхідних для виконання робіт, матеріалів, конструкцій, виробів протягом трьох місяців після одержання авансу. По закінченні тримісячного терміну невикористані суми авансу повертаються замовнику.

Кінцеві розрахунки здійснюються у двотижневий термін після виконання і приймання всіх передбачених договором (контрактом) робіт та підписання акта державної (робочої) комісії з прийняття об'єкта в експлуатацію, затвердженого в установленому порядку.

Приймання та оплата робіт, виконаних субпідрядниками, здійснюється генеральним підрядником або замовником на підставі підписаних документів згідно з умовами договору (контракту).

Контроль за цільовим та ефективним використанням державних капітальних вкладень здійснюється органами державної контрольно-ревізійної служби в установленому порядку.

Органи Державного казначейства здійснюють поточний контроль за цільовим спрямуванням державних капітальних вкладень під час проведення платежів відповідно до цього Порядку.

Контроль за своєчасним поверненням кредитів, наданих за рахунок державних капітальних вкладень, здійснюють головні розпорядники коштів державного бюджету.

Органи Державного казначейства ведуть облік повернення кредитів. Відповідальність за цільове використання державних капітальних вкладень та своєчасне повернення кредитів, наданих за рахунок державних капітальних вкладень, несуть головні розпорядники коштів державного бюджету, замовники (позичальники) згідно з законодавством.

ТЕМА 13. ЕКОНОМІЧНА ЕФЕКТИВНІСТЬ БУДІВНИЦТВА

Лекція 32. ПОНЯТТЯ І СУТЬ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ КАПІТАЛЬНИХ ВКЛАДЕНЬ

Капітальні вкладення – це використання суспільством валового національного продукту на відтворення основних фондів

За формою вони виступають як сукупність витрат на створення нових, а також технічне переозброєння, реконструкцію і розширення діючих основних фондів виробничого і відтворювального призначення. Капітальні вкладення мають важливе народногосподарське значення, обумовлене роллю, що виконують знову створені чи модернізовані засоби праці в процесі виробництва матеріальних благ, є важливим фактором розширеного суспільного відтворення досягнень науково-технічного прогресу, що створює матеріальні умови для зростання й удосконалення суспільного виробництва і підвищення матеріального добробуту народу. Капітальні вкладення різняться за формами власності, галузевою і територіальною ознаками, призначенням споруджених об'єктів, формами відтворення основних фондів, складом витрат, способом будівництва, джерелами фінансування.

Розрізняють галузеву, територіальну, відтворювальну і технологічну структури капітальних вкладень, що визначають їхнє співвідношення в різних галузях, регіонах, формах відтворення основних фондів і окремих витрат.

Сучасна інвестиційна політика спрямована на забезпечення соціальної справедливості і високої народногосподарської ефективності капітальних вкладень, а також на використання їх переважно на технічне переозброєння і реконструкцію діючих підприємств.

Капітальні вкладення виступають як одна з форм інвестицій в економіку країни. Безперервність і достатність їх є обов'язковими для нормального функціонування економіки кожної країни. Нині інвестиційна діяльність у країні здійснюється в умовах загальної кризи її економіки, нестабільності соціально-економічного положення в країні. Гіперінфляція, лібералізація цін, дефіцит бюджету, важкий фінансовий стан підприємств і організацій, платіжна криза, безупинний ріст вартості будівництва, дорогий банківський кредит, а також інші кризові явища викликали різке зниження обсягів капітальних вкладень, капітального будівництва і зменшення виробничих потужностей і об'єктів будівництва, що обумовило спад виробництва необхідної продукції. Одним із заходів для виходу економіки з кризи повинна бути активізація інвестиційної діяльності, для чого необхідно вишукати кошти для додаткових капітальних вкладень, направити їх на виконання пріоритетних державних програм, забезпечити їх цільове й ефективне використання.

Капітальні вкладення – економічна суть

Інвестиції – відносно новий для нашої економіки термін. У рамках централізованої планової системи використовувалося поняття “валові капітальні вкладення”, під яким малися на увазі всі витрати на відтворення основних фондів, включаючи витрати на їх ремонт.

Капітальні вкладення забезпечуються коштами з різних джерел, основним з яких є національний дохід, створюваний у сфері матеріального виробництва. Поряд з національним доходом джерелом засобів для капітальних вкладень є фонд відшкодування спожитих засобів праці. Джерелом коштів виступають також кредити іноземних банків і фірм. Кошти з цих джерел направляються на капітальні вкладення за декількома розподільними каналами. Тому в практиці забезпечення 463 капітальних вкладень коштами є різні за характером джерела. До них варто віднести: власні фінансові ресурси інвесторів (прибуток, амортизаційні відрахування, відшкодування збитків від аварій, стихійного лиха, грошові нагромадження і заощадження громадян, юридичних осіб); позикові фінансові кошти інвесторів (облігаційні позики, банківські і бюджетні кредити); притягнуті фінансові засоби інвесторів (кошти, отримані від реалізації акцій, пайові й інші внески громадян і юридичних осіб); бюджетні інвестиційні асигнування; кошти позабюджетних фондів, безкоштовні внески, пожертвування організацій, підприємств і громадян.

Склад коштів, що направляються на капітальні вкладення, залежить від того, хто є інвестором і яку форму власності він представляє. Так, інвесторами державних

капітальних вкладень є органи влади і керівництво країною, областями й іншими адміністративно-територіальними утвореннями, а також державні підприємства й організації. У першому випадку капітальні вкладення здійснюються за рахунок коштів відповідних бюджетів, позабюджетних фондів і позикових засобів. Державні підприємства й організації, а також ті, котрі засновані на колективній формі власності, забезпечують капітальні вкладення власними, притягнутими і позиковими коштами.

Капітальні вкладення підприємства – це витрати на будівельно-монтажні роботи при зведенні будинків і споруд; придбання, монтаж і налагодження машин і устаткування; проектно-пошукові роботи; витрати з відводу земельних ділянок і переселення в зв'язку з будівництвом та ін. Для обліку, аналізу й інших цілей капітальні вкладення на підприємстві класифікуються за цілою низкою ознак.

Власні кошти підприємств і організацій утворюються відповідно до вимог комерційного розрахунку і складаються з прибутку, амортизаційних відрахувань та інших засобів. В останні роки зростає питома вага власних коштів у загальному обсязі фінансування капітальних вкладень.

Важливим джерелом фінансування капітальних вкладень стає прибуток від основної діяльності, що є частиною чистого доходу, що залишається в розпорядженні підприємства й організації. Використання прибутку для цієї мети створює залежність капітального будівництва на діючих підприємствах від їхньої основної діяльності, оскільки своєчасне і повне фінансування таких вкладень обумовлено виконанням плану прибутку.

До інших власних коштів підприємств і організацій для капітальних вкладень відносяться кошти, що мобілізують у ході будівництва в результаті реалізації зайвих і непотрібних матеріалів і устаткування, використання раніше оплачених матеріальних цінностей і насамперед устаткування, а також ліквідації дебіторської заборгованості, що відноситься до капітальних вкладень. Це джерело називається **мобілізацією внутрішніх ресурсів**.

Джерелом коштів на капітальні вкладення може бути довгостроковий кредит як банківський, так і державний. Кредит надається, як правило, тим інвесторам, у яких немає чи недостатньо власних засобів у всіх випадках технічного переозброєння, реконструкції і розширення виробництва, придбання устаткування, що не входить у кошториси будівництв, а також на будівництво нових підприємств і споруджень.

За напрямком використання капітальні вкладення класифікують на виробничі і невиробничі. Виробничі капітальні вкладення направляються на розвиток підприємства, невиробничі – на розвиток соціальної сфери.

За формами відтворення основних фондів розрізняють капітальні вкладення:

- на нове будівництво;
- на реконструкцію і технічне переозброєння діючих підприємств;
- на розширення діючих підприємств;
- на модернізацію устаткування.

Інвестиції – кошти держави, підприємств і фізичних осіб, що направляються на створення, відновлення основних фондів, реконструкцію і технічне переозброєння підприємств, а також на придбання акцій, облігацій та інших цінних паперів і активів.

Інвестиції – ширше поняття, ніж капітальні вкладення. Вони охоплюють так звані реальні інвестиції (капітальні вкладення) і портфельні (фінансові). Інвестиції відіграють дуже важливу роль в економіці будь-якої держави. Вони є основою для:

- розширеного відтворювального процесу;
- прискорення НТП (технічного переозброєння і реконструкції діючих підприємств, відновлення основних виробничих фондів, впровадження нової техніки і технологій);

- підвищення якості продукції і забезпечення її конкурентоздатності, оновлення номенклатури й асортименту продукції, що випускається;
- зниження витрат на виробництво і реалізацію продукції, збільшення обсягу продукції і прибутку від її реалізації.

Плануванню інвестицій повинен передувати глибокий аналіз їх економічного обґрунтування з урахуванням ризику й інфляційних процесів.

Джерела фінансування капітальних вкладень на підприємстві

Способи і порядок фінансування мають дуже важливе значення, насамперед для підвищення їх ефективності.

Розрізняють два способи фінансування капітальних вкладень: централізований і децентралізований. За централізованого способу джерелом фінансування капітальних вкладень є державний бюджет, централізовані позабюджетні інвестиційні фонди й ін.; за децентралізованого – це в основному джерела підприємств та індивідуальних забудовників.

На підприємстві основними джерелами фінансування є прибуток, який залишається в розпорядженні підприємства; амортизаційні відрахування; кошти, отримані від випуску і продажу акцій; кредити комерційних банків; джерела вищих організацій; кошти іноземних інвесторів та ін. Але головним джерелом фінансування капітальних вкладень на підприємстві є прибуток, що направляється підприємством на нагромадження й амортизаційні відрахування.

За останні роки у фінансуванні капітальних вкладень відбулися істотні зміни. Насамперед змінилося співвідношення між централізованими і децентралізованими джерелами фінансування капітальних вкладень: частка централізованих – різко зменшилася, а частка децентралізованих – збільшилася. При переході на ринкові відносини це закономірне явище.

Якщо за планової економіки централізовані джерела переважали, то з переходом на ринкові відносини ситуація різко змінилася. Частка власних засобів підприємств вже у 1998 р. склала 62,8%, а індивідуальних забудовників – 2,5%. Це нормальний і природний процес, тому що у всіх країнах з розвинутою ринковою економікою у фінансуванні капітальних вкладень переважають приватні інвестиції, а не державні. Вважається, що в цьому випадку вони краще використовуються.

Змінюється структура джерел фінансування капітальних вкладень. В останні роки спостерігається тенденція збільшення частки амортизаційних відрахувань, що, в свою чергу, пов'язано з кількаразовою переоцінкою основних виробничих фондів, а також з можливістю здійснення прискореної амортизації. Тут доречно відзначити, що в розвинених країнах частка амортизаційних відрахувань у фінансуванні капітальних вкладень у корпораціях досягає 70–85%.

У багатьох країнах світу проводиться практика з надання значних пільг з оподаткування, якщо фірми власний прибуток направляють на розвиток виробництва.

Ця пільга надається підприємствам за умови повного використання сум нарахованого зносу (амортизації) на останню звітну дату, але ця пільга не повинна зменшувати фактичну суму податку на прибуток, нараховану без обліку пільг, більш ніж на 50%.

Припливу в інвестиційну сферу приватного національного й іноземного капіталу перешкоджає несприятливий інвестиційний клімат, що зберігається, основними характеристиками якого є:

- висока загальна політична нестабільність;
- різкий спад виробництва в період з 1991 року, наслідком якого є різке скорочення внутрішнього попиту на промислову продукцію і послуги;
- недосконалість нормативно-правової бази в економіці в цілому й в іноземних інвестиціях зокрема;

- високий рівень оподаткування і зовнішньоторговельного мита;
- нерозвиненість ринку капіталів;
- недолік якісної інфраструктури;
- фактична відсутність єдиної державної політики в залученні іноземних інвестицій.

Взаємозв'язок цих проблем підсилює їх негативний вплив на інвестиційну ситуацію.

ТЕМА 14. ОБЛІК І АНАЛІЗ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ БУДІВЕЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ

Лекція 33. РОЛЬ, ЗНАЧЕННЯ, ФУНКЦІЇ І ФОРМИ ОБЛІКУ ТА ЗВІТНОСТІ В БУДІВНИЦТВІ В УМОВАХ РИНКУ

Управління господарською діяльністю будь-якого підприємства або будівельної організації є найважливішою умовою досягнення економічного успіху. Постачання матеріалів, виробів та інших товарів слід оплачувати своєчасно, платежі по заборгованості й процентні виплати треба проводити своєчасно. При цьому значна частина коштів має залишатись у розпорядженні самого підприємства або організації. Тому через однакові проміжки часу варто робити певні розрахунки для з'ясування того, до яких економічних результатів призводять здійснені господарські дії, – тобто, необхідно складати звіти.

Звіт – це опис фактичних економічних результатів господарської діяльності за попередній період часу

Економічні результати (прибутки або збитки) як підсумок господарської діяльності за певний період часу відображаються у звіті про фінансові результати. Наприкінці періоду складається зведений звіт, бухгалтерський баланс, де вказуються форми, у яких знаходяться господарські кошти підприємства (організації) – активи, а також джерела їх фінансування – пасиви. Порівнюючи баланс наприкінці періоду (кінцевий баланс) із балансом на початок періоду (початковий баланс), можна отримати інформацію про вплив діяльності будівельної організації за цей період часу на форми, у яких знаходяться фінансові кошти, а також на умови фінансування (фінансовий звіт).

У більшості будівельних організацій є необхідність складати звіти щомісяця або щокварталу – короткострокові періодичні звіти.

У всіх будівельних організаціях складаються річні звіти. Згідно з Законом України “Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні” усім підприємствам і організаціям потрібно складати звіти після закінчення періоду, що дорівнює 12 місяцям. Законодавче закріплення питання про складання на підприємствах і в організаціях річного звіту викликане, насамперед, тим, що низка суб'єктів господарської діяльності, крім цього підприємства або організації, залежать від економічної стратегії, яку вони проводять. У зв'язку з цим їм необхідна інформація про результати господарської діяльності будівельної організації, яка відображається в річному звіті.

Фінансові установи є однією з основних груп, зацікавлених в інформації про економічний стан будівельної організації. Коли будівельна організація звертається за позичкою у фінансову установу, важливим елементом, який дає підставу для клопотання про позичку, є річний звіт. На його підставі установа може отримати основну інформацію для оцінки величини позички, яку домагається, а також для оцінки прийнятності для цієї організації умов повернення кредиту й нарахування процентних виплат.

Постачальники будівельної організації зацікавлені у вивченні її річного звіту, оскільки саме так вони можуть знати, чи дозволяє економічний стан будівельної організації розраховувати на неї як на можливого покупця. У випадку розгляду

постачальниками можливості надання цій організації кредиту, вивчення її річного звіту дозволить розрахувати ризик несвоєчасної сплати по ньому.

Акціонери й пайовики. Власниками акціонерних товариств і товариств з обмеженою відповідальністю є відповідно акціонери й пайовики. У більшості великих товариств власники не беруть безпосередньої участі в оперативному керуванні. Тому вони більше зацікавлені в інформації про справи організації, у яку вклали власні кошти. Прибуток і ліквідність будівельної організації мають найважливіше значення для розподілу дивідендів і визначення цінності (курсу) акцій або паю.

У таких звітах будівельних організацій зацікавлені не тільки їх нинішні акціонери або пайовики. Потребу в інформації за звітом мають також і особи або установи, які розраховують спроможності купівлі акцій або паю. Це необхідно їм для визначення курсу, за яким вигідно купити акції.

Персонал. Як штатні працівники будівельної організації, так і ті, котрі намагаються трудитися в ній, зацікавлені в результатах господарської діяльності організації, з точки зору перспектив заробітку та зайнятості.

Адміністративні органи. Податкові органи, керівники об'єднань (корпорацій), а також офіційна влада можуть бути прикладом адміністративних органів, які вимагають подання інформації по звітах.

Керівництво будівельної організації. Як уже відзначалося, самі працівники будівельної організації зацікавлені в інформації про її економічний стан. У випадку, коли в будівельній фірмі не складаються короткострокові періодичні звіти, річний звіт є найважливішою ланкою у перспективному управлінні господарською діяльністю фірми.

Загальні вимоги до фінансової звітності

Відповідно до Закону України “Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні” і Програми реформування бухгалтерського обліку із застосуванням міжнародних стандартів бухгалтерського обліку (МСБО), Міністерством фінансів України розроблені та вводяться з 2000 року національні стандарти бухгалтерського обліку, які відповідають вимогам МСБО. Зараз розроблені та вводяться основні Положення (стандарти) бухгалтерського обліку, що входять до складу фінансової (бухгалтерської) звітності: балансу, звіту про фінансові результати, звіту про рух грошових коштів, звіту про власний капітал і приміток до звітів.

Загальні вимоги до фінансової (бухгалтерської) звітності встановлюються Положенням (стандартом) бухгалтерського обліку 1 “Загальні вимоги до фінансової звітності”. Цим Положенням (стандартом) визначаються мета, склад і принципи підготовки фінансової звітності та вимоги до визнання і розкриття її елементів. Норми цього Положення (стандарту) варто застосовувати для фінансової звітності всіх підприємств і будівельних організацій.

Мета складання фінансової звітності – надання користувачам для прийняття рішень повної, правдивої та неупередженої інформації про фінансовий стан, результати діяльності й рух коштів будівельної організації.

Фінансова звітність забезпечує інформаційні потреби користувачів відносно:

- придбання, продажу та володіння цінними паперами;
- участі в капіталі будівельної організації;
- оцінки якості управління;
- оцінки спроможності будівельної організації своєчасно виконувати свої зобов'язання;
- забезпеченості зобов'язань будівельної організації;
- визначення суми дивідендів, що підлягають розподілу;
- регулювання діяльності будівельної організації;
- інших рішень.

Фінансова звітність повинна задовольняти потреби тих користувачів, які не можуть вимагати звітів, складених з урахуванням їх конкретних інформаційних потреб.

Звітним періодом для складання фінансової звітності є календарний рік. Баланс будівельної організації складається на кінець останнього для звітного періоду. Проміжна (місячна, квартальна) звітність, що охоплює певний період, складається наростаючим підсумком із початку звітного року.

Фінансова звітність будівельної організації формується з дотриманням таких принципів:

- автономності будівельної організації, за яким кожна будівельна організація розглядається як суб'єкт господарювання (юридична особа), відокремлена від власників. Тому власне майно і зобов'язання власників не повинні відображатися у фінансовій звітності будівельної організації;

- безперервності діяльності, що передбачає оцінку активів і зобов'язань будівельної організації, виходячи з припущення, що її діяльність триватиме і надалі;

- періодичності, що передбачає розподіл діяльності будівельної організації на певні періоди часу з метою складання фінансової звітності;

- фактичної собівартості будівельно-монтажних робіт, що визначає пріоритет оцінки активів, виходячи з витрат на їх виробництво і придбання;

- нарахування і зіставлення доходів і витрат, за якими для визначення фінансового результату звітного періоду варто зіставити доходи звітного періоду з витратами, здійсненими для одержання цих доходів. При цьому доходи і витрати відображаються в обліку й звітності у момент їх виникнення незалежно від часу надходження і сплати грошей;

- повного висвітлення, відповідно до якого фінансова звітність повинна мати всю інформацію про фактичні і потенційні наслідки операцій і подій, що може вплинути на рішення, яке приймається на її підставі;

- послідовності, якою передбачають постійне (щорічне) застосування будівельною організацією визначеної облікової політики шляхом опису принципів оцінки статей звітності і методів обліку щодо окремих статей звітності;

- обачності, відповідно до якої методи оцінки, які застосовуються в бухгалтерському обліку, повинні запобігати заниженню оцінки зобов'язань і витрат, завищенню оцінки активів і доходів будівельної організації;

- єдиного грошового виміру, в якому передбачається узагальнення всіх операцій будівельної організації в її фінансовій звітності в єдину грошову одиницю – гривню. Фінансова звітність повинна бути зрозумілою користувачам. Із цією метою у ній мають бути такі дані:

- про будівельну організацію;
- про дату звітності та звітний період;
- про валюту звітності та одиницю її виміру;
- про відповідну інформацію відносно звітного й попереднього періоду;
- про облікову політику будівельної організації та її зміни;
- про припинення (ліквідацію) окремих видів діяльності;
- про виявлені помилки минулих років і пов'язане з ними коригування;
- про переоцінку статей фінансових звітів та ін.

Лекція 34. БУХГАЛТЕРСЬКИЙ, СТАТИСТИЧНИЙ, ОПЕРАТИВНИЙ ОБЛІК У БУДІВНИЦТВІ

Бухгалтерський облік організовується на всіх підприємствах, у будівельних організаціях, фірмах і установах незалежно від форм власності згідно з Законом України “Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні”. За організацію бухгалтерського обліку відповідає керівник підприємства, установи, організації. Керівник зобов'язаний створити необхідні умови для правильного ведення

бухгалтерського обліку, забезпечити неухильне виконання всіма підрозділами та службами, працівниками підприємства, організації та установи, що мають відношення до обліку, правомірних вимог головного бухгалтера щодо порядку оформлення й надання для обліку документів і відомостей.

Бухгалтерський облік на підприємстві й у будівельній організації може здійснюватися:

- бухгалтерською службою (відділом), яка є самостійним структурним підрозділом підприємства, будівельної організації і яку очолює головний бухгалтер, або централізованою бухгалтерією; спеціалізованою організацією або відповідним спеціалістом на договірних засадах, якщо підприємство (організація) не має бухгалтерської служби;

- на невеликих підприємствах їх власники або керівники (виконавчі директори) можуть самі вести бухгалтерський облік. Головний бухгалтер підприємства, будівельної організації, установи призначається або звільняється з посади керівником і безпосередньо йому підлеглий. Обов'язки головного бухгалтера підприємства, будівельної організації, установи:

- керується Положенням (стандартами) бухгалтерського обліку в Україні, іншими нормативними актами, затвердженими у встановленому порядку, відповідає за дотримання встановлених єдиних методологічних основ бухгалтерського обліку;

- забезпечує контроль і відображення на рахунках бухгалтерського обліку всіх господарських операцій, подання оперативної інформації, складання та подання у встановлені строки бухгалтерського звіту для з'ясування та мобілізації внутрішньогосподарських резервів, здійснює (разом з іншими підрозділами) економічний аналіз діяльності підприємства, організації;

- підписує разом із керівником підприємства документи, які є підставою для прийняття і видачі товарно-матеріальних цінностей і коштів, а також розрахункові, кредитні і фінансові зобов'язання, візує господарські договори. Ці документи без підпису головного бухгалтера вважаються недійсними і до виконання не приймаються. Право підпису може бути надано керівником підприємства, уповноваженим на те особам письмовим розпорядженням. За відсутності у штаті головного бухгалтера керівник призначає контролера, якому надає право другого підпису на документах;

- бере участь у роботі юридичних служб з оформлення матеріалів щодо відшкодування втрат від недостач і крадіжок власності підприємства;

- забезпечує перевірку стану бухгалтерського обліку в структурних підрозділах, філіях та інших відокремлених підрозділах.

Головному бухгалтеру забороняється приймати до виконання документи на операції, які суперечать вимогам законодавчих та інших нормативних актів, порушують договірну і фінансову дисципліну, завдають збитки державі, власникам, іншим юридичним особам і громадянам. Про такі документи головний бухгалтер письмово повідомляє керівника (власника) підприємства і приймає їх до виконання й обліку тільки за його письмовим розпорядженням. Керівник (власник) підприємства повністю відповідає за проведення цих операцій.

Із головним бухгалтером узгоджується прийняття (призначення), переведення та звільнення матеріально відповідальних працівників.

На підприємствах, у штаті яких відсутня посада касира, його обов'язки за письмовим розпорядженням керівника підприємства виконує інший працівник

ТЕМА 15. СИСТЕМИ ОПОДАТКУВАННЯ В БУДІВНИЦТВІ

Лекція 35. ЗАВДАННЯ СИСТЕМИ ОПОДАТКУВАННЯ

Режим оподаткування капітального будівництва Режим оподаткування капітального будівництва встановлено у Законі України “Про оподаткування прибутку підприємств”, де в пункті 1.28 дається визначення поняттю “інвестиція – господарська операція, яка передбачає

придбання основних фондів нематеріальних активів, корпоративних прав та цінних паперів в обмін на кошти або майно”.

Інвестиції поділяються на капітальні, фінансові та реінвестиції. В пп. 1.28.1 вищезазначеного закону надано формулювання капітальної інвестиції: “Під капітальною інвестицією слід розуміти господарську операцію, яка передбачає придбання будинків, споруд, інших об’єктів нерухомої власності, інших основних фондів та нематеріальних активів, які підлягають амортизації згідно з цим Законом”. Для забезпечення правильного режиму оподаткування капітального будівництва у розділі 5, п. 5.3.2 наведено склад валових витрат, до яких включено таке: “Придбання, будівництво, реконструкцію, модернізацію, ремонт та інші поліпшення основних фондів та витрати, пов’язані з видобутком корисних копалин, згідно з ст. 8 і 9 та підпунктом 7.9.4 цього Закону”. Стаття 8 п. 8.1.1 закону дає визначення амортизації: “Під терміном “амортизація” основних фондів і нематеріальних активів слід розуміти поступове віднесення витрат на їх придбання, виготовлення або поліпшення, на зменшення скоригованого прибутку платника податку у межах норм амортизаційних відрахувань, установлених цією статтею”.

Пункт 8.1.2 детально розписує, які витрати підлягають амортизації, а саме:

- самостійне виготовлення основних фондів для власних виробничих потреб, включаючи витрати на виплату заробітної плати працівникам, які були зайняті на виготовленні таких основних фондів;
- проведення всіх видів ремонту, реконструкції, модернізації та інших видів поліпшення основних фондів.

І навпаки, в п. 8.1.3 наведені витрати платника податку, що не підлягають амортизації та повністю відносяться до складу валових витрат, особливо на придбання основних фондів або нематеріальних активів з метою їх подальшої реалізації іншим платникам податку чи їх використання у виробництві (будівництві, спорудженні) інших основних фондів, призначених для подальшої реалізації іншим платникам податку, а також утримання основних фондів, що знаходяться на консервації.

У пункті 8.1.4 вказуються витрати, що не підлягають амортизації та провадяться за рахунок відповідних джерел фінансування: “...витрати бюджетів на будівництво та утримання споруд благоустрою й жилих будинків, придбання і збереження бібліотечних і архівних фондів та витрати бюджетів на будівництво та утримання автомобільних доріг загального користування.” Надалі у п. 8.2 дається визначення основних фондів та їх груп, особисто в п. 8.2.1 зазначено таке: Під терміном “основні фонди” слід розуміти матеріальні цінності, що використовуються у виробничій діяльності платника податку протягом періоду, який перевищує 365 календарних днів із дати введення в експлуатацію таких матеріальних цінностей, та вартість яких поступово зменшується у зв’язку з фізичним або моральним зносом із зауваженням: “Ця стаття не регулює порядок віднесення на витрати виробництва (обігу) платника податку витрат на придбання матеріальних цінностей, віднесених згідно з рішенням Кабінету Міністрів України до категорії малоцінних та швидкозношуваних предметів”.

Основні фонди в капітальному будівництві, в свою чергу, віднесені до таких груп: група 1 – будівлі, споруди, їх структурні 529 компоненти та передавальні пристрої, зокрема жилі будинки та їх частини (квартири й місця загального користування), до того ж також існує група 3 – це будь-які інші основні фонди, не включені до групи 1. Суми амортизаційних відрахувань звітного періоду визначаються шляхом застосування норм амортизації до балансової вартості груп основних фондів на початок звітного періоду.

Необхідно відмітити, що суми амортизаційних відрахувань вилученню з бюджету не підлягають. У п. 8.3.2 наводиться балансова вартість групи основних фондів на початок звітного періоду, яка розраховується за формулою:

$$B(a) = B(a-1) + П(a-1) - V(a-1) - A(a-1),$$

де $B(a)$ – балансова вартість групи на початок звітного періоду;

$B(a-1)$ – балансова вартість групи на початок періоду, що передував звітному;

$П(a-1)$ – сума витрат, понесених на придбання основних фондів, здійснення капітального ремонту, реконструкцій, модернізацій та інших поліпшень основних фондів протягом періоду, що передував звітному;

$V(a-1)$ – сума виведених з експлуатації основних фондів протягом періоду, що передував звітному;

$A(a-1)$ – сума амортизаційних відрахувань, нарахованих у періоді, що передував звітному.

Дуже важливим є наступний п. 8.3.3, в якому визначаються коефіцієнти індексації балансової вартості груп основних фондів: “Платники податку всіх форм власності мають право застосовувати щорічну індексацію балансової вартості груп основних фондів та нематеріальних активів на коефіцієнт індексації, який визначається за формулою:

$$K_i = [I(a - 1) - 110] : 100,$$

де $I(a - 1)$ – індекс інфляції року, за результатами якого провадиться індексація. Якщо значення K_i не перевищує одиниці, індексація не провадиться.

Якщо платник податку застосував коефіцієнт індексації, то він зобов’язаний визнати капітальний дохід у сумі, що дорівнює різниці між балансовою вартістю відповідної групи основних фондів (нематеріальних активів), визначеною на початок звітного року із застосуванням коефіцієнта індексації, і балансовою вартістю такої групи основних фондів (нематеріальних активів) до індексації.

Зазначений капітальний дохід належить до складу валових доходів платника податку кожного звітного кварталу звітного року в сумі, яка дорівнює одній четвертій відсотка річної норми амортизації відповідної групи основних фондів (нематеріальних активів) від суми капітального доходу такої групи (нематеріального активу).

Під час застосування прискореного методу амортизації, визначеного підпунктом 8.6.2 цієї статті, коефіцієнт індексації не застосовується”. Далі в пп. 8.3.4 та 8.3.5 визначається порядок ведення обліку балансової вартості основних фондів для 1-ої групи: “Облік балансової вартості основних фондів, які підпадають під визначення групи 1, ведеться по кожній окремій будівлі, споруді або їх структурному компоненту та в цілому по групі 1 як сума балансових вартостей окремих об’єктів такої групи. Облік балансової вартості основних фондів, які підпадають під визначення груп 2 і 3, ведеться за сукупною балансовою вартістю відповідної групи основних фондів незалежно від часу введення в експлуатацію таких основних фондів. При цьому окремий облік балансової вартості індивідуальної матеріальної цінності, що входить до складу основних фондів групи 2 або 3, із метою оподаткування не ведеться”.

У свою чергу, в п. 8.3.6 зазначено про порядок бухгалтерського обліку балансової вартості груп основних фондів, який установлюється Міністерством фінансів України; в пп. 8.3.7 і 8.3.8 стосовно амортизації основних фондів зазначається таке: “Амортизація окремого об’єкта основних фондів групи 1 провадиться до досягнення балансовою вартістю такого об’єкта ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Залишкова вартість такого об’єкта відноситься до складу валових витрат за результатами відповідного податкового періоду, а вартість такого об’єкта прирівнюється до нуля. Амортизація основних фондів груп 2 і 3 провадиться до досягнення балансовою вартістю групи нульового значення”.

Далі, в п. 8.4.2 читаємо: “У разі здійснення витрат на самостійне виготовлення основних фондів платником податку для власних виробничих потреб балансова вартість відповідної групи основних фондів збільшується на суму всіх виробничих витрат, понесених платником податку, що пов’язані з їх виготовленням та введенням в експлуатацію, а також витрат на виготовлення таких основних фондів, що мають інші джерела фінансування, без урахування сплаченого податку на додану вартість, у разі коли платник податку на прибуток підприємств зареєстрований платником податку на додану вартість”.

Зворотне введення основних фондів після проведення їх капітального ремонту, реконструкції або модернізації здійснюється у порядку, встановленому підпунктом 8.4.2 цієї статті. Важливим також є положення підпункту 8.4.5, що вказує на таке: “У разі виведення з експлуатації окремого об’єкта основних фондів групи 1 в зв’язку з його ліквідацією, капітальним ремонтом, реконструкцією та консервацією за рішенням платника податку або Кабінету Міністрів України балансова вартість такого об’єкта для цілей амортизації прирівнюється до нуля. При цьому амортизаційні відрахування не нараховуються”. Наступне необхідне зауваження приводиться у п. 8.4.6 цієї статті: “У разі виведення з експлуатації окремих фондів груп 2 і 3 у зв’язку з їх ліквідацією, капітальним ремонтом, реконструкцією, модернізацією та консервацією за рішенням платника податку або Кабінету Міністрів України балансова вартість груп не змінюється”. І наприкінці, п. 8.4.7 стосовно фондів груп 2 і 3 основних фондів, в разі якщо вони не містять матеріальних цінностей: “Якщо на початок звітного кварталу групи 2 і 3 основних фондів не містять матеріальних цінностей, балансова вартість такої групи відноситься до валових витрат платника податку такого звітного періоду.

Зворотне введення таких основних фондів в експлуатацію після проведення капітального ремонту, реконструкції та модернізації збільшує баланс групи тільки на суму витрат, пов'язаних із цими роботами". Принциповим є положення п. 8.7 стосовно поточного і капітального ремонтів, реконструкції, модернізації, технічного переозброєння та інших видів поліпшення основних фондів. У п. 8.7.1 вказано: "Платники податку мають право протягом звітного року віднести до валових витрат будь-які витрати, пов'язані з поліпшенням основних фондів, у сумі, що не перевищує п'яти відсотків сукупної балансової вартості груп основних фондів на початок звітного року.

Витрати, що перевищують зазначену суму, відносяться на збільшення балансової вартості груп 2 і 3 (балансової вартості окремого об'єкта основних фондів групи 1) та підлягають амортизації за нормами, передбаченими для відповідних основних фондів".

Також дуже важливим для розгляду питання щодо режиму оподаткування капітального будівництва є Декрет Кабінету Міністрів України "Про податок на прибуток підприємств і організацій" (із змінами і доповненнями, внесеними Декретом КМ № 28-93 від 19 березня 1993 року), ст. 7. Пільги щодо податку є такі: "1. При обчисленні податку із прибутку оподатковуваний прибуток зменшується на: "...б) суму прибутку, використаного на реконструкцію і модернізацію активної частини виробничих фондів, на нове будівництво, розширення, введення і освоєння нових потужностей по виробництву товарів (робіт, послуг). Вказана пільга надається тим підприємствам, які повністю використали на цю мету амортизаційні відрахування й залишки невикористаного прибутку минулих років".

ВИДИ ПОДАТКІВ

Основними функціями податків є:

1. Фіскальна (бюджетна) функція. Її головне завдання – формування доходної частини державного бюджету на основі централізованого утримання податків. Через фіскальну функцію реалізується головне суспільне призначення податків – формування фінансових результатів держави, що зосереджуються в бюджетній системі та позабюджетних фондах і необхідних для здійснення власне державних функцій (оборонної, соціальної, природоохоронної).

2. Контрольна функція. Ця функція дає можливість кількісного відображення податкових надходжень та їх порівняння з необхідними потребами держави у фінансових витратах і внесення необхідних змін у податкову систему та бюджетну політику. Податки – обов'язкові платежі, які держава (в особі централізованих та місцевих органів влади) утримує з населення, підприємств та організацій і зараховує в доходи республіканських і місцевих бюджетів.

3. Розподільча функція. Ця функція має регулювальний характер, направлений на вдосконалення відтворного процесу суспільного виробництва. Податкове регулювання включає дві підфункції: стимулювальну та відтворну. Стимулювальна підфункція реалізується через систему податкових пільг. Підфункція відтворного призначення включає плату за користування природними ресурсами та інші ресурсні податки.

За видом встановлення податки підрозділяються на прямі та побічні: прямі – це утримання безпосередньо з платників податків на доходи, майно, ресурси; побічні податки пов'язані з господарськими операціями і виступають у вигляді спеціальних надбавок на користь державного бюджету (акцизи, податки на споживання і оборонення товарів, подарунки, наслідування спадщини).

Об'єктом оподаткування також є виручка від реалізації основних фондів, матеріальних ресурсів, нематеріальних активів, продуктів і товарів, що видаються працівникам за рахунок заробітної плати. Підлягають оподаткуванню ПДВ кошти від утриманих штрафів, пені, виплати, отримані за порушення зобов'язань, передбачених договорами.

Від податку на додану вартість звільняються будівельні організації, які виконують будівництво житлових об'єктів, сільськогосподарських об'єктів та об'єктів соціальної інфраструктури. Не оподатковуються ПДВ кошти, які вносяться в статутний фонд організації.

ПДВ сплачується в розмірі 20 відсотків.

Основними об'єктами оподаткування є доходи (прибуток), заробітна плата, вартість окремих товарів, окремі види діяльності, операції з цінними паперами, користування природними ресурсами, майно юридичних і фізичних осіб, передавання майна та інші об'єкти, перелік яких встановлено законодавчими актами України.

За видом установлення податки поділяються на прямі та непрямі. **Прямі** – це ті податки, що збираються безпосередньо з платників податку на доходи, майно, ресурси. **Непрямі** податки пов'язані з господарськими операціями та є спеціальними надбавками на користь державного бюджету (акцизи, податки на споживання та обіг товарів, з дарування, вступу в спадковість).

Донедавна в Україні існувала багатоканальна система відрахувань на користь держави. Підприємства й організації залежно від форм власності й відомчої належності сплачували різні податки. Сучасна податкова система базується на принципах, однакових для всіх платників податків. Ці принципи такі:

- рівність форм власності;
- єдиний підхід до визначення ставки податку (розміру податку на одиницю) та встановлених пільг;
- урахування всіх видів доходу;
- одноразовість оподаткування.

Лекція 36. ПОРЯДОК ОПЛАТИ ПОДАТКІВ

Платником податків, або суб'єктом оподаткування, в будівництві признається будь-яка юридична або фізична особа, що здійснює підприємницьку діяльність, володіюча майном, або за інших обставин, за наявності яких виникає відповідне податкове зобов'язання.

Одним з елементів податку є об'єкт оподаткування. Кожний окремий податок повинен мати свій, не співпадаючий з іншими податками об'єкт оподаткування.

Об'єктами оподаткування є майно, прибуток, дохід, вартість реалізованих будівельних робіт (наданих послуг, товарів) або інший об'єкт, що має вартісну, кількісну або фізичну характеристику, з наявністю якого у платника податків законодавство про податки і збори пов'язує виникнення обов'язку зі сплати податку.

Роботою для оподаткування є діяльність будівельного підприємства, результати якої мають матеріальний вираз і можуть бути реалізовані для задоволення потреб забудовника (інвестора – організації і (або) фізичних осіб).

Послугою називається діяльність, результати якої не мають матеріального виразу, реалізуються і споживаються в процесі здійснення цієї діяльності.

Товаром називається будь-яке майно, реалізоване або призначене для реалізації.

Податкова база є вартісною, фізичною або іншою характеристикою об'єкту оподаткування.

Податкова ставка – величина податкових нарахувань на одиницю вимірювання податкової бази.

Податковим періодом є календарний рік або інший період часу стосовно окремих податків, після закінчення якого визначається податкова база і обчислюється сума податку, що підлягає сплаті. Податковий період може складатися з одного або декількох звітних періодів, за підсумками яких сплачуються авансові платежі.

Якщо організація була створена після початку календарного року, першим податковим періодом для неї є період часу з дня її державної реєстрації до кінця даного року.

Порядок обчислення податку полягає в тому, що будівельне підприємство (платник податків) самостійно обчислює суму податку, що підлягає сплаті за податковий період, виходячи з податкової бази, податкової ставки і податкових пільг.

Сплата податку проводиться разовим платежем всієї суми податку або в іншому порядку. Терміни сплати податків і зборів визначені ПК. Сплата податків у встановлений термін – головний обов’язок платника податків, проте ПК України передбачає умови, за яких терміни сплати податків і зборів можуть бути змінені, тобто перенесені на пізніший термін. Термін сплати податку і збору може бути змінений відносно всієї підлягаючої до сплати суми податку або її частини з нарахуванням відсотків на несплачену суму податку.

У ПК України наведено декілька форм зміни термінів сплати податків, а саме:

- відстрочення; розстрочка;
- податковий кредит;
- інвестиційний податковий кредит.

Під відстроченням і розстрочкою розуміється зміна терміну сплати податку за наявності підстав, передбачених на термін від одного до шести місяців відповідно з одноразовою або поетапною сплатою платником податків суми заборгованості.

Податковий кредит надається на термін від трьох місяців до одного року. При отриманні податкового кредиту теж встановлюються відсотки у розмірі ставки рефінансування Національного банку України (НБУ). Податковий кредит відрізняється від відстрочення і розстрочки підвищеними відсотками і терміном надання, який в два рази більше, з урахуванням того, що за час, на який дається податковий кредит, фінансове положення платника податків може змінитися на краще.

При отриманні податкового кредиту необхідно забезпечити виконання зобов’язання, тобто внести заставу або мати поручительство.

Податковий кредит надається за наявності хоча б однієї з таких підстав:

- завдання збитку в результаті стихійного лиха, технологічної катастрофи або іншої обставини непереборної сили;
- затримки фінансування з бюджету або оплати виконаного державного замовлення;
- загрози банкрутства у разі одноразової виплати податку.

Підставами для надання організаціям інвестиційного податкового кредиту є:

- проведення науково-дослідних, дослідно-конструкторських робіт або технічного переозброєння власного виробництва, зокрема направлено на створення робочих місць для інвалідів, захисту довкілля від забруднення промисловими відходами;
- здійснення інноваційної діяльності, зокрема створення нових або вдосконалення вживаних технологій, створення нових видів будівельних матеріалів, конструкцій, виробів;
- виконання особливо важливого замовлення із соціально-економічного розвитку регіону або надання особливо важливих послуг населенню.

Інвестиційний податковий кредит може надаватися з податку на прибуток організацій, а також з регіональних і місцевих податків. Термін, на який може надаватися інвестиційний податковий кредит, — від одного до п’яти років.

Функція податку – це прояв його ества у дії, спосіб виразу його властивостей. Функція показує, яким чином реалізується суспільне призначення цієї економічної категорії як інструменту вартісного розподілу і перерозподілу доходів.

Розподільна (фіскальна) функція дозволяє здійснювати формування фінансових ресурсів держави в бюджетній системі і позабюджетних фундаціях. За допомогою контрольної функції забезпечується контроль за рухом фінансових ресурсів, оцінюється ефективність податкового механізму і виявляється необхідність внесення змін у податкову політику і бюджетну систему.

Використовуючи **регулювальну функцію** податків, держава надає пряму дію на процеси виробництва і обігу, стимулюючи або стримуючи їх темпи, збільшує або

зменшує інвестиційну активність забудовників, посилює або стримує накопичення капіталу, управляє платоспроможним попитом населення.

У податковому регулюванні, крім того, виділяють три підфункції податку: стимулювальну, дестимулювальну і відтворювальну.

Стимулювальна підфункція реалізується через систему пільг, виключень, преференцій (переваг), які пов'язуються з пільгостворювальними ознаками об'єкта оподаткування. Вона може виявлятися в пониженні податкової ставки, зменшенні оподаткування, зміні об'єкту (наприклад, для сільгоспвиробників).

Дестимулювальна підфункція полягає в “забороні” розвитку окремих сфер підприємництва.

Відтворювальна підфункція призначена для акумуляції засобів на відновлення ресурсів, що використовуються. Це платежі за користування природними ресурсами, на відтворювання мінерально-сировинної бази.

Принципи оподаткування були сформульовані ще в 1776 р. А. Смітом в книзі “Дослідження про природу і причини багатства народів”. До них відносяться принципи загальності, справедливості, визначеності і зручності.

Сучасна теорія і практика оподаткування розглядає принципи, на яких будується податкова система в державі з двох позицій. З одного боку, це принципи, що лежать в основі теорії податків, з іншого – принципи побудови податкового механізму.

В основі теорії податків встановлені фундаментальні або загальні принципи, що використовуються в податкових системах всіх країн, які можна згрупувати таким чином:

- фінансові принципи: нейтральність, достатність, еластичність;
- принципи справедливості: загальність, рівномірність;
- принципи податкового управління: визначеність, економність, контрольованість, зручність.

ШТРАФНІ САНКЦІЇ

1. Штрафними санкціями у Кодексі визнаються господарські санкції у вигляді грошової суми (недотримка, штраф, пеня), яку учасник господарських відносин зобов'язаний сплатити у разі порушення ним правил здійснення господарської діяльності, невиконання або неналежного виконання господарського зобов'язання.

2. Суб'єктами права застосування штрафних санкцій є учасники відносин у сфері господарювання.

Розмір штрафних санкцій

1. Законом щодо окремих видів зобов'язань може бути визначений розмір штрафних санкцій, зміна якого за погодженням сторін не допускається.

2. У разі якщо порушено господарське зобов'язання, в якому хоча б одна сторона є суб'єктом господарювання, що належить до державного сектору економіки, або порушення пов'язане з виконанням державного контракту, або виконання зобов'язання фінансується за рахунок Державного бюджету України чи за рахунок державного кредиту, штрафні санкції застосовуються, якщо інше не передбачено законом чи договором, у таких розмірах:

- за порушення умов зобов'язання щодо якості (комплектності) товарів (робіт, послуг) стягується штраф у розмірі двадцяти відсотків вартості неякісних (некомплектних) товарів (робіт, послуг);

- за порушення строків виконання зобов'язання стягується пеня у розмірі 0,1 відсотка вартості товарів (робіт, послуг), з яких допущено прострочення виконання за кожний день прострочення, а за прострочення понад тридцять днів додатково стягується штраф у розмірі семи відсотків вказаної вартості.

3. Законом може бути визначений розмір штрафних санкцій також за інші порушення окремих видів господарських зобов'язань.

4. У разі якщо розмір штрафних санкцій законом не визначено, санкції застосовуються в розмірі, передбаченому договором. При цьому розмір санкцій може бути встановлено договором у відсотковому відношенні до суми невиконаної частини зобов'язання або у певній, визначеній грошовій сумі, або у відсотковому відношенні до суми зобов'язання незалежно від ступеня його виконання, або у кратному розмірі до вартості товарів (робіт, послуг).

5. У разі недосягнення згоди між сторонами щодо встановлення та розміру штрафних санкцій за порушення зобов'язання спір може бути вирішений в судовому порядку за заявою заінтересованої сторони відповідно до вимог Кодексу.

6. Штрафні санкції за порушення грошових зобов'язань встановлюються у відсотках, розмір яких визначається обліковою ставкою Національного банку України, за увесь час користування чужими коштами, якщо інший розмір відсотків не передбачено законом або договором.

7. Розмір штрафних санкцій, що застосовуються у внутрішньогосподарських відносинах за порушення зобов'язань, визначається відповідним суб'єктом господарювання – господарською організацією.

Порядок застосування штрафних санкцій

1. Якщо за невиконання або неналежне виконання зобов'язання встановлено штрафні санкції, то збитки відшкодовуються в частині, не покритій цими санкціями.

2. Законом або договором можуть бути передбачені випадки, коли:

- допускається стягнення тільки штрафних санкцій;
- збитки можуть бути стягнуті у повній сумі понад штрафні санкції;
- за вибором кредитора можуть бути стягнуті або збитки, або штрафні санкції.

3. Вимогу щодо сплати штрафних санкцій за господарське правопорушення може заявити учасник господарських відносин, права чи законні інтереси якого порушено, а у випадках, передбачених законом, – уповноважений орган, наділений господарською компетенцією.

4. Відсотки за неправомірне користування чужими коштами справляються на день сплати суми цих коштів кредитору, якщо законом або договором не встановлено для нарахування відсотків інший строк.

5. За грошовим зобов'язанням боржник не повинен платити відсотки за час прострочення кредитора.

6. Нарахування штрафних санкцій за прострочення виконання зобов'язання, якщо інше не встановлено законом або договором, припиняється через шість місяців від дня, коли зобов'язання мало бути виконано.

7. У випадках, передбачених законом, штрафні санкції за порушення господарських зобов'язань стягуються судом у дохід держави.

Зменшення розміру штрафних санкцій

1. У разі якщо належні до сплати штрафні санкції надмірно великі порівняно із збитками кредитора, суд має право зменшити розмір санкцій. При цьому повинно бути взято до уваги: ступінь виконання зобов'язання боржником; майновий стан сторін, які беруть участь у зобов'язанні; не лише майнові, але й інші інтереси сторін, що заслуговують на увагу.

2. Якщо порушення зобов'язання не завдало збитків іншим учасникам господарських відносин, суд може з урахуванням інтересів боржника зменшити розмір належних до сплати штрафних санкцій.

Обов'язок боржника, який сплатив штрафні санкції, виконати зобов'язання в натурі:

сплата штрафних санкцій за невиконання або неналежне виконання господарського зобов'язання не звільняє боржника від виконання зобов'язання в натурі, крім випадків, передбачених у частині третій статті 193 цього Кодексу.

Оперативно-господарські санкції

1. За порушення господарських зобов'язань до суб'єктів господарювання та інших учасників господарських відносин можуть застосовуватися оперативно-господарські санкції – заходи оперативного впливу на правопорушника з метою припинення або попередження повторення порушень зобов'язання, що використовуються самими сторонами зобов'язання в односторонньому порядку.

2. До суб'єкта, який порушив господарське зобов'язання, можуть бути застосовані лише ті оперативно-господарські санкції, застосування яких передбачено договором. 3. Оперативно-господарські санкції застосовуються незалежно від вини суб'єкта, який порушив господарське зобов'язання.

Види оперативно-господарських санкцій

1. У господарських договорах сторони можуть передбачати використання таких видів оперативно-господарських санкцій:

- одностороння відмова від виконання свого зобов'язання стороною, із звільненням її від відповідальності за це – у разі порушення зобов'язання другою стороною;
- відмова від оплати за зобов'язанням, яке виконано неналежним чином або достроково виконано боржником без згоди другої сторони;
- відстрочення відвантаження продукції чи виконання робіт внаслідок прострочення виставлення акредитива платником, припинення видачі банківських позичок тощо;
- відмова управленої сторони зобов'язання від прийняття подальшого виконання зобов'язання, порушеного другою стороною, або повернення в односторонньому порядку виконаного кредитором за зобов'язанням (списання з рахунку боржника в безакцептному порядку коштів, сплачених за неякісну продукцію тощо);
- встановлення в односторонньому порядку на майбутнє додаткових гарантій належного виконання зобов'язань стороною, яка порушила зобов'язання: зміна порядку оплати продукції (робіт, послуг), переведення платника на попередню оплату продукції (робіт, послуг) або на оплату після перевірки їх якості тощо;
- відмова від встановлення на майбутнє господарських відносин із стороною, яка порушує зобов'язання.

Підстави та порядок застосування оперативно-господарських санкцій

1. Підставою для застосування оперативно-господарських санкцій є факт порушення господарського зобов'язання другою стороною. Оперативно-господарські санкції застосовуються стороною, яка потерпіла від правопорушення, у позасудовому порядку та без попереднього пред'явлення претензії порушнику зобов'язання.

2. Порядок застосування сторонами конкретних оперативно-господарських санкцій визначається договором. У разі незгоди з застосуванням оперативно-господарської санкції заінтересована сторона може звернутися до суду з заявою про скасування такої санкції та відшкодування збитків, завданих її застосуванням.

3. Оперативно-господарські санкції можуть застосовуватися одночасно з відшкодуванням збитків та стягненням штрафних санкцій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про інвестиційну діяльність : Закон України від 18.09.1991 р.
2. Про приватизацію майна державних підприємств : Закон України від 4.03.1992 р.
3. Про підприємства : Закон України від 7.02.1991 р.
4. Господарський Кодекс України : чинне законодавство зі змінами станом на 1 березня 2005 р. – К. : Паливода А.В., 2005.
5. Про оподаткування прибутку підприємств : Закон України // Галицькі контракти. – 1998. – № 2.
6. Про лізинг : Закон України // ВВР.–1997. – № 723/97.
7. Про оплату праці : Закон України // Законодавство України про працю. – К. : А.С.К., 2002.
8. ДБН Д.1.1-1-2000 Правила визначення вартості будівництва. Практика формування взаємовідносин у будівництві в умовах однорівневої системи ціноутворення. – Введений 1.10.00 р. на заміну ДБН IV-16-98. – К. : Інпроект, 2002. – 32 с.
9. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 15 “Дохід” : наказ Міністерства фінансів України від 29 листопада 1999 р., № 290 // Бухгалтерський облік і аудит. – 1999. – № 12. – С. 40–46.
10. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 16 “Витрати” : наказ Міністерства фінансів України від 31 грудня 1999 р. № 318 // Бухгалтерський облік і аудит. – 2000. – № 1. – С. 42–47.
11. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 18 “Будівельні контракти. Бухгалтерія, податки, бізнес” // БНБ. – 2001. – № 20. – С. 15–17.
12. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 3 “Звіт про фінансові результати” // Галицькі контракти. – 1999. – № 32. – С. 21–22.
13. Держбуд України. Держкомстат України. Про затвердження форм первинних документів з обліку в будівництві : 558 наказ 416/299 від 29 грудня 2000 р. // Ціноутворення у будівництві. – 2001. – №1. – С. 64 – 65.
14. Методичні рекомендації з формування собівартості будівельно-монтажних робіт. Затверджено наказом Державного комітету України з будівництва та архітектури від 16.02.2004 № 30. – К. : УкрНДЦ “Екобуд”, 2004. – 42 с.
15. Про затвердження форм первинних документів з обліку в будівництві. Держбуд України : наказ 416/299 від 29 грудня 2000 р. // Ціноутворення у будівництві. – 2001. – № 1. – С. 66–67.
16. Держкомстат України. Статистичний щорічник України за 2004–2005 рр. – К. : Консультант, 2005, 2006. – 220 с.
17. Климко Г.Н. Основи економічної теорії і політекономічний аспект. – К., 2001.
18. Мочерний С.В. та ін. Основи економічної теорії. – К., 2000.
19. Агафонова Л.Г., Рога О.В. Підготовка бізнес-плану. – К., 2001.
20. Рогожин П.С., Гойко А.Ф. Економіка будівельних організацій. – К. : Видавничий дім “Скарби”, 2001.
21. Гук Л.П. Економічна теорія. – К., 2007.
22. Капітальне будівництво в Україні у 2005 році. – К. : Науково-дослідний інститут будівельного виробництва (НДІБВ), 2006. – 180 с.
23. Економіка підприємства : підручник / за ред. С.Ф. Покропивного. – К. : КНЕУ, 2001. – 457 с.
24. Дудіна Е.В. Економіка будівництва. Виробничі фонди будівельних організацій : конспект лекцій. – К. : КНУБА, 2002. – 38 с.
25. Измайлова К.В. Економіка будівництва. Собівартість будівельної продукції. Прибуток та рентабельність діяльності будівельних організацій : конспект лекцій. – К. : КНУБА, 2002. – 42 с.

26. Ізмайлова К.В. Економічне обґрунтування умов розрахунків за будівельну продукцію // Економіка будівництва. – 2005, – №3. – С. 12–15.
27. Тугай А.М., Шилов Е.Й., Гойко А.Ф. Економіка будівельної організації : навч. посіб. – К. : Міленіум, 2002. – 92 с.
28. Шилов Е.Й., Гойко А.Ф. та ін. Складання кошторисної документації за допомогою укрупнених показників : навч. посіб. – К. : КНУБА, 2004. – 180 с.
29. Ізмайлова К.В. Фінансовий аналіз у будівництві: навч. посіб.–К.:Кондор, 2007.– 236 с.
30. Губар Л.С. Економіка будівництва: навч. посіб.- Аграрна освіта, 2014.-560 с.

Економіка будівництва [Текст]: конспект лекцій для здобувачів освіти спеціальності 192 Будівництво та цивільна інженерія, денної форми навчання / уклад. В.С.Оласюк – Любешів: ВСП «Любешівський ТФК ЛНТУ», 2023.–123с.

Комп'ютерний набір і верстка : В.С.Оласюк

Редактор: В.С.Оласюк

Підп. до друку _____ 2023 р. Формат А4.

Папір офіс. Гарн. Таймс. Умов. друк. арк. __

Обл. вид. арк. _____. Тираж 15 прим.